

16+

Дагыстан адабияты

Байтерек

Йылда эки кере шыгады

Джанибек Юнусович СҮЮНОВ,
белгили политик, зегенли басшы

№2 / 2022

Мансуров Нажмудин Кошманбетович
(1951-2021)

БАЙТЕРЕК

Литературно-художественный
и общественно-политический альманах
Выходит два раза в год

Адабиятлы эм ямагат политикалы альманах
Йылда эки кере шыгады

Учредитель:
Агентство информации и печати
Республики Дагестан

2
2022
июль - декабрь

Государственное бюджетное
учреждение Республики Дагестан
“Редакция республиканских журналов
“Соколенок” и «Литературный
Дагестан»

ЖУРНАЛДЫНЪ ИШТЕЛИГИ

БИЗИМ СЫЙЛЫ МЕРЕКЕШИЛЕР

Фазу Алиева. Яратувшылык йолы эм ят-
лавлар. 90 йыллык мерекисине багыслана-
ды.....3

«Кайратлы аьдемнинъ даньклы ислери». Мансуров Нажмудин Кошманбетович акында мерекели очерк..... 9

Дагыстан Радиосына 95 йыл. «Исте аьрекет, юректе куваныш». Зафира Магомедова акында мерекели очерк.....12

Гульфира Бекмуратова. «Меним дуньям» Лирикалы ятлавлар.....16

КЧР-дынъ ьккметлигининъ туьзилуьвине – 100 йыл болады. «Эр йигит эл уьшин тувады». Белгили политик, зегенли басшы Джанибек Юнусович Суьонов акында макала.....20

РОССИЯДЫНЪ САЙЛАМ ЯСЛАРЫ

«Оьмирликке адымлав». Кайтарбий Елманбетов акында макала..... 30

ПОЭЗИЯ ЭМ ПРОЗА

Фазиль Абдулжалилов. Повесть «Асантай».....33

Бийке Кулунчакова. «Йырдыр меним яшавымнынъ тереги» (об Анваре Аджиеве).....70

Багаутдин Аджиев. «Анварэм Расул», эскеруьвлер.....72

Етекши - бас редактор

М. Ахмедов

Редактор

Б. Кулунчакова

Редакциядынъ коллегиясы

А. Исмаилов (*бас редактордынъ орынбасары*)

М. Аvezов

В. Казаков

М.Кожаев

Э.Кожаева

Ш.Курмангулова

З.Магомедова

Редакциядынъ адреси:

367025, Махачкала,
Даниялов орамы, 55

Телефонлар:

бас редактор - 67-16-31

бухгалтерия - 67-18-75

БАЙТЕРЕК №2
На ногайском языке
июль - декабрь

Магомед - Али Ханов. Ятлавлар.....	76
Суюн Капаев. «Ногайдынъ касиети».....	83
Зухра Мусаурова. «Бизди сайлаган йоллар», автобиографиялы повесть.....	88

Электронный адрес редакции:

litdag@mail.ru

Регистрационный номер: серия ПИ №ТУ05-00412 выдан
Управлением Роскомнадзора по Республике Дагестан от
22.04. 2019 г.

Байтерек. №2 2022 г.

Выход в свет 3.10. 2022 г.

Тираж 500 экз.

Заказ № 1296

Цена свободная.

Печать офсетная. Бумага офсетная.

Формат 70x108 $\frac{1}{16}$.

Усл. печ. л. 8,4.

Усл. изд. л. 8,7.

Редакция и издатель:

Государственное бюджетное учреждение Республики Дагестан “Редакция республиканских журналов “Соколенок” и «Литературный Дагестан». **Адрес редакции и издателя:** 367025, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55

Типография: ООО «Издательство «Феникс - пресс»

Адрес типографии: 367018, РД, г. Махачкала,
пр-т Петра I, 61

Бизим сыйлы терекешилер

Фазу АЛИЕВА
(1932 – 2016)

Фазу (Гамзатовна) Алиева – шаир, язувшы эм публицист.

Фазу Алиева Гиничутль авылда (Хунзах району) тувган.

Москвадагы М.Горький атлы Адабият институтын битирип, басында туурли куллыкларда ислеген. Сонъ коьп йыллар «Женицина Дагестана» журналды басылаган.

Биринши китаби «Мой родной аул» деп аталып 1959 йылда авар тилинде шыккан. СССР язувшылар Союзына 1961 йыл алынган.

60-70 йылларда (XX юзйыллык) Фаду Алиева бек коьп ислейди. Китаблери ызлы-ызыннан Махачкалада, Москвада шыгадылар. «Комок земли ветер не унесёт» деген китаб ушин автор Н. Островский атлы баргыга тийисли болады.

80-90 йылларда (XX юзйыллык) Фаду Алиева коьп китаблер баспалайды. Швецияда, Польшада, Чехословакияда, Японияда Фазудынъ китаблери оз алдына шыкканлар.

Фаду Алиевадынъ исин оькимет йогары баалаган: ол Дагыстаннынъ халк шаири, С.Стальский атлы адабият баргысынынъ иеси, СССР-дынъ саклав Министерствосынынъ премиясына да тийисли болган, коьп орденлер мен, медальлер мен савгаланган.

Элине эткен кыйыны ушин Фаду Алиева Святой Апостол Андрей Первозванныйдынъ орденин алган.

Республикадынъ ямагат куллыгына да заман тапкан, солайлык пан Дагыстаннынъ хатын-кызлар Союзын 20 йылдан артык басылаган.

Аьли, аявлы окувишылар, сизди Фаду Алиевадынъ ногайшага коьширилген бир неше ятлавлары ман таныстырмага суйемиз. Аьне сол суййикли куллыгында атаклы шаир юрегин кень ашады, оззининъ шынты сезимлерин коьрсетеди. «Яратувшылык исинъде кертилик болмаса, ким сага ынанаяк? Кимге керек оьтирик сезимлер?» деп айтатаган эди.

ЭРКИНЛИК

Шыгардым мен уядан
Юрегимди кеньликке.
«Ал коьрим сен куслардан,
Канат яйып уш коькте, -
Дек беремен маслагат-
Куьн нурларга шомылып
Эсинь саспа алданып,
Келмей наьсип парахат.
Тап туьлкидей бу яшав:
Коьтерилсенъ бийикке,
Ийтер сени тоьменге.
Керек болар сак карав.
Коркытпайман мен сени,
Бол, юрегим, йигерли.
Ымтылсак та биз оьрге,
Тамырымыз тек ерде.
Йыгылганда тарланма,
Кыйынлыктан кажынма,
Эркинликтинъ баасын
Сол заманда билерсинъ».

КОБЗ ЯСЛАР

Бир заманларым бар эди,
Мен йыласам ок сен аяп:
«Кобз ясларынъ тап юлдыздай!»
Дей эдинъ бетимди сыйпап.
Эм карай эдинъ сен мага
Ялын толган коьзлеринъ мен,
Орап онынъ йылувына,
Аньлап мени юрегинъ мен.
Буьгуьн болса сувык келген
Уьйиме эм ойларыма.
Кувнак куьнлер энди биткен,
Туьседи коьз яс колыма.
Юлдыздай ол яркырамай,
Таньгы шыктай ол яйнамай,
Кызыл канга айланады,
Эм оьзине йол салады.

УЯЛУВ

Уялшанълык ийги деп
Эске салып аналар,
Ундемеген аьруьв деп
Неше кере айтканлар.

А мен болсам ойлайман,
Кимге керек йигерсиз.
Эки соьзди, кадамсыз,
Айтып энди болмайман.

Аьне соьйтип уялып,
Суьйимимди ясырып,
Ялын отта янаман,
Сени коьрсем, кашаман.

Алла берген сезимди
Биз коркамыз алмага.
Сен сама оьткирликти
Коьрсет йигерсиз кызга.

ЯВАП

Коьргесинъме бир сама
Туьлкидинъ сен куйрыгын,
Узын, юмсак байлыгын,
Нешев ога коьз сала?

Сен арсландай йигерли,
Оны коьптен билемен,
Тек болса да сеземен,
Касиетинъ аьйлежи.

Аьне юмсак куйрыктай
Соьзлер сеннен шыгады.
Йылысып бир йыландай
Орап мени алады.

«Ынанмайман!» деп айтсам
Бир кувьска тыгыла.
Оькинишли карасам,
Тез ок келип янаса.

Катса экен бир яным,
Битпей сол оьтиригинъ,

Кагып ыслап басларын
Таслар эдим соьзлеринь.

Аста-аста бу казап
Яшавымды бездирди.
Бир куьн яздым мен явап:
«Битти ойын. Мут мени!»

Тап арсланнынь басындай
Салдым уьйкен белгиди.

АНА БОЪРИ УЛЫЙДЫ

Ана боъри бу кеше
Эш токтамай улыды.
Яным да неше кере
Талшыгып сувыды.

Не болган ол каърипке,
Йойдыма аьзиз досын,
Яде ялгыз баласын
Урлаттыма аьдемге?!

Тазза арып ойлардан,
Шыктым сеске йол алып.
Кери кайтпан аяздан
Эм боъриден мен коркып.

Соьле заман тек инсан
Этер сага яманлык.
Тувмаса да йырткыштан,
Коърсетер сага корлык.

МЕНИМ СИНЪЛИМ

Бийик тавдань басында,
Ак булытлар касында,
Ялгыз терек оьседи,
Яшав сырын биледи.

Иссиге де ол шыдай,
Сувыктан да кажынмай,
Буршак явса йыланмай,
Ел шайкаса йыгылмай.

Карагус бир арада
Ойнамага келеди.
Булытлар да озганда
Сыйпап-сыйпап кетеди.

Язгы ямгыр ювады
Япырагын, бутагын,
Таза ава орайды
Савлай онынъ кевдесин.

Ама мундай наьсипли
Куьнлер ога аз келе.
Бек сынаиды каьрипти
Каты йоллы бактысы.

Кайдан ала ол куьшти,
Ким берген баьтирликти,
Кыйынлыкты енъмеге,
Ялгызлыкка коьнмеге?

Алгасап йолыкпага
Мен келемен касына.
Экевмиз де бир соьзсиз
Йылытамыз юректи.

КЕШИГУЪВ

Неше авыр куьнимиз,
Юрек баскан дертимиз,
Шатлыкка орын берип,
Бизге келмеек эди.

Ама бар бир себеби,
Баьри заттынъ куьнаси!
Кешигип биз анълаймыз
Оьтирикти, ушынды.

Эки юзли досларга,
Уьй эсиги аз болса,
Юректи де ашамыз,
Сырларды да айтамыз.

Тергемеймиз соьзлерин,
Коьрмеймиз касиетин.
Баьле бизге келгенде,
Акыл тува кешигип.

Кешиккеннен тувылма
Суыйимин эм дослыгын,
Савлыгын эм танълыгын
Копь аьдемлер йойганы?

Анъламайман бир затты,
Неге бизим басымыз,
Яшав йолда басшымыз,
Кеш береди акылды?!

НАЪСИП

Кайдай ийги сезимлер
Бар аьдемге бу соьзде!
Оьзи суыйген ниетлер
Саклай аьр ким юректе.

Тавдай уыйкен наьсиплер
Тез-тез мага келсин деп,
Тилемеймен Кудайдан,
Бергенге де разыман.

Аьр куьнимде, исимде
Куванмага себепти
Копь тарланмай табаман,
Суыйиниш пен аламан:

Элге эткен куллыгым
Халк арада сыйланса,
Суыйгенимининь суыйими
Авыр куьнде сакласа,

Заманында китабти
Шыгармага элтесем,
Аьелим мен аьр кешти
Завкланып мен оьткерсем,

Сагынып бек досларды,
Шакырсам мен конакка,
Яде кетсем авылга
Кобьрмеге деп анамды,

Сайлап кийим мен алсам,
Баа деп тартынмасам,
Авырмасам, яс болсам,
Наьсип сонда тувылма?!

*Ятлавларды коьширген
Б.Кулунчакова.*

КАЙРАТЛЫ АЪДЕМНИНЪ ДАНЪКЛЫ ИСЛЕРИ

*Сый-оърмет оьлен тувыл,
Енъил яшап уьзбеге.*

А. Шайхуев

Ер юзинде халклар саны нешагы коьп болса да, аьр аьдем яшавы коьз алдыда оьтеди. Ол тувады, оьседи, окыйды, ислейди, аьел курады. Сога коьре де яшай келе коьп аьдемлер мен катысады. Ювыклар, таныслар, ис йолдаслары – баьри де онынъ касиетине, сулыбына, эткен куллыгына оьз бааларын береди. Биревлер мактар, биревлер куьнлер, баскалары яшавсапатын айтпай калмайды.

Сосы ойымнан тура бир коьримли бактыды эсима аламан. Онынъ иесинде аьдемге келисетаган коьп касиетлер бар. Айтпага, рагимлик, сабырлык, керек ерде йигерлик, ис суьерлик, зейинлик. Мундай байлык пан аьдем халк коьзине коьринмей яшап боларма? Элбетте, болмас. Ондай аьдемге кыйын куьнлерде ямагат уьмит пен карайды, кол созар, йол коьрсетер деп сенеди.

Аты онынъ – Мансуров Нажмудин Кошманбетович. Кошманбет улы Нажмудин 1951 йыл Ногай районнынъ Батыр-Мурза авылында тувган. Кеде кишкей заманда олардынъ аьели Карагас авылга коьшкен. 1969 йыл Нажмудин Орджоникидзе каладынъ авыл хозяйство институтына туьседи. Окып юрген йылларда Армия борышын да кутарып, окувына тагы да келеди. Институттан «авыл хозяйство исининъ уйгынлавышы экономисти» деген диплом алады. Оьз кесписи бойынша ер болмаганнан, ясты Карл Маркс совхозынынъ 2-нши боьлигине (а.Орта-Тобье) бухгалтер этип аладылар. Аьне соьбитип бакты оны Орта-Тобье авылы ман берк байлайды. Келекте Мансуровтынъ табият берген коьп ийги талаплары сосы ерде коьринип, оьрленип тураык.

Бир неше йылдан Орта-Тобье эм Уьйсалган авыллары косылып, оьз алдына «Ортакюбинский» совхоз курадылар. Мансуровты авыл хозяйство Министерствосы янъы совхозга бас экономист этип салады. Оьз кесписи мен ислегенде, Нажмудиннинъ экономист сулыбы да, уйгынлав талабы да тез оьстилер. Сол ара элимизде туьрленислер басланып, социализм орнына капитализм курмага аьзирлендилер. Тек ол янъы оькимет курылысы неге ди социализм туьзген экономикады, ислеп турган заводларды, фабрикаларды, совхозларды токтатып яппага шалысты. Олардынъ орнына бир янъы зат та куралмай эди. Куллыксыз калган аьдемлер бек адаладылар. Халк кайтип аьеллерин сакламага керегин бирев де билмейди. Аьне сол заман кай бир совхозлар оьзлери сайлавлар уйгынлап, оьзлери сенген аьдемди директор этпеге шалыстылар. Демократиялы сайлав законга карсы тувыл эди. 1997-нши йыл «Ортакюбинский» совхоз ямагаты Нажмудин Кошманбетовичти директор этип сайлады. Ога бек сенген эдилер. Ушынлайын да, Мансуров авылдасларынынъ

сенимин аклады. Ол аьдемлер мен сабыр соьйлеп, алдыда турган борышларды анълатып, оьзи де токтамай ислеп, баьрине де коьрим болган эди. Совхозда куллык коьп эди: мал оьстируув, ога пишен аьзирлев, кошарларды ремонтлав, суьт фермага ярдам этуув, ер шашув куллыгы, авыллардын коьркин ярастырув, ишилердин тыншаюв амалларын коьруув. Сол ок заманда янларында бир неше совхозлар ислемей эдилер.

Мансуров директор болып каьр шеккенде эки авылына балалар бавын эм ямагат бая салды, авыл мектеблерине капитальный ремонт этти. Совхоздын дирекциясы профсоюз бан бирге алдышы ишилердин тыншаювына тийисли маьне беретанган эди. Аьруув куллык эткенлердин кыйын акы да коьпке артык болганга, баскалар да олардан калмаска шалыстылар. Мансуров ишилерин санаторийлерге йиберип, туьрли калаларга автобус пан кыдыртып, балаларына да лагерьлерден ер этип, коьнъилин тапты. Мысалы, авыл аьдемлери баьтир-кала Сталинградты, Москвады, ювыктагы калаларды коьрдилер, Эдиль йылгадын сувында теплоход пан кыдырдылар. Алдышыларга баскалай сыйлыклар да этилетанган эди. Айтпага, суьт-товарлы фермадын етекшиси Оьтегенова Элбийке Байбошовна районга суьт беруевдин планын артык артыгы ман толтыратаган эди. Оьтегенова эм онын алдышы суьт савувшылары совхоздан да эм районнан да йылда бир кере туьрли савгалар, акшалай премия, санаторийге путевкалар алатанган эдилер.

Солай ок койшы бригадалар да оьзлеринин куллыгына мукаят эдилер. Совхоз да койшыларга аьсеринде коьмек бермеге шалысады: малшылардын турак уйлерине язда ок ремонт этедилер, пишенди аькелип заманында уьедилер, язлыкта козылар тувып баслаганда, сакманшиклерди кошарларга тез йибередилер, казаншыларга керек азыкларды аладылар, ийтлердин асын да ойлайдылар. Баьри уйгынлав исти коьмекшилер этсе де, Мансуров кошарга оьзи барып тергейтаган эди.

Август айда уйкен койларды токлылардан айырып, янъы кошарлар туьзедилер, октябрь айда кошкар кашым оьткередилен. Сосы ислер токталмай юргенге, совхоздын ишилери яшавларында бир заттан да кемшилик сезбедилер. Ол да Нажмудин Мансуровтын сулыбы ман, яваплылыгы ман этилген куллык. Эм мен бу ерде кумык шаири Магомед-Эфенди Османовтын ятлавыннан доьрт сыдырады язбага суьемен. Олар Нажмудин Кошманбетовичтин яшав йолына бек келиседилер:

**Ама бар сондай бир эрлер,
Ойламай айтпас эш соьзлер.
Берсе ант – толтырар борыш,
Болгандай аьр куьни тыныш.**

2007-нши йыл Н. Мансуров район йыйынынын депутаты болады. Сол ок йыл Нажмудин Кошманбетович Ногай районнын Администрациясына басшы этип сайланады. Районнын Басшысы ол заман Рашидхан Аджигайтканов

эди. Булар экеви де бир арбага егилип, тил бирликте эм уйкен яваплыкта иследилер. Алдынгы басшыдынъ командасы налогларды тоьлемеген, булай да, озиннен сонъ коьп борышлар калдырган. Мансуров исин таза юритетаган аьдем эди, сога коьре бас деп борышларды тайдырды, налогларды тоьледи. Сонъ окытувшыларга, медиклерге тоьленмей калган кыйын акларын, командировочный акшаларын берди. Мансуровтынъ озин эм онынъ командасын халк сыйлап баслады. Ама алдынгы басшы куьндеслигин коймай, эки басшыды ян-ягыннан корсалап, аьруув ислемерге бермей эди.

3 йыл ярым куллык этип, Аджигайтканов пан Мансуров озьлери тайып койдылар. Не зат болса да, район ушин шалысып таза ислеген эки басшыды халк йылы соьзлер мен эскереди.

2021 йыл Мансуров Нажмудин Кошманбетович 70 ясына толып, каты авырувдан сол йылдынъ ызында ян берди. Ййги аьдемлер кетсе, дунья ярлы болатаны белгили. Атаклы шаир Давид Кугультиновтынъ соьзлери мен Нажмудин Мансуров озининъ акында булай деп айтпага боляк эди:

**Алал меним юрегим
Алал ислер эттирди,
Сеним берип, акылым,
Аьдемшилик саклатты.**

Макалады аьзирлеген Б.Кулунчакова.

ЮРЕКТЕ КУВАНЫШ, ИСТЕ АБРЕКЕТ БОЛСА...

Бу йыл Дагыстан Радиосына 95 йыл толды. Соны ман пайдаланып, мен Махачкалада ногай тилинде радиосоьйлевлерди аьзирлейтаган редакциядынъ редакторы Бекболат кызы Зафира ман йолыктым эм бир неше соравлар бердим. Бир калада яшасак та, биз сийрек коьрисетеган эдик. Сога коьре мен онынъ Махачкалага коьшип келуьвин радио исине шакыртылган деп ойлаганман. Ама Зафира ман хабарласканда, онынъ кайдай йигерли экенин сейирге калып анъладым.

15 ясындагы кишкей каркыралы кыз ялгыз оьзи Махачкалага 1981 йыл келип, турмага ер, ислемеге куллык излейди. Бир йылдан артык аьри-бери ислер мен каьр шегеди. Нешагы кыйланса да, авылга кайтпаган эди. Бала заманнан алып Зафира калада яшамага, ислемеге эм оқымага ниет эткен. Энди кайтса, энъилген болаяк, ювыклары да куьлеек. «Йок, мен берилмен. Кыйын болмай, тыныш болмас, деп оьзиме неше де айтканман. Ах сени, колымда бир яравлы ис болса, кешки школага юрер эдим, орта билимнинъ кагытын алсам, институтка да заочно туьспеге болаякпан, деген сеним мен яшадым танымаган – билмеген аьдемлер арасында», - дейди Зафира ойланып...

Ол йылларда шакырылган, шакырылмаган деген соьзлер кала аьдемлери арасында юретаган эди. Калага шакырылып келген аьдем аьзир куллык алады, бир неше заманнан квартира да бериледи. Шакырылмай келген биревге де керек тувыл, кайтип суьйсе соьйтип яшасын. Заводта, фабрикада ондай аьдем аьри-бери куллыкта ислемеге болады, ама баска ерге баргысы келген кыйланады, боьтен де йогары билими болса. Эм эсиме оьз бактымнынъ бир кесек уьзиги туьсип кетти.

Мен де шакырылмаганлардынъ бириси эдим. Институтты беске битирип, Дагыстан китаб баспасында биринши китабимди де шыгарып, экинши китабим баска ерде шыкпага туры, оьзиме келисли куллык излеймен. Айтпага, библиотекадан, журналлардан, орысша шыгатаган газетлерден эм сондай баска ерлерден, «Ер йок» деген кыска явапты эситип турдым. Оьзге миллетлердинъ Махачкалада ана тилинде газетлери, журналлары шыгады, булай да, маданият пан байланыслы ювыклары, таныслары аьр туьрли ерде ислейдилер. Ногайлардынъ сеси де шыкпайды. Бизим районнан коьшип келген бир 5-6 аьел бар, оьзлери кыйналып яшайдылар. 1974 йыл юрип туры эди. Кадрия да Москвадан келген, куллыгы йок. Ога кене де Расул Гамзатов коьмек этеек болган.

«Оьнерлидинъ оьриси узак» дегенлей, ойларым да коьп, бири бириннен авыр, халкымыздынъ бас калада саны йоклыгы юректи ашытады. Ушынын айтканда, бизим халктынъ куьнаси де коьп эди. 70-нши йыллардынъ басында да ногайлар, амал болса, балаларын калада яшатпаганлар. Ама кайсы сорав да бас калада шешилетаганын, миллеттинъ миллет бойы онда коьринетаганын бизим халктынъ яс уьйкенлери неге анъламаган экенлер?!

Ол аз болса Махачкалада туратаган 5-6 ногай аьелге сав район келип конатаган эди. Биревдинъ бир пайдасы бизге тиймеди. Миллет бойын коьрсетпеге деп коьшкен ногайлар азып-тозып яшадылар. Коьп кыйынлыклардан, коьп йыллардан оьткен сонъ да айткым келеди, айлакта, талаплы аьдемлерге: пайдасызларды ийнинъизге олтыртпанъыз, ногай болганман болып калмайды.

Зафира меннен коьпке яс, институт кесписи де йок, меканы да, аьели де йок, тек юреги баьтир. Кай бир заманларда баьтирлик уйкен ярдам береди. Соьйтип, Зафира куллык излеп радиокомитетке 1982 йыл 17 ясында келген эди. Сол йылларга тек Дагыстан Радиосында ногай редакциясы ашылып бир неше йыллар ислеиди. Бас деп кызды фонотекаръ этип аладылар, сонъ ногай редакциясына кишкей редактор этип беркитедилер.

Радиокомитетке биринши кирген куьниннен алып санаганда, Зафира Магомедова онда 40 йыл ислеиди. Аьли ол радиосоьйлесуьвлерди ялгыз оьзи аьзирлейди, бас редактор деп саналады.

«Мен ногай радио ашылганда 10 ясымда эдим, -- деп эскереди Зафира Бекболатовна, - Совет Союзы йылларында аьр-бир уйде, тоьрдинъ уьстиндеги тамда радиокутык илинуьвли эди. Эртеньги шакта ана тилимиздеги соьйлесуьвлер бериледи. Мен оларды уйкен эс этип тынълайман. Белки, сосы кызыксынув мени ызында Дагыстан Радиосына алып келгендир. Анам Явгерет те такпакшылап, оьнерли соьзлер мен соьйлейтаган эди, ана тилди оьсиет эткен болар кызына. Авыл ерде оьскен, тенълери мен ойнаган, хатынлардынъ хабарласувларын эситкен аьдем оьз тилин кайтип билмей коймага болады?»

Ана тилден эм адабияттан бизди мектебте Каирбек Зулъкапиевич Юмартов окыткан, мен ога да разылыгымды билдиремен. Боьтен де, биринши окытувшым Беккишиева Мавлет Бекболатовнады уйкен сыйман эскеремен. Онынъ себеби бар. 1-нши сентябрь куьн анам мени шко-

лага элтегенде, бир окутувшы да мени алмаган, айлак кишкей кыз деп. Ушынлайын да, бек кишкей эдим. Сол заман Беккишиева айткан: «Аькелинъиз, мен алайым балады, оьзи кишкей болганман коьзлери тири», деп колымнан етип, мектебтинъ босагыннан киргисткен. Танъ кылыклы, исине бек яваплы окутувшы эди, мени де бала шагымнан алып эринмеске, билимге ымтылыслы болмага деп тербиялады.

Радиокомитетте де куллыгымды бажарувда сулыплы журналистлер кол создылар. Кайтип аьдемлер мен соьйлемеге керегин, боьтен де, дурыс соравлар беруьвди мага Ибрагим Шабаев, Али Алиев, Юсуф Базутаев уьйреттилер. Мага редактор исиннен баскалай, диктор, оператор, режиссёр болмага туьсти. Соьзлерди кайтип дурыс окумага керегин диктор Галина Бекбулатовадан уьйрендим. Йыр передачаларды кайтип туьзбеге керегин сулыплы журналистлер Владимир Сперанский, Абдул Раджабов, Абсалам Аскерханов коьрсеттилер. Режиссёр сулыбы передачады туьзгенде керекти, ол деристи Аминат Гамзаевадан, Умалат Мусалаевадан, Осман Османовтан алдым.

Мага куллыгым ярайтаган эди, сога коьре де коьмек тилемеге, баскалардынъ сулыбыннан уьйренмеге уялмадым. Аьдемлер де Совет эли заманында яйдак эм танъ эдилер. Акша акында соьйлев деген аьдет йок эди. Калайына да, ис йолымда ийги аьдемлер мага коьп растылар. Радиокомитетке 40 йылымды бергениме бир де оькинмеймен.

--Кайдай темаларга юритинъ соьйлевлеринъди? Эскерип боларсынъма?

-- Баьри зат та эсимде, -- деп суьйинеди Зафира Бекболат кызы. -- Коьп яшаган билмес, коьп юрген билер дегенлей, тез-тез командировкага бараман. Сырт Дагыстаннынъ 4 районьнда: Ногай, Тарумовка, Кизляр, Бабаюрт – ногайлар ман катысаман, яшавлары ман, ислери мен кызыксынаман, кай бирлерин сол ерде ок микрофонга соьйлетемен. Районларга бараяктан алдын, оьзинъ темалар белгилейсинъ, план саласынъ, сога коьре аьзир ойларынъа келисли яваплар излейсинъ. Мысалы, авыллардынъ коьрки, йоллары, окув мектеби, яслардынъ бактысы, халк аьдетлери, ис йосыклары. Оннан сонъ туьрли байрамларга багыслап, радиодан концерт уйгынлайман эм беремен. Айтпага, Аьскерлер куьнине, Хатын-кызлар байрамына, Уллы Аталык согысыннынъ Енъуьв куьнине эм баска йосыкларда.

Меним исимде кыйын ягы – аьдемди микрофонга аьзирлев. Бас деп ол аьдем ана тилин билмеге керек, сонъ уялмай оьз ойларын, сезимлерин ийги йыймаларга салып, микрофонга янасып айтпага керек. Коьбиси бас деп уялады, шыдамлы кепте ол аьдемди уьйретесинъ, сонъ онынъ уста тилине оьзинъ суьйинесинъ.

-- Сенинъ институт битиреек мырадынъ ерине толдыма экен?

-- Мен бир тувыл эки университетти кутардым, -- деп куьлемсирейди Зафира. -- Йогары политикалы билимди Марксизм – ленинизм университетинде алдым, юмада бир неше кере кешки шакта окыйтаган эдик. Оны биткен сонъ, Дагыстаннынъ оькимет университетининъ филология боьлигин заочно кутардым.

Зафира Магомедова, кертилей де, йигит хатын, озин озиде этип, ниетлерине эткен.

Радиодан баскалай Магомедова З.Б. «Голос степи» деген телевизионный каналдынъ авторы эм юригувшиси. Коьп йыллардан бери айда бир кере Россиядынъ биринши телеканалында эртенъги шакта ногай халкы акында туурли передачалар коьремиз.

1992 йылдан алып Магомедова З.Б. Россиядынъ журналистлер Союзуннынъ агзасы. Коьп йыллар оз исин яваплы эм бажарымлы кепте тузгени эм юриткени ушин ол «РД маданиятынынъ Сыйлы куллыкшысы» деген оьрметли ат алган, ВГТРК-дынъ Сыйлы Грамотасы ман бир неше кере савгаланган.

-- Исинъди онъайлы йолга салганлай, Махачкалада аел де курып бажаргасынъ. Дагыстан миллетлерин бир уйге йыйгасынъ, солайма?

Зафира куьледи:

-- Кертилей де, солай болып шыкты. Мен бир бирде маскарлап айтаман, тав ман шоьлди бириктирдим деп. Радиода ислеп юрген йылларда даргин миллетли яс пан таныстым. 35 йыл узагында тил бирликте эм татымлыкта бас косып яшап келемен. Кыз бан кедеди оьстиргемиз эм яшавдынъ кенъ йолына шыгарганмыз. Экеви де йогары билимли, озлери де аел курып, балалы-шагалы болганлар. Сайлап алган кеспилерин де мутпадылар, ислеринде аьрекет этедилер. Соны ман буьгуьнлерде 3 уныгым эм эки йиеним бар. Олар ман куьзенип эм куванып яшайман.

Келин авар миллетли, куев кедемиз лезгин миллеттен. Олар да Махачкалада ислейдилер.

Бас байлыгьымыз – татымлык. Ким кайдай миллет болса да, шаркында аьдемшилиги болсын, -- деп битиреди озин Бекболат кызы Зафира Магомедова.

Зафира кенъ тоьселген Ногай шоьлининъ Нариман деген авылында 1965 йыл тувган. Атасы ман анасы совхозда ислегенлер. Кызалак тувганда 1 кило 800 грамм болган. Калайына да бала оьлмей аман калады, тек кувыршактай кишкей болган бир неше йыллар. Сол себептен школага да алмага коркканлар, ама оьсе келе кыз йолдасларына эткен. «Коьрек куьнлери болган алдыда», деп ногай аьдем айтар эди.

Хабарласувды юриткен Б.Кулунчакова.

МЕНИМ ДУНЫЯМ

Бу йыл Гульфира Бекмуратовадынъ уйкен болмаган мерекели йылы. Белгили шаирди дослары, ис ямагаты кутлаганлар. Биз де, «Байтерек» журнал атыннан, Гульфирага яратувшылык исинде коьп уьстинликлер йорап, сол кутлавларга косыламыз.

Аьли окувшыларымыздынъ эсине Гульфира Бекмуратовадынъ адабият йо-лын саламыз.

Гульфира Абдулакимова Бекмуратова 1967 йыл ДАССР-дынъ Ногай районынынъ Уьйсалган авылында тувган. 1984 йыл орта мектебин кутарган. Гульфира Бекмуратова туьрли йыллар ишинде Хасавюрт педучилищесининъ «школага дейимги» факультетин, Дагьстан патшалык университетининъ «журналистика» факультетин битирген. 2001-нши йылдан алып «Шоьл тавысы» республикалык газетасында корреспондент болып ислейди, 10 йыл узагьнда газетада маданият боьлигин басшылаган. Ийги ислегени уьшин Гульфира Бекмуратова «Шоьл тавысы» газетадынъ, Ногай районынынъ басшылары, ДР баспа эм информацийлык министрининъ Сый грамоталарына тийисли болган.

Гульфира Бекмуратова эки шаирлик китаблердинъ авторы. «Бузылган куьзги» (2016 й.) эм «Меним дуньям» (2016 й.). 2014-нши йыл шаирдинъ «Анадынъ кайгысы» деген балладасы республикалык базласта биринши орынды алган. Сол базластынъ аты да эстен таяк тувыл: «Еннет – аналар аягы астында».

Шаир орыс эм ногай тилинде язады, ол коьплеген язувшылардынъ шыгармаларын ногай тилине коьширген.

Гульфира Бекмуратовадынъ ятлавлары «Литературная газета», «Ногай давысы» бетлеринде, «Байтерек», «Саьвле», «Лашын», «Маьметекей» журналларында баспаланган. Солай ок, эки шаирлик ортак йьйынтыкларда – «Асыл соьз» (2014й.) эм «Халкым уьшин йыр яздым» (2017й.). Ол «Дагьстан Республикасынынъ оьрметли маданият куллыкшысы», Россия язувшылар эм журналистлар Союзларынынъ агзасы.

Теректеги алма таьгли дегенмен болып калмайды, оны татып карамасанъ.

Гульфирадынъ шаирлик исиннен бир кесеги:

МЕНИ АЯМА

**Янынъа
Кырав туьсип
Таза суьйим уьзилсе
Мени аяма.
Баска коьзел
Сени суьйип
Юрегинъди бийлесе
Сен артынъа карама.
Оьз суьйимим
Отка янып
Кара куьлге айланса
Мени аяма.**

Соьнген юрек
Ызгы кере тутанып
Кара туьн мен байланса
Явап сорама.
Заман кетип
Юрек яра
Сени коьрип ашылса
Мени аяма.
Аьлсиз янынъ
Дуныяда
Меннен алал таппаса
Коьзлериме карама.
Ялгызлык пан бас косып
Теньизлерден оьтермен.
Юрегимди тас этип,
Кыйынлыктан кетермен.

АП-АК БОЛЫП АК КАРЛАР

Ап-ак болып
Кыс туьседи аяма.
Тоньдырады
Буздай болып колларды.
Юрек толып,
Сени эске аламан.
Сагынаман
Узак болган атынъды.
Эсинъдеме,
Ак юлдызлы кешелер
Алгасамай
Наьсип отта янганы?
Эситпеймен,
Тутлыкты ялган соьзлер.
Ак куьртикте
Соьнип калды ялыны.
Колымдагы
Кишкей карлар – юлдызлар
Туьрли туьс пен
Ынжы болып янады.
Ап-ак болып
Кыс туьскенде аяма,
Тоньган юрек
Ак суьйимге толады.

МЕНИМ ДУНЫЯМ

Меним дуныям –
Данъкы арткан Ногайым.
Шебер соьзли
Аслан юрек йыравлар.

Меним дуньям –
Кенъ яйылган данъылым,
Эркин аккан
Таза сувлы йылгалар.
Меним дуньям –
Энем берген насихат.
Намаз кылып
Наъсип мага тилеген.
Меним дуньям –
Шоьлде шапкан юйрик ат.
Куьн саавле мен
Эркинлиги эгилген.
Меним дуньям –
Аман турган аьптейлер.
Синълилерим
Янып мени йылыткан.
Меним дуньям –
Тогайда ак шешекей.
Таза йырлар
Юрегимди йылыткан.
Меним дуньям –
Мени суьйген ювыклар.
Аданаclar
Кобъилимди оьр эткен.
Меним дуньям –
Шав-шув эткен балалар.
Эсейгенде
Балалыкка аькелген.
Меним дуньям –
Алал юрек кыймаслар.
Кыйынлыкта
Тирев болган досларым.
Меним дуньям –
Оьлигимде сынтаслар.
Аьр бириси
Юрегиме аявлы.
Меним дуньям –
Тыныс алган буйратлар.
Бобригоьзлер –
Кызыл каншы тамшылар.
Меним дуньям –
Саьбийлер мен аналар.
Аталардан
Калган оьткир кылышлар.
Меним дуньям –
Тынышлык сав дуньяда.
Ямгырлар ман

Тазаланган коьк аспан.
Меним дуныям –
Сарк-сарк эткен баладай.
Коршалайды
Куьлкиси мен казадан.

САКЛАВШЫ МАЪЛЕГИМ

Аямда, аявлым, колларынь,
Йылувын юрек пен сеземен.
Сен меним саклавшы маълегим,
Бармаклар бир-бирлеп объемен.
Янымды тизине шоьктирип,
Ашытар юректи яралар.
Суьйимди есирге туьсирип,
Кушагынь суьыклыкка толар.
Сол заман колларынь, аявлым,
Аямды аявлап йылытар.
Мен кетермен, йылар ялгызлык,
Аямда ак сезим сакланар.

КИМДЕ СЕНИНЪ НИЕТИНЪ

Сорасанъыз буьгуьн меннен
Кимде сенинъ ниетинъ?
Толы явап бер бизге,
Акпа экен юрегинъ?
Мен сол заман айтарман,
Салып яным аяма.
Суьйген юрек, куьйген юрек
Ялган айтып боларма?
Оьз ниетим досларымда,
Соьзлеримди аклаган.
Неше кере ялгыз калып,
Олар сатса, йылаган.
Оьз ниетим суьйимимде
Аданаска, авьлетке.
Ялгызыма, бузлы куьнде
Тонъган янды ириткен.
Оьз ниетим ятлавымда
Ак йырларга айланган.
Тувган ерде, кенъ шоьлимде
Бесик болып шайкаган.
Оьз ниетим -- аьр бир куьнде
Оькинишке саналган.
Ак ниетим, халкым, сенде
Суьйсем, куьйсем – саклаган.

ЮРТЫМЫЗДЫНЪ ТАРИХИ МЕН БАЙЛАНЫСЛЫ БАКТЫСЫ

*... Халкым, сенде меним баъри
Керегим,
Тамырласкан сени минен
Юрегим,
Сен тувылма, меним сынмас
Дирегим,
Сынмас дирек, алал юрек
Сен, халкым!
(С.Капаев).*

Быйыл Карашай-Шеркеш Республикамыздынъ оькиметлигининъ, айырым субъект кебинде туьзилуьвининъ 100 йыллыгы белгиленеди. Бир оьмирдинъ бойында туьзилислер де, яшав аьллери де авыстылар, юртымыздынъ халклары коьплеген кыйынлыкларды басларынан аткардылар, яньы, ярык яшавды туьзуьвде бир ниетликти коьрсетип, онынъ оьрленуьвине эм шешекейленуьвине шалысып аьрекетледилер. Белгилисинше, яшавда аьр бир яньылык, туьрленис енъилиннен болмайды эм оларды яшавга эндирер уьшин халкты тувра йолга салайак, бажарылайак ислерди етекшилеек уьшин зегенли, билимли, сулыплы аьдемлеримиздинъ саныннан ийгилери басшылавы ис орынларга салынадылар.

Республикамыздынъ мерекели йылында онынъ ямагатишылык-политикалык яшавына, коьплеген яньылыкларды, законшылык негизлерди аьрекетке киргистуьвге уйкен уьлисин киргисткенлердинъ, зегенли басшы болып узак йыллардан бери ислеп келеятырганлардынъ бириси Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Правительствосынынъ Председателининъ орынбасары, белгили оькиметлик аьрекетши-политик, Россия Федерациясынынъ Федераллык Йыйынынынъ Федерация Советининъ агзасы Джанибек Юнусович Суюнов болады. Сосы куьнлерде онынъ болаяк ийгилиги – сыйлы мерекеси, республикамыздынъ мерекеси мен бир йылда рас болганы ман байланыста да, Джанибек Юнусовичтинъ юртымыздынъ оьрленуьвине киргисткен номай уьлиси, онынъ аьрекетти акында айтпай болмаймыз.

ЭР ЙИГИТ ЭЛ УЬШИН ТУВАДЫ

Бурынгы ногай авылларынынъ бириси – Эркин-Юрттан шыккан зегенли язуьшылардынъ эм шайирлердинъ, аьлимлердинъ эм аьскерши етекшилердинъ, тагы да коьплеген кеспи усталарынынъ санында яшавын Элининъ, халкынынъ оьрленуьвине багыслаган ердесимиз Джанибек Юнусович Суюнов язлыктынъ аьлемет ярасык, тоьгерек табиятты оьленнинъ ясыл куьйизи каплаган, авады шешекейлердинъ ийиси-коькысы бийлеген шакта тувган.

Коьплеген авыл балаларындай болып, Джанибек Суюновтынъ да балалык шагы ногайдынъ белгили язуьшылары оьз шыгармаларында эжуьвлеген толы толкынлы Кобан сувынынъ ягасында озган.

Ерли мектебте орта билим алган сонъ, ис аьрекетин ерли совхозда баслаган. Ясы еткенде, Джанибек Юнусовичти оьз аьскершилик борышын толтырмага шақырадылар. Ол кызметин тыс кыралда – Венгрияда оьткен. Мунда да ердесимиз оьзин ийги яктан коьрсетип, ата-анасынынъ эткен сенимин аклап билген. Булайда айтып озайык, Уллы Аталык кавгасында катнаскан, Элимизди явдан коршалаган Джанибек Юнусовичтинъ атасы Юнус Хамидович оьз аьвлетлери уьшин шынты йигитликтинъ, намыслыктынъ, тувган Элге алаллыктынъ уьлгиси болган. Юнус Хамидович кавгадынъ отлы йоллары ман Эльбага дейим еткен, мунда Енъуьв куьнин йолыккан. Атасы Юнус Хамидовичтинъ эм анасы Пашахан Салимовнадынъ ярык келбетлери юрегинде турган Д.Суюнов олардынъ сыйын йогары тутып, аьскерде де шалысып, оьзининъ атын ийги яктан айттырган.

Намыслы кызмет кылувы, йогары уйгыншылык болымлыклары уьшин Джанибек Юнусовичти аьскершилик кесегининъ командованиеси Москвага окувга йибереек болып та шалысты. Ама авыл ясына тувган юртына кайтпага буйырды. Джанибек Юнусовичтинъ оьктемлик пен эскеруьвинше, аьскер сыдыраларында савлай аьскершилик кесектинъ ишинде ол сынъар болып коммунистлик партиядынъ сыдыраларына туьскен. Аьвелде, Совет Союзы заманларында, белгилисинше, партиядынъ агзасы болув ямагат арасында сыйлы болган.

Тувган ердинъ «алавын» яслайыннан сезген Джанибек Суюнов коьплеген авылдаслары данъылда аьрекетлеп, эгин оьстирип, ислеятаганларына, ер – баьрисин асырайтаганына шаат болып, яшавында кайдай йолды сайлаягына эш шекленмеген: ол оьзининъ кесписин авыл хозяйствосы ман байланыстырган. Ставропольдинъ авыл хозяйство институтын етимисли кутылып, Джанибек Суюнов агрономнынъ кесписин алган. Ол ерли «Эркин-Юрт» совхозында ислеп баслаган.

Йогары билимли яс специалисттинъ болымлыкларын коьрип, оны Адыге-Хабль КПСС райкомынынъ инструкторы этип саладылар. Аьвелги совет йылларында коммунистлик партиясы кыралымызда оькиметтинъ уйкен политикалык, идеологиялык куьши болган органы эди. Онынъ туспарлавы ман коьплеген ислер бажарылганлар, коллективлерде социалистлик базласувлар уйгынланганлар. Партиядынъ сыдыраларына билимли, болымлы яс аьдемлерди алганлар. Джанибек Юнусовичтинъ де уйгыншылык суьльплары билинмей калмаганлар. Болымлы, кайратлы яс аьдем уьш йылдынъ бойында райкомда ислеген. Оннан сонъ, ол «Икон-Халк» совхозынынъ партия комитетин басшылаган.

Тынышсыз юрекли, кайратлы яс аьдемнинъ шалыскырлыгы, оьз исинде янып ислеятаганы билинмей калмаган. 1989 йылда Джанибек Суюновка «Эркин-Юрт» совхозын басшылавды сенгенлер. Авыл аьдемлери арасында уйкен сый ман пайдаланган, олар ман биртиллик тавып билген ердесимиз оьзине этилген сенимди толылайына акламага шалысты.

Сол йылларда «Эркин-Юрт» совхозы уйкен хозяйстволардынъ бириси эди. Эм онда куллыкларды йорыгы ман бардырар уьшин суьльп та, билим де, аьдемлер мен айкасып, анълавлык тавып билуьв де керек эди. Сол баьри де касиетлер Джанибек Юнусовичте бар эдилер. Оьзи басшылаган хозяйствосы, кул-

лыкшылары, тувган авылы, юрты ушин яны авырган яс аьдем баьри ислерди тебенли уйгынламага керек болды. Онынъ басшылавы ман «Эркин- Юрт» совхозы областьтинъ алдышы авыл хозяйство предприятиелерининъ бириси болды. Секер шувылдырды, бийдайды, арпады, наьртуькти оьстируьвде эм оьзге баска коьрсетимлерде совхоз тек алдыга барып, савлай Карашай-Шеркеш ерине даньклы хозяйство болды.

Джанибек Юнусович, боьтен де, аьдемлердинъ маьселелерин шешуьвди бас орынга салып, оьзининъ авылдаслары, эм аьле совхоздынъ (баьри де боьликлерининъ) куллыкшылары акында каьр шегуьвине уйкен маьне беретанган эди. Ога кайдай сорав ман, тилек пен келген аьдемди Джанибек Юнусович бир де арт кайтармаган, онынъ соравын шешпеге шалысып турган. Суьйтип, коьп йыллар артта Д.Суьновтынъ авылдасларынынъ бириси ога келип, колындагы медициналык каьгьтты коьрсеткен. Ол кыз баласы каты авырып, авыр операция этилмеге кереги, эм сол операция тоьлевли эм айлак баа экени акында билдирген. «Баладынъ яшавы сенинъ колынъда», деп тилегин Джанибек Юнусовичке караткан.

Ол сол сабат бухгалтерди шақырып, операция ушин акша амалларын счетты тоьлевге йибермеге тапшырган. «Бергеннинъ колы курымас» дегенше, Д.Ю.Суьновтынъ юрегининъ алаллыгы ман, янавырувлыгы ман бала оьлимнен куткарылган, ден савлыгы ийгилендирилген. Оьсип, яшавда оьзининъ бактысын туьзгенде де сол кыз баладынъ аьели де, оьзи де сол ийгиликте эш мутпайдылар, буьгуьн-буьгеше де разы боладылар.

Эм сондай разылык соьзлерин сыйлы ердесимизге аьле де коьплеген аьдемлер, тек ногайлар тувыл, республикамыздынъ туьрли миллетли яшавшылары да билдиредилер, неге десе Джанибек Юнусович коьплеген маьселели соравларды шешуьвге оьз ярдамын этип турган эм соьле де этеди. Мысалга, «аьдем тек оьтпек пен ток тувыл» дегенше, Эркин-Шахар поселогынынъ яшавшылары – христианшылар ушин килсединъ йоклыгы акында билдиргенде, зегенли басшы оларга меканды сатып алмага ярдамласкан.

Д.Суьновтынъ халкка эткен ийгиликлери сансыз демеге болаяк. Ораза байрамда, Курман байрамда, баска ийгиликлерде тоьгерек авыллардынъ ясы уйкенлерине савга этилип, олар оьзлери акында каьр шегуьвди сезип турганлар.

Кишкейлер мен де, ясы уйкенлер мен де биртилликте тавып билген Джанибек Юнусович, боьтен де, берген соьзине берклиги мен, йогары аьдемшилик касиетлери аркалы сыйды тувдырган. Тень дослары, авылдаслары арасында «Оннан тек этермен деген соьзди эситсенъ, тамам, сонъ этеегине эш шекленмеске болаяк» деген соьз-лер юретаган эдилер. Эм юрегининъ ашыклыгы, ярдам этуьвге аьзирлиги Д.Суьновта буьгуьн-буьгеше де онынъ яшав келбетининъ энъ де ийги эм яркын бетлери боладылар.

Соьзсиз де, ерли «Эркин-Юрт» совхозы сол авыр, туьрлендируьвлер йылларында яс басшыдынъ туспарлавы ман алдышылардынъ санына шыкты. Эм Д.Ю.Суьновтынъ каьр шегуьви мен аьдемлердинъ де, хозяйстводынъ да берекети мол болып барды. Кыйын аklarыннан баска, совхоздынъ куллыкшылары яшавда болатанган ийгиликлеринде де аьр яклы демевди – акша ман болсын, оньыс пан яде кой ман болсын, оьзлерине эс этуьвди сезетаган эдилер.

Оьз халкы ушин янавырувлыгы ман Д.Суьновтынъ эткен маьнели

ислерининь бирлери – ол облысполкомнын токтасы ман РФ авыл хозяйство министрствосына аьризелеп, маглуматларды да ярастырып, аьвелде «Юбилейный» совхозына берилген 350 гектар ерди, «Маяк» пруд хозяйствосына берилген 28 гектар ерди, Эркин-Шахар секер заводына берилген 100 гектар ерди «Эркин-Юрт» совхозына кайтарган. Совхозды басшылаган йылларында мунда ерли хозяйстводынъ оз термени, пекарнясы эм туькени курылган. Авылда курылысы басланган ФАП-тынъ курылысын бажарып, оны кулланувга берген.

ЗЕГЕНЛИКТИНЪ ЙОЛЫ МАН

«Аьдем иси мен ярасык» дегенше, эткен истинъ тамамлары да, етимислери де аьдемнинъ тек каныгыслы куллыгы, шалысувлыгы аркалы табыладылар. Джанибек Юнусовичтинъ уйгыншылык сулыбына, терен билимлерине эс эткен юртымыздынъ басшылыгы онынъ зегенлиги янъы ис орынында керегеегине эс этип, оны йогары ис орынына салдылар. 2000 йылда Д.Ю.Суюнов Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Халк Йыйынын (Парламентин) басшылады. Сол йыллар яс республикамыздынъ обкиметлик курылысынынъ шагы эдилер. Экинши кере сайланган Халк Йыйыны республикадынъ яшавшыларынынъ онъайлыкларын, яшав аьллерин ийгилендируув ушин янъы законларды алмага, юртымыздынъ тебенли оьрленуувининъ негизин салмага керек эди. Халк сайлаган элшилер, бириншилей, оз сайлавшыларынынъ сенимлерин акламага керек эдилер. Юртымызда авыр ямагатшылык-политикалык аьллер туьзилген сол йылларда Джанибек Юнусовичке Парламентти басшыламага буйырды. Эм республикамызда яшайтаган баьри миллетлердинъ, хаклардынъ арасында келисувликти, татымлыкты саклав, биргелес аьрекетликти уйгынлав ушин уйкен зегенлик, бай сулып, терен билимлер керектилер. Сол баьри де затлар Джанибек Юнусовичте бар эдилер. Ол юртымызда яшайтаган баьри халклардынъ пайдаларына озининъ болымлыкларын кулланып билди. Зегенли ер-

десимиздинъ аты тек Карашай-Шеркеш Республикасында тувыл, аэле савлай Керуув Кавказда эм онынъ тысында да белгили болды. Терен ойшылы политик болып, Д.Суюнов кырал басшылыгы озгарган коьплеген йолгыгысларда катнаскан.

Юртымыздынъ Парламентин басшылаган йылларында Джанибек Юнусович Россия Федерациясынынъ Федерация Советининъ агзасы этилип сайланды. Ол Федерация Советининъ конституциялык законшылык эм суд-праволык сораулары бойынша комитетининъ агзасы болган. Кыралымыздынъ Федераллык Йыйынынынъ йогары палатасы – Федерация Совети, белгилисинше, конституциялык законлардынъ йорыкы аьрекетлигине коьз салады, озге маьнели оькиметлик сорауларды шешеди. Эм бу йогары органында аьрекетлик, соьзсиз де, уйкен сый эм ердесимиз уьшин оьктемликти тувдырады. Айтпага тийисли, сол аьрекетликти йогары оьлшемде юргистер уьшин Д.Ю.Суюнов экинши йогары билимди – юриспруденция факультетин кутылып, юристтинъ кесписин алган.

Ердесимиздинъ Федерация Советинде ислеген шакта эткен ийгиликлерининъ бириси – ол Чернобыльдинъ сонъалыкларын тайдырууда катнасканлардынъ оьткир маьселесин шешуув болды. Сол заманларда чернобыльшилерге социаллык пособиелердинъ оьлшеми тоьменлетилип, савлай кыралымыз бойынша забастовкалар эм митинглер уйгынланатаган эдилер. Сондай коьринис бизим юртымызда да болды. Республикамыздынъ чернобыльшилери болжалсыз митингти билдирген эдилер. Джанибек Юнусович сол митингтинъ катнасувшыларынынъ бириси мен йолгыгысып, олардынъ сорауын Халк Йыйынынынъ сессиясында, сонъ Федерация Советинде коьтермеге соьз берген. Айтканындай, Д.Ю.Суюновтынъ баславы ман сол маьнели сорау Федерация Советининъ йыйылысынынъ куьн йосыгына киргистилип, чернобыльшилерге социаллык тоьлевлерди кайтармага токтас алынды. «Эсимде, сол сорау шешилетаган куьн Туладынъ чернобыльшилери Манеж майданына келип, Жуковтынъ эстелигининъ туьбине оьзлерининъ медальлерин, оькиметлик савгаларын калдырган эдилер – олар сораулары тап сол куьн шешилгени акында аэле де билмейтаган эдилер...», – деп кызыклы хабарлады Джанибек Юнусович.

Джанибек Юнусович бизи мен йолгыгыста хабарлаган эскеруувлерине коьре, ол Федерация Советининъ элшилигининъ, Кубыла федераллык округынынъ Парламент етекшилерининъ санында коьп кере тыс кыралларда – Кувейтте, Бельгияда, Швейцарияда, Америкадынъ Биргелестирилген Штатларында, Бахрейнде болган. Сол кыраллардынъ Парламентлерининъ басшылары ман кызыклы йолгыгыслар озганлар, парламентлик аьрекетликти оьрлендируувде сулып пан боьлискенлер, коьплеген пайдалы эм маьнели сорауларды шешкенлер. Д.Ю.Суюновтынъ белгилевинше, Федерация Советинде ислегени уйкен яваплыкты тувдыратаган эди, соны ман биргесине законшыгарувшылык аьрекетте бай сулыпты алмага себеп болган.

«Коьп яшаганнан сорама, коьп коьргеннен сора» дегенше, Швейцарияда Кызыл Каш Орталыгында, Халклар ара Олимп комитетинде болганы акында да яркын эскеруувлер зегенли политиктинъ юрегинде калганлар. Сол аьр бир йолгыгыстан, эстеликли ерлерде болувдан, соьзсиз де, тек пайдалы затларды юртымызда да калай болдырмага кереги акында ойлар тувганлар.

2003 йылдан алып Джанибек Юнусович Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Правительствосынынъ орынбасары болып ислейди. Соннан бери оны бир неше яваплы ис орынларга да салганлар. 2004 йылда КЧР Правительство-сынынъ Аппаратынынъ етекшиси, 2004-2005 йылларда КЧР Президентининъ Администрациясынынъ Басшысы болып, оннан сонъ соьлеге дейим КЧР Правительство-сынынъ Председателининъ орынбасары болып етимисли ислейди.

«ИЙГИЛИКТИНЪ ОБРКЕНИ УЗАК»

Джанибек Юнусовичтинъ яшавга эндирген пайдалы ислери аз тувыллар.

Мине калай хабарлайды Д.Ю.Суюнов пан бир кесек заманды бирге ислеген, оны аьруьв билген абырайлы ясы уьйкен, *Карашай-Шеркеш обькиметлик службасынынъ сыйлы аьрекетшиси, ис ветераны Аьзмагомед Эреджепович Катаганов:*

– Мен Суюновты, кертилей де, таныйман. Ол «Эркин-Юрт» совхозынынъ басшысы болган заманда коьп кере расатаган эдик. Тап сол йыллардан алып мен Джанибек Юнусовичтинъ айлак кайратлы, зегенли яс басшы экенин коьрдим. Халкы, тувган юрты уьшин янавырувлыгын ясырмай, ол колыннан келген баьри затты этпеге шалысатаган эди.

Д.Ю.Суюновтынъ каьрлеви мен Эркин-Юрт, Эркин-Халк, Адил-Халк авылларына, Евсей хуторына газ йолы еткерилди. Авыл яшавшыларына сол ийгиликти этер уьшин неше яваплы кисилер мен йолыгыспага, соьйлеспеге керек болды. Осал яшайтаган аьеллерге, ялгыз карт аьдемлерге ол газ йолларын аьле тегин де киргисттирди. Бек уьйкен ярдамын Джанибек Юнусович билимлендируьв учреждениелерине эткен. Айтпага, Адил-Халк авыл оькытувшыларынынъ тилеги мен склад меканын туьрлендирип, онда баслангыш мектеб ашты, соьлеги заманда онда балалар бавы орынласады. Эркин-Халк авылынынъ «Куьпелек» балалар бавына Д.Суюнов газ киргисттирген. Эркин-Юрттынъ мектебине ремонт этилген. Аьле Адил-Халк авылында мешит онынъ уьйкен демеви мен курылган. Неше бир яс аьдемлерге окувга туьсуьвде, куллыкка орынластырувда Д. Суюнов ярдамын эткен. Ол совхозды басшылаган шакта йыл сайын 30-45 студент ясларына эм кызларына стипендия да тоьлеген.

Джанибек Юнусовичтинъ Ногай районын туьзуьвге эткен косымы савлай халкымыз уьшин тарихлик ис, уьйкен ийгилик, деп билемен. Онынъ коьз салувы ман, баьри ислерди йорыкластырув ман туьзуьвшенлик ис бардырылды. Парламентте ислеген шагында Д.Ю.Суюновтынъ тарихте калган тагы да бир иси – ол Кобан-Халк авылынынъ атын кайтарув болды. Бу авылды поселоктынъ туьзилесине косып, кала кепли поселок деген статус берилеек заманда, онынъ шалысувы ман, ногай халкынынъ ямагатшылык аьрекетшилери мен бирге озгарган исинде авылдынъ аты да, оьзи де сакланды.

Джанибек Юнусовичтинъ каьрлеви мен Адил-Халк, Эркин-Халк, Эркин-Юрт авыллары, Евсей хуторы уьшин 2002 йылда сув насос станциясы курылды.

Айткым келетаганы сол, 1999 йылда Джанибек Юнусовичтинъ болымлы-кларына эс этип, оны депутатлардынъ республикалык советине айырдылар эм 2000 йылда тап биринши сессияда депутатлар ога юртымыздынъ Халк Йыйынынъ (Парламентин) басшылавды сендилер. Сол йыллар юртымыздынъ тарихинде айлак авыр, сынавларды тувдырган йыллар эдилер. Миллетлер сора-вы тувган заманда Джанибек Юнусовичке зегенли токтастарды алмага керек

болды. Кайдай кыйынлыктарга да карамай, ол Парламентте керекли комитетлерди туъзди, олардынъ басшылары этип, сулыплы, билимли аьдемлерди айырды. Джанибек Юнусович сол йогары орында баъри миллетлердинъ элшилери мен де биртиллик, аньлавлык тавып билетаган эди. Айлак кыска заманнынъ ишинде ол Халк Йыйынынынъ туъзилисин кепледи, законшыгарувшы органынынъ аьрекетин уйгынлап, йорыклы этип билуьвин коьрсетти. Сессиялар заманы ман озгарылатаган, керекли законопроектлер алынатаган эдилер.

Эки йогары билими болган

Д.Ю.Суюновтынъ зегенлиги билинмей калмады, оны Федерация Советининъ агзасы этип айырдылар. Менимше, ол уйкен сый эм яваплык.

Бир кесек заманды мен Джанибек Юнусовичтинъ ярдамшысы болып иследим. Эм онынъ йогары аьдемшилик касиетлерине, эткен ийгиликлерине шаат болдым. Тек бир мысалды келтирейим: бир кере Джанибек Юнусовичке калада яшайтаган кыскайклы оззининъ тилегин каратты – ол сакат баласы бар экени эм телефоны болмаган себепли, тезлик ярдам машинасын уйге шакырмага маьселе болатаганын аньлатты. Сол йылларда телефон йолы баъри де уйлерге еткерилмеген эди. Джанибек Юнусович кыскайклыдынъ тилегин тез ок толтырды. Эм ондай мысалларды коьп келтирмеге болаяк. Бобтен де, Джанибек Юнусович ердеслерине, Ногай районынынъ яшавшыларына озь ярдамын этпеге, пайдасын тийдирмеге шалысатаган эди эм соьле де оззиннен ярдам саклайтаган аьр аьдемег де мевин этеди.

Белгилегим келетаганы сол, Джанибек Юнусович Суюнов кобан ногайлары арасында Парламенттинъ биринши Председатели, Федерация Советининъ биринши агзасы болган. Сол зат пан биз оьктемлимиз.

Яшавында етип келген сыйлы мерекеси мен Джанибек Юнусовичти ак юректен кутлайман, уйкен наьсипти, берекетти, узак оьмирди сагынаман! Джанибек Юнусович – ногай халкымыздынъ уйкен диреги!

Муратхан Аджигереевна Михайлович, Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Халк Йыйынынынъ депутаты:

– Джанибек Юнусович Суюновтынъ ярасык мерекеси алдында онынъ акында йылы соьзлерди тагы да бир кере айтпага амал болганы ушин бек разыман. Ол ногай халкынынъ алал улларынынъ, яркин инсанларынынъ бириси. Аьвелги йылларда сондай кайратлы, болымлы ясларды ис басамагы ман йогары орынларга салатаган эдилер. Джанибек Суюнов озьин

«Эркин-Юрт»

совхозынынъ сулыплы басшысы этип коьрсетти.

Карашай-Шеркеш Республикасынынъ Халк Йыйынынынъ (Парламенти-

нинь) Председатели этилип сайланганда, Джанибек Юнусовичке айлак кыйынлы, юртымызда парламентаризм туъзилуув шагында болган заманында ислемере керек болды. Бу шакта шекленуувлер де, туъзувшенлик ойлар да коьп эдилер эм туьрли халклардынъ элшилерининъ арасында тувган ойларды тынълап, ол тек дурыс токтасларды алмага керек эди. Джанибек Юнусович озин зегенли, ойшылы етекши этип коьрсетти. Халк Йыйыны яшавшылардынъ онъайлыгына каратылган законларды алатаган эди эм солардынъ ишинде дурыс ойларды кеплев де енъил тувыл эди. Джанибек Юнусович сол баьри де сынавларды сыйлык пан оьтти, онынъ басшылавы ман республикамыздынъ оькиметлигин курылыс сулыбы беркиди. Баьри парламентарийлер де, Джанибек Юнусович оьзи де туъзувшенлик исин етимисли бардырдылар. Ол соблеги заманда да яваплы куллыкты юргистеди. Карашай-Шеркеш Республикасыннъ Правительствосынннъ орынбасарынннъ ис орынында зегенли ясымыз оьзининъ аьрекетин етимисли бардырады.

Джанибек Юнусович яшав йылларынынъ ясы ман зегенликтинъ аьлемет ярасык шагына еткен. Ол оькиметлик политик болып та, аьел басшысы болып та, балаларын оьстирип, ян досы Татьяна ман йиенлерине куванатаган шагына да етпеге уьлгирген. Бу баьри затлар – уьйкен наьсип. Эм сол наьсиптен олар бир де айырымасынлар. Мен Джанибек Юнусовичти сосы ийгилиги мен ак юректен кутлайман, ога берк ден савлыкты, коьплеген ийгилик-лерди сагынаман.

ЭСТЕЛИКЛИ ЗАМАНЛАРДЫ ЭСКЕ АЛЫП

Яшавда эстеликли, юректе йылувлукты тувдыратаган коьплеген ислер, вакытлар, йолгыслар боладылар. Джанибек Юнусович те, оьзининъ аьрекетлеп баслаган, яслык йылларын эсине туьсирсе, бир аьлемет ис коьз алдына келеди. Тагы да бир кайтаралап айткымыз келетаганы сол, онынъ яшавы, бактысы халкы уьшин ийгиликлерди этуьвге багысланган эди. Сондай бир эстеликли ислердинъ бириси – ол юртымызда белгили совет футболшылары ман йолгыс-ойын озгарув эди. Д.Суьновтынъ хабарлавынша, 1989 йылда, ол «Икон-Халк» совхозынннъ парткомынннъ секретари болган заманда, край спорт комитетиннен ога бизим яктарга Совет Союзынынъ спортшы-ветеранларынынъ йыйылма командасы келетаганы акында билдиргенлер. Сол заманларда «Шаьбден» футбол командасы да областимизде данъклы болып, юртымызда куьшли команда эди. Д.Суьнов Россиядынъ йыйылма командасын Икон-Халкка шақырып, футбол йолгысынынъ озгармага токтасады. Область спорт комитетиннен йолгысты Черкесскте, «Нарт» стадионында озгармага да тилек салганлар. Ама Джанибек Юнусович унамаган, ердеслери уьшин сол эстеликли йолгысты Икон-Халк авылында уйгынламага токтаскан.

Соьзсиз де, йолгыс айлак кызыклы эм каты сынаста озды. Россиядынъ айтувлы спортшылары Э.Стрельцов, Г.Хусаинов, В.Иваненко, А.Кирюхин, А.Елизаров эм озгелер мен сынаспага бизим спортшыларымыз уьшин уьйкен сый эм болымлыкларын сынап болды. Ойын озган заманнынъ ишинде «Шаьбден» футболшымыз Славик Кубеков бир голды куьндеслерининъ капысына киргистип, командамызга енъуьвди аьжетсизледди.

Сол куьн майданга тоьгерек авыллардан йыйылган халкымыздын куванышы айлак уйкен эди. Йолыгысты уйгынлавшылар конакларга сыпыра тизип, оларды сыйлап, ногайдын конакбайлыгын коьрсеттилер. Джанибек Юнусовичтин йылы эскеруьвлерине коьре, футбол йолыгысы май айынын соньында озганы ман байланыста, бав елек (клубника) пискен шагы эди эм айтувлы спортшыларга сол аьлемет емистен аьр кайсысына экисер кишкей шетен берип йибергенлери де, олардын коьнйиллерин оьр эткен. Конаклар сондай исси йолыгувды баска бир ерде де коьрмегенлери акында айтып, оьзлеринин уйкен разылыгын билдирип кеткенлер.

Атлары савлай кыралга белгили футболшылары ман йолыгыс халкымыздын йылязбасында яркын бет болып калды.

СЫЙ ДА – СЫЙЛЫГА

Айтувлы оькиметлик аьрекетши-политик, сыйлы ердесимиз Джанибек Юнусович Суюнов коьп йыллардын бойында, Элимиздинь, республикамыздын халкларынын пайдасына аьрекетлегени уьшин йогары оькиметлик савгаларга тийисли этилген. Д.Ю.Суюнов «Карашай-Шеркеш Республикасынын алдында сыйлары уьшин» ордени мен савгаланган. 2007 йылда ога «Карашай-Шеркеш Республикасынын авыл хозяйствосынын сыйлы куллыкшысы» деген оьрметли ат берилген. Д.Ю.Суюновтын савгалар «куржынында» Россия Федерациясынын Федерация Советининь, КЧР Халк Йыйынынын Президиумынын Сый грамоталары, «Россиядын Парламенти» деген отличие белгиси, Керуьв-Кавказ аьскершилик округынын аьскершилеринин отличие белгиси, «Федерация Совети, 15 йыл», «Федерация Совети, 20 йыл», «Кубыла Осетиядын 25 йыллыгын белгилев мен байланыста» деген медальер бар.

Бу эм оьзге савгалардын артында энь бас деп арымаслык куллык этуьв, оьз борышларын намыслы толтырув, юрегиндеги тынышсызлык эм яनावырувлык, оьз Элин, халкын куьшли суьюв турадылар.

НАЬСИПТИНЬ БУЛАКЛАРЫ

Аьр кимге яшавда ислерге даврендиретаган, куьш-коьнйил беретаяган – ол аьел. Аьелде туьзилген аньлавлык, татымлык, бирин-бири сыйлавлык наьсиптинь булаклары боладылар. Ата-анасы Юнус Хамидовичтен эм Пашахан Салимовнадан ийги тербия алган, оьзинде олардан коьшкен йогары аьдемшилик, куллыксуьерлик, алаллык касиетлерин Джанибек Юнусович оьзининь балаларында да тербияламага шалысты.

Оззининъ алал косагы Татьяна Тогановна ман бирге олар уьш балады оь-стирдилер. Кайсы ата-ана да балаларына билим бермеге, олардынъ яшавда орынларын тавып, алган кеспилери мен халкка пайда акелгенлерин сагынады. Суюновлардынъ да балалары олардынъ сенимлерин акламага шалысып яшайдылар. Тувынъыш кызлары Джульетта орта мектепти алтын медальге, сонъ Ставропольдинъ медициналык академиясын кызыл дипломга кутылып, алган кесписи бойынша етимисли аьрекетлейди. Ол медициналык илмилерининъ кандидаты, Москвада стоматологиялык поликлиникадынъ боьлигининъ заведующийи болып ислеиди. Джульеттадынъ улы Рауль мектеп окувшысы, ол теннис спорты ман кызыксынады, россиялык эм аьле халклар ара сынасларда катнасып, йогары етимислери мен кувандырады.

Д.Ю.Суюновтынъ улы Эльдар юристтинъ кесписин алган, ол бир неше йылдан бери Карашай-Шеркеш Республикасынынъ оькиметлик турак коьз салув Управлениесининъ басшысынынъ орынбасары болып ислеиди. Ол да аьел туьзип, оззининъ ян досы Эльвира ман уьш балады – Эмилияды, Эмирди эм Эвелинады тербиялайды.

Суюновлардынъ кенжепайлары Якуб та врач-стоматологтынъ кесписин алган. Ол да аьели мен Москвада яшайды, ян косагы Айнара ман кишкенекей Софияды оьстиредилер.

Балалар, йиенлер бирге йыйылсалар – ол уьйкен куваныш, наьсип. Солды да, сол наьсиптинъ оьркенлери уьзилмесинлер!

Сосы куьнлерде, 20 майда, болаяк сыйлы мерекеси мен биз ногайдынъ алал улы Джанибек Юнусович Суюновты «Ногай давысы» газетасынынъ редакциясынынъ эм газетадынъ окувшыларынынъ атыннан ак юректен кутлаймыз, берк ден савлыкты, узак оьмирди, уьйкен наьсип-берекетти сагынамыз! Ййгиликлеринъиз узак болсынлар!

**А. АТУОВА,
К.НАЙМАНОВА-ДОБАГОВА**

Россиядың сайлам яслары

ОБМИРЛИККЕ АДЫМЛАВ

*Баытир яшав бек кыска,
Обмир етпей отызга.*

О.Батырай

Кертилей де, кай бир яслар, баытирлик ушын тувгандай, аз заман ишинде бийик дережелерге етип, йигитлик те коьрсетип, аргы дунияга кетип каладылар. Сондайлардың бириси Агали Елманбетов Кайтарбий.

Кайтип Кайтарбий оьскен, кайдай табиат берген талаплары коьринип баслаган, не затты артык суьйген яшавында, кайдай кеспи сайлаган, ким кедеди тербиялаган? Сосы сорауларга явап бермесек болмайды.

Кайтарбий Ногай районның орталыгы Терекли-Мектебте 1999 йыл 14-нши тамбыз айында тувган, 2005-нши йыл Кадрия атлы мектебте оқып баслаган. Кедеди анасы Баякаева Альмира Юсуповна оьстирген эм тербиялаган. Альмира Юсуповна Кадрия атлы мектебте балаларга ана тилден эм адабияттан дерислер юритеди. Коьримли иси ушын оқытушыга РД билимининь отличниги эм РФ билимининь Сыйлы куллыкшысы деген атлар берилген. Оьзи де оқытушы болган сонь, анасы Кайтарбийдинь кылыгына да, окувына да, туьрли уьмитлерине де тешкерип карайды, маслагат береди, коьмек этеди. Сога коьре де Кайтарбий оьзининь заманын дурыс кулланып уьйренеди: нешаклы -- окувга, нешаклы – тыншаювга, нешаклы – спортка. Спорт кедединь энь суьйикли заман озгарувы эди, болса да Кайтарбий тек сол коьншилге йол берип турмай, касиетинде яваплыкты беркитеди. Яваплык окувшыга коьп ниетлерине уьлгирмеге ярдам береди. Класста оьтеек кешликлерди озгарувда да Кайтарбий уйгынлав талабын кулланып, белсен катнасагаган эди. Елманбетовты таза кылыгы ушын де сыйлайтаган эдилер: кедде йолдасларын алдатпайды, селекелемейди, кене де керек ерде кол созады.

7-нши класста Кайтарбий тайский бокс пан кызыксынады. Менълиасанов Алибек, кедединь тренеры, яс пан коьп ислейди, кедде де онынь уйретуьвине разы болып, маслагатына кулак салады, онынь сулыбына сенеди эм сыйлайды.

2012 – 2016 йылларда Кайтарбий, яслар арасында оьтетаган Сырт Кавказ округынынь базласларында катнасып, «Чемпион по тайскому боксу среди юниоров» деген атты казанады.

2016 йыл Елманбетов К.А. мектебти кутарып, Санкт – Петербургтынь Михайлов атлы аьскерлик артиллериясынынь Академиясына туьседди. Онда оқып юргенде де Кайтарбий спортты тасламайды. Уьйкен каладынь «Правый берег» деген спорт клубына юрип баслайды.

Академиядагы йыллар ишинде Елманбетов Кайтарбий «Чемпион Санкт-Петербурга по ММА и серебряный призёр города по панкратиону» деген сыйлы атларды алып, тагы да алдыга ымтылады. Соьйтип курсант 2018 йыл язда «мастер спорта России по боевому самбо», куьзде «кандидат в мастера спорта по боевому искусству панкратион» деген оьрметли атларга тийисли болган эди.

2021 йыл Елманбетов К.А. Михайлов атлы аьскерлик Академияды уьстинликли битирип, 25-нши мотострелковый дивизияга бармага деп буйырык алады. Дивизия Ленинград областининь Луга каласында ерлескен

эди. Айтып озайык, окув йыллар ишинде Академия, билим алувга шалысканы уьшин, Кайтарбийди эки кере медаль мен баргылайды.

2022 йылдын каньытар (январь) айында бизим ногай яс Белоруссиядынъ эм Россиядынъ аьскерлерининь ортак уйренуьвинде катнасады. Кайратлы иси уьшин минометный батареядынъ бас офицеры К.А.Елманбетовты уьшинши кере медаль мен савгалайдылар.

2022 йылдынъ увьт айында Елманбетов Кайтарбий Агалиевич Украинада озатаган спецоперацияга йолдаслары ман кетеди. Харьков областининь Петровка авьлында йигит ногай яс аьскер борышын толтырып турганда оьмирликке адымлайды.

Россиядынъ белгили шаири Танзиля Зумакулова бир ятлавында булай деп айтады:

**Артык заман, артык куьш,
Артык яшав, артык туьс –
Йок артык зат биревде,
Берген оьзиннен бере!**

Кайтарбий Елманбетов Россия эли алдында аьскер борышын толтырып, ярык уьмитлерин де, яс яшавын да аямай берди. 23 ясына толмага керек эди.

Школадан алып Кайтарбий окувды, спортты, сонъ аьскерлик Академиясын энъ йогары белгилер мен битирип, тек енъуьв мен алдыга юрип, баьтир яшав ман яшаганын оьзи де сезбей калгандыр. Бир яктан атаклы йырав Батырай айтканлай «Баьтир яшав бек кыска», ама экинши ягыннан караганда кайдай яс-ларга ийги коьрим. Окув, спорт, йогары билим, аьскершилик иси. Ис йольна туьскенлей ок, Кайтарбий оьзин бажарымлы офицер этип коьрсетеди. Оны ман яслы нешагы кеделер яшав йольнда адасып, кайдай талап оьзлеринде барын анъламай, заман йоядылар.

Альмира Юсуповна Академия етекшилериннен бир неше кере Разылык хат-лар алган эди. Кайтарбийди олар «бек яваплы эм билимге ымтылыслы», деп белгилегенлер. Суьйинген анасы Тереклиде янъы уьй салып, той этпеге ниет-ленген эди... Нешагы кыйын болса да юрегине, Альмира Юсуповна Кайтарбий мен оьктемсимеге керек. Кайдай йигитти оьстирип, элине алаллык пан тербия-лап берген анадынъ да яшавы халк алдында оьрметли коьрим баскаларга.

Мине не деп язган ана акында белгили шешен шаири Магомед Мамакаев:

**«Ана» деген бек баа.
Оны ман теньлеспеге,
Маьнеси ювык келмеге,
Кайсы соьз тилде бола?**

Кайтарбийдинъ абасы Альфира Караева биринши болып «Байтерек» журналга тел соккан эди. Ястынъ акында билдируьвлер мен бирге оьз ятлавын да йиберген. Ятлавын кыскартып беремиз.

* * *

**Яшав суьйген амалым,
Кудай сени сылуьв этип яратты.
Коьзлеринъе саьвле ягып
Кара туьнде юлдыз болып яндырды.
Аьлсиз бу яшав, аьзиз янды йойдык,**

**Ашувлы кайгыга оралдык.
Каьрип ана аксады,
Айраннан ак агарды.
Кайтпас йолга сен кеттинь,
Яныньды бердинь Эл уьшин.**

Ушынлайын да, Кайтарбий аьзиз янын Эли уьшин берген. Йигит яс оьмирликке адымлаганын оьзи де билмей калгандыр. Неге десе баьтирликти аьдемге юрек сезими эттиреди, ол коьп заман шегилмейди. «Байтерек» журналы атыннан Кайтарбийдинь уьйкен абасы Кайтархан Юсуповнага, коьп йыллар Ногай районнынь билим Управлениесининь етекшиси болып ислеген, бизге эткен коьмеги уьшин уьйкен разылык билдиремиз. Ол бизге коьп суьвретлер йиберди, аьр бир билдируувдинь дурыс язылганын тергеди, синьлиси Альмира Юсуповна кедесин кайтип тербиялаганын айтты. Кайтархан Юсуповна юреги тарланып бир затты эскереди:» 15 мартта ол мага аньсыздан тел сокты «биз снарядлар аькелмеге маьшин мен бараятырмыз» дегенлей соьз битти. 16 мартта Харьков областининь Петровка авьлында ян берген. Оьзок та, оькимет окыткан, аьзирлеген, аьскершилер элин де, халкын да керек заманда бир соравсыз корсаламага кереклер. Тек халк ишинде туьрли аьдемлер яшайды, Кайтарбий мен яслы неше кеделер Элге тувьл уьйлерине бир пайда коспай, куьнде байрам этип заман озгарадылар. Россиядынь сайлам яслары аьне сондай пайдасызларды да корсалайдылар, аз болса олар уьшин де ян бередилер. Пайдасызлар соны аньлап, яшавдан кеткен аьскершилердинь аьелине, ата-анасына дайым да кол коьмегин этсе, халк коьзинде, оьз намыслары алдында ийгиликке кайтаяклар. Тек оны оларга аньлатув керек.

2022 йыл 28-нши коькек айында Дагьстаннынь Басы Сергей Меликов Украинада ян берген дагьстанлы аьскершилердинь аьеллерин оьзине шакьрган. Уьйкен залда яслардынь суьвретлери тизилип туру эди. Олар баьри де яс эм яраськ. Энь де баслап С. Меликов аьр бир портрет алдына шешекейлер салды. Сонь яслардынь яваплыгы, баьтирлиги акьында айтып, аьеллерине бассавлык йорады эм керек коьмекти этеек болды. Бу хабарды бизге суьврет пен Кайтархан Юсуповна билдирген эди.

Макалады аьзирлеген Б. КУЛУНЧАКОВА

Поэзия эл проза

Фазиль АБДУЛЖАЛИЛОВ

АСАНТАЙ

(повесть)

Экинши басы

1.

Межитинь коьптен бери, бир де болмаганда, бир ярим десетине болса да наьртуьк шашпага мырады бар эди. Болган уьшин, ол озьининь сол мырадына етуьвдинь бир де амалын табалмай баратаган эди. Бир урлык таба калса, ерди айдамага сабан ман озьгиздинь амалын келистире алмайтаган эди.

Былытыр куьзде куллык этип Межит эки пудка ювык наьртуьк туьсирди. Коьп ойланып турмай, Межит сосы бир пуд наьртуькке, уьйде кара шайдан баска бир зат та болмай калган авыр куьнлердинь озьинде де, тиймеди.

Межит:

– Оны есек, урлыкка кайдан табаякпыз? – дегенди айтып, коьньилин авлайтаган эди.

Онынь айтканы ман пишеси де унасатаган эди. Аш болып кыйналса да, ога Асантай да разы болатаган эди. Эм мине язлык та келди, Межит пишесине:

– Барайым, – деди.

Эм Боранбай уьйлери бетке карап йоьнеди. Буга озь уьйлерининь авызы касында орамда туьтин ишип турган Азиз йолыкты.

Межит Азиздинь касына келип токтады да:

– Салам аьлейкум, Азиз, – деди.

– Аьлейкум салам, – деди анавы да.

Межит йоьткирип алды да, тамагын тазалады, оннан сонь колы ман юзин сыйпап эм йигерсизленип шыккан давазы ман:

– Азиз, – деп баслады, – оллахый, куллыгыньды-затыньды этип болса да бир затынъа ярар эдим. Айтпага...

– Намаз кылдыратаган молладай, неге созып тербейсинь, Межит, – дегенди айтып Азиз шыдамсызланып карттынь соьзин боьлди. – Сен молла тувьлсынъда. Не керегин кыскасыннан айта койтагы. Не зат эди айтаягынъ?

Межит, басына бирев соккан кисидей, тынды, эм, оззининъ тилегин келистирип кайтип айтпага керек экенин билмей, ундемей турды. Боранбайдынъ сосы копар эм уйкенсип юретаган киевин Межит суймейтаган эди. Азиздинъ турган турмысы аьдем суймес сыпатланып тоьп-тоьгерек болып коьринетаган эди. Мунынъ уйкен басы да, саргылдым туьс тарткан батлак коьзлери де, тап терейип турган кулакларынынъ озлери де тоьгерексымал эдилер. Ялпак бетине баткан мантик бурнынынъ кенъ болып шатлап турган эки танавынынъ касына онынъ, койы кара мыйыгынынъ ушлары тоьгерекленип шыйратыла келип конган эдилер. Ол оззининъ соьзлерин де бир аьлемет этип, юван эринли тоьгерек авызыннан тап кишкей шарлар булактырып тургандай болып, кесип-кесип айтатаган эди. Соннан себеп болса ярайды, авылдынъ озкир тилшилери ога «Тымалак» деп экинши ат таккан эдилер. Аьр заманда да тувра уьстине туьсип дурысын айтатаган халк бу атты ога тек селеке этер уьшин тувыл, ама оны суймейтаганын да билдилер уьшин таккан эди.

– Неге ундемейсинъ? Айт. Соьзинъди тынълайык, – деди бир кесектен сонъ Азиз.

Межит ер салынган басын коьтерип алды да, оззининъ тилегининъ бек уйкен маьнеси бар экенин Азизге болганынша ашык этип анълатпага шалысып:

– Азиз, – деди ол, – мага бир шерик ер айдап берсенъ экен.

– Бир шерик, дейсинъме?

– Аьше, Азиз. Тек бир шерик.

– «Тек бир шерик», дейсинъме?

Соны айтып, Азиз авызын кыйшайта берип куьлди.

– Аьше.

– Аьше, бир шерик сага сол кадер аздагы?

Межит, Азиздинъ селеке этип турганын анълап, агарып бараятырган кой каслы кабагын туьйди.

– Мен куьлгендей зат айттымма, Азиз? – деп сорады бу, ашувын басып.

– Йок. Оны неге сорайсынъ?

– Сен мага селеке этип куьлгенинъдей коьрдим, – деди Межит.

– Мен селеке этпеймен, Межит, – деди Азиз, – болган уьшин, несин ясырайым, сенинъ бир шерик ерди анша-мунша заттай этип соьйлевинъе меним бир аз куьлким келип кетти.

-- Онынъ мага анша– мунша зат тувыл экенин мен де, сен де билемиз. Сен меним ялгыз тувыл, а мага карай туратаган аьелим бир экенин де билесинъ, Азиз. Солды да, мунда куьлгендей, селеке эткендей...

Азиз ашувдан силкинип кетип, карттынъ соьзин сонъына еткермеди.

– Болаяк, болаяк энди, – деди ол. – Неге куьлеегимди эм кайзаман куьлеегимди мен сеннен сорамайман.

– Сорамагынъды билемен, Азиз. Болган уьшин, куьлкидинъ сонъы аьруьв болмайтаган аьдет те барды да.

Азиз, сол соьзди эситип, шалынып кетти.

– Токташ, токташ! – деди Азиз, давазын коьтерип. – Сен, яным-ав, мени коркыстаяк боласынъма?

– Йок, коркыстаяк болмайман, – деди сабырлыгын йоймай Межит. – Сени

коркысткандай меним куышим де йок. Мен тек халктынъ такпагын оъз соъзим мен айтып турыман. «Коъп ойнаган, бир йылар» дейди халк соъзи. Солай ту-
вылма?

– Халк, такпак...эмбек-тоъмбек деп неге акылятаксып тербейсинъ?! Эриге болсанъ, бар эне ийт сувгар, а сендейлердинъ баркылдавын тынълап тургандай, меним заманым йок, – деп Азиз колындагы туьтин туьпти таслап туькирди де, кишкей авыздынъ сабыннан ыслады.

– А ерди кайтеекпиз? – деп сорады Межит каралды ишине кетпеге турган Азизден.

– Билмеймен, бир зат та билмеймен. Боранбайдынъ оъзи мен соъйлес.

– Боранбай кайда экен?

– Оъзининъ еринде болмага керек.

– Аъше калай этпеге керек ти?

– Онысын меним билуьвим йок, – деди Азиз.

Межит аз-маз ойланып турды да, сонъ:

– Боранбайдынъ кеткен ягы бар ма экен? – деп сорады.

– Бар, – деген явап кайтарды Азиз.

– Кайзаман келеек экен?

– Билмеймен. Кайда барганын, кайзаман келеегин ол мага айтып юрмейди. Анъладынъма?

– Онысын мен анълай эдим, аман да мен сиз бетке кайзаман айланмага болаягын билгим келеди.

– Билмеймен. Эрген кел, бирсигуьн кел, бир юмадан сонъ кел, суьйген заманынъда кел... Мен бир зат та билмеймен.

Соны айтып, Азиз Межитти орамда калдырды да, оъзи каралдыга кирип кетти.

– Наълет аьдем, – дегенди Азиздинъ артыннан таслады да, Межит уьйлери бетке кайтып кетти.

Экинши куьн Боранбай Невинкеден кайтып келди. Ол онда мал сатпага деп базарга барган эди. Сол куьн кешке табаган Межит Боранбайга келди.

Боранбайдынъ басына ак телетин ябылып салынган уьйкен доьрткил уьйи, юма-мешиттен эректе болмай, авылдынъ орта орамы баратаган ерде туратаган эди. Ортасыннан кора тартылынып боьлинген кенъ азбардынъ тоьгерегин ясыл сыр ман сырланган бийик такта кора курсап алган. Уьйдинъ онъ бетинде шерепиш ябылган конай уьй бар, а алды бетине табаган, бир йырма сажен кадер ерде уьйкен-уьйкен эки амбар салынган. Азбардынъ теренъ иши бетинде, камыс тоьбели болып, узын сарай, а сарайдынъ алдында койларга эм сыйырларга деп этилген кенъ авла бар. Уьйдинъ артында бав коьринетаган эди. Боранбайдынъ азбарын, танадай бойлары болган, айлак яман ийтлер саклап туратаганын авылдагылар баъри де билетаган эдилер.

Межит кишкей авызды аз-маз аша берип, азбар ишине карады. Авыздынъ зыйкылдаганын эситкен ийтлер кулакларын туьрдилер эм ят аьдемди коьрген заманларында, дуныя буздырып уьрип, авызга шаптылар. Межит янма-ян авызды япты да, артына тайды. Ийтлер аякларын такта корага асып, ашувлы уьрип басладылар. Артынсыра азбар ишинде ийтлерди куватаган бир пише давазы эситилинди.

– Ол ким ди? – деп сорады кишкей авыздынъ аргы бетиннен сол даваз.

– Мен, Межит.

Кишкей авыз ашылды эм толы этли, тоьгерек бетли кыз – Аминаттынъ юзи коьринди. Бу Боранбайалардынъ уьйинде куллык этетаган эди.

– Яхшылык пан кел, Межит, – деп сораган сыпатланып кыз Межитке карады.

– Сав бол, Аминат, – деди Межит. – Боранбай уьйдеме экен?

– Уьйде.

– Мен сога келген эдим. Бир куллыгым бар эди.

– Аьруьв аьше, Межит. Мен соьле ога айтайым, – деп кыз авызды явып кетти.

Бир кесек заманнан сонъ Аминат артына кайтып келди де, Межитти азбар ишине киргистти. Ят аьдемге ийтлер яна шаптылар. Болган уьшин, басамакта турган Боранбайдынъ: «Кетинъиз!» деп екиргени ийтлерди токтатты эм олардынъ экеви де, куйрыкларын артларына кысып, кылыларыннан Межитке карай берип амбарлар бетке тайдылар.

Боранбайдынъ касына ювыклай келип:

– Уьйинъизге яхшылык, Боранбай, – деди Межит.

– Келгенге де яхшылык, – деди Боранбай да. – Хайыр, Межит, кешлетип не этип юрисинъ?

Боранбай Межиттинъ соьзин тынълап болып, кабатланып шыккан бугагын сыйпай берип, бир затлар акында ойланып баслады. Онынъ сувук синъип коргасымалланып турган коьзлери, карттынъ юзинде обьзининъ байлыгынынъ тап бир кесегин тапкандай болып, Межитке тигилдилер.

– Соьле не каьр этесинъ? – деп сорады бу арасы бир аз кеткени сонъ.

– Оллахый, увак-туьек уьй куллыкларымды эткеним болмаса, бир зат та этпей, уьйде олтыраман, – деди Межит.

– Гмм... – дегени болмаса, баска бир соьз де айтпай, Боранбай яна тынды.

Бай кисидинъ бу уьндемеви артында не зат бар экен? Не зат этпеге катып токтар экен? Карттынъ тилегин ол аларма экен яде бос кайтарып йиберерме экен? Соьле Межиттинъ юрегин эне сол затлар таластыра эдилер. Онынъ юреги «Боларма яде болмаспа, боларма яде болмаспа», – дегенди айткандай болып, сога эди. Ахырында Боранбай коьзлерин кылыпсып шуькирейтти, онынъ сол касы йогары шалынып коьтерилди эм соннан себеп байдынъ манълайы йыйырылды.

– Мен, Межит, – деди Боранбай, – сенинъ еринъди айдап берермен...

– Алла оьмиринъди узак этсин, Боранбай. Мал-муьлжининъ хайырын коьр. Оьмиримде мутпан...

– Токта, токта, Межит, – деп Боранбай, агаштынъ кесегиндей, кыска эм юван колын силкти.

– Энь алды ман меним айтаяк болатанымды аьруьв этип тынълап бол, оннан сонъ, яраса, тилегин тилерсинъ.

– Тынълайым, Боранбай, тынълайым.

– Айтаягым солды да, мен сенинъ еринъди айдап берермен, онынъ уьстине урлык та берермен...

– Савбол, Боранбай, урлык меним обьзимде бар.

– Ия? Арууьв аьше. Куьзде мен сага бир эки пуд наьртуьк те берермен. Аньлайсыньма?

– Аньламайтаганма, бек арууьв де аньлайман, Боранмай, – деди Межит, а оьзи ишиннен: бу буйтип юмарт неге болып туры экен? – деп ойланды.

-- А сен кел де, Межит, оны уьшин сосы кыска дейим менде куллык эт. Туьсиндиньме? Тек кыска дейим. Меним сага беретаганым аз зат тувыл. Ойланып кара.

Межит аз-маз салкын шырайланды эм ойланып баслады.

– Калай коьресинь? – деп сорады бираздан сонь даяналмай турган Боранбай.

– Мага кайдай куллык береек боласынь, Боранбай? – деп сорады Межит.

– О-о, оны уьшин бир де кыйланма. Табармыз. Менде куллык коьп. Куллык сага кырда да, мунда – уьйде де табылар.

– Ай-вой, Боранбай, кырда меним не куллыкшылыгым болар экен, – деди Межит, зор ман куьлемсирей берип. – Алла шаат, мен энди алдынгыдай карувлы тувылман. Оньмаган картлык йыгып бараятыр. Суьеклерим сызлап авырьйды.

– Бир зат та тувыл, Межит. Сен ол кадер карт аьдем тувылсынь. Йок, дейтаган болсань, макул сеники. Мен сени кыстамайман.

– Боранбай, сен айткан да болсын, – деп разы болды.

Ярлыдынь бай ман келисуьви соны ман кутылды. А уьйинде Межитти бир яньы хабар саклап туры экен. Межит уьйге кирер-кирмес болып, онынь пишеси:

– Арун келип кетти, – дегенди айтты.

– Неге?

– Асантайды бизге казаншы этип йибермессизбе экен деп сорап кетти. Тавга бараяк боладылар, деймен.

– Пишен шалмага тувылма экен?

– Аьше.

– Коьп боладыларма? Айтпадыма?

– Бир он бес аьдем болаякпыз деди.

– Аьше сен не зат айттынь? – деп сорады Менжит пишесиннен.

– Не зат айтайым, бир зат та айтпадым. Эртень тагы да келеек болып кетти. Келсе, айтаягыньды оьзинь айта коярсынь. Тек меним коркатаганым: Асантай казаншы болып куллык эте аларма экен? Он бес аьдем деген аз тувыл, сайсы...

– Бир де коркпа, этер. Ол энди бала тувыл. Он доьрт ясына шыкты...

Бир аз уьндемей олтырганьннан сонь Межит Боранбай ман кайтип соьйлескенин айтты.

Пишеси мен байы оьз ара хабарласкан сонь, Асантай казаншы болып бармага керек деп токтаскан заманларында, уьй иши кап-караньа болып кутылган эди. Болса да не Межит, не онынь пишеси шырак ягаякты ойланмай эдилер: уьш куьннен бери уьйде бир тамыс шыракмай йок эди.

– Асантай кайда ды? – деп сорады Межит.

– Айтек уьйлеринде болар.

– Оны бир стакан болса да шыракмай тилетип Камболаттынь пишесине йибермеге керек эди.

– Йиберген эдим. Ибрагим казанлыдынь пишесине де йиберип карадым.

– Аьше?

– Бермей йибердилер.

– Шыракмайга батып оьлгей эди ол шошкалар, – деп азарланып, Межит бир ойларга коьмилди.

А ол арада Малектинъ эсине сисединъ туьбинде бир аз куьнайлан май калганы туьсти. Малек сол майды бир кир шай тепшекке саркытып алды да, оьрилген мамыктан мелте этип, май-шырак курастарды. Шыракты Малек каранъа уьйдинъ ишинде коьпке дейим ярастырып турды.

– Оны ярккта этип коймага керек эди, – деди, авыр болып турган басын коьтерип, Межит.

– Эсимнен шыгып кеткен, хайырсыз. Басынъда токсан туьрли ойынъ болса, эсинънен де кайтип шыкпасын экен? – деди, куьрсине берип, Малек.

Ахырында май-шырак аьзир этилинди. Уьй ишинде куьнъиртленген шайтан шырак янды. Иргелерде уьй муьлклерининъ бузык-бузык коьллеткилери ойнап басладылар. Майдынъ тамакты кыратаган ийиси шыкты.

Межит бирден аьдемнинъ ишин авдарып таслайтаган, оьпке-бавырды йьрткышлайтаган, аьдемди сувык кара терге туьсиретаган йьоткирик пен йьоткирип баслады. Бу коьп заман йьоткирди. Йьоткириктинъ сонъы болмаяктай болып коьринетаган эди. Токтамаспа экен деп, Межит туьтин ишип карады – бирер йолларда туьтин мунынъ йьоткиригин токтататаган эди. Болган уьшин, туьтин бу йол ярдам этпеди, кайтарасына, хайырсыз йьоткирикти, тагы да бек куьшлендирди. Малек байына аяган коьзлери мен карап:

– Сув ишип караш, – дегенди айтты да, ога куьрешке мен сув берди.

Межит ишкиси келмей, бир-эки увьртлады, ама йьоткириги токтамады.

Ахырында, Межит языктынъ оьмирин кесип, оьзенгине туьскеннен сонъ, йьоткириги токтады.

– Хайырсыздынъ йьоткириги, – дегенди айтты Межит, йьоткирик тагы баслап олтырмасын деп, давазын акырын шыгарып.

Малек аякка шай куйды да, байынынъ алдына сыпырага салды. Оннан сонъ, пештинъ уьстине салынган уьндириктеги наьртуьк оьтпекти алды да, бир кесегин сындырып Межитке берди, калган кесегин кайтара орнына салды.

Бир сабатлер кадерден Асантай келди. Атасы ман анасы оьзлери араларында болган соьз акында ога бир зат та айтпадылар. Онынъ акында ога эртен, Межит Арун ман тамам соьйлесип кутылганы сонъ, айтпага деп соьйлесилинген эди.

Малек Асантайга да кешки шайын иширди. Баьриннен сонъ шайын оьзи ишти.

Тез арадан авылдынъ кубыла бетиндеги авлак ерде конган уьйде, оьлип кеткен аьдемнинъ яны шыгып кеткендей болып, шырактынъ ярыгы соьнди. Ярлыдынъ аьели уйкыга коьмилди.

2.

Август айынынъ басында авыл ярлылары бесер, онар аьдем болып куьплесип, бай тпавшыларга пишен шалып, акша туьсирмеге деп тавга кетип басладылар. Бу ата-атадан калып келетаган аьдет эди. Сондай бир куьп пен бирге тавга Асантайдынъ тенъи – Айтек те кетти.

Бир кайта Межит бир-эки такыйкага уьйине келди. Аьелин ол бек сийрек йоклайтаган эди: бир де заман табалмайтаган эди. Азиз ога куьн узагына, а бирерде тап кешелерге де куьллык табатаган эди.

– Ал, Асантай, – деди бу улына, колын онынъ ийнине салып, – аьзирлен, ясым.

– Кайда, акай? – деп сейирсинди Асантай.

– Тавга, ясым.

– Тавга? – деп сорады юзине куваныш энип кеткен Асантай эм, белки, атасы ойнап айта болар деп коркып, даьме толган коьзлерин атасына тикти.

– Тап солай, балам, тавга. Барасынъма?

– Айхай да бараман, бармайтаганма... – деп Асантай уьйкен суьйинишли болып, шоршып баслады. – Тавда Айтек те барды да! Мен оны коьрермен. Айтекти коьрермен! Дия, акай?

Асантайдынъ атасы ман анасы куванышлы болып куьлемсирей берип, улына карадылар. Асантай шоршувун бирден койды да, шавып келип атасынынъ касында токтап:

– А мен онда не этеекпен, акай? – деп сорады.

– Казаншы болажаксынъ, ясым, казаншы, – деди кувнак давазы ман Межит.

Ама булайда Межиттинъ даьме эткенин бузып, Асантайдынъ юзиннен куваныш тайды. Бу анасына карады: анасы уьндемей куьлемсирей эди. Асантай коьзлерин атасына коьширди.

– Казаншы, дейсинъме? – деп акырын сорады бу.

– Аьше, ясым, казаншы деймен, – деди атасы, болганынша кувнак юзли болмага шалысып.

– А мен ас этип билеменме?

Межитинъ мыйыклары эки якка айырылыстылар да, аз-маз коьтерилдилер эм мунынъ куьлеп турган авызы коьринди.

-- Бир зат та тувыл, ясым, – деди Межит танъ давазы ман эм бир колы ман улын кушаклап алды. – «Эрте турган, йол алар», – деген бизим атайлар. Оьзи оьзиннен дуньяда бир зат та этилинмейтаган, ясым. Коьтере зат та уьйренуьвден болады. Сен де уьйренерсинъ. Онда бир кыйынлык та йок. Мине тамам сендей болып, он доьрт ясымда бас деп казаншы болган шагымда, мен де ас этип билмейтаган эдим. Сонъында уьйрендим, уьйренгенде де соьйтип уьйрендим, меннен уста казаншы сав авылда да йок эди. Анда сага ярдам этерлер. Сизи мен бирге Янбек те бараяк. Солды да, бир де коркпа балам. Оннан сонъ сен тавды, уьйкен агашлыкты коьрерсинъ, а белки, салпы аяк аювды да коьрмеге боларсынъ. Ол зат завьк тувылма?! Эм энъ кереклиси – аз болса да, хайыр туьсирерсинъ, карт атанъа ярдам этерсинъ. Сен бизде энди йигитсинъ. Аьше, кайтеди? Барасынъма?

Асантай бирден тагы да кувнак болды.

-- Бараман, акай, бараман! – деди бу кышкырып. – Мен Айтектей тувылмантагы? Барман, бараман...

-- Дурыс этесинъ, ясым, – деди Межит те, суьйинишли болып. – Сен йигитсинъ, йигиттинъ йигитисинъ.

Оны айтып, Межит улын кушаклап, бавырына басты эм сонъ пишесине карап:

– А сен, Малек, муны аьзирле, – деди. Уьсти ювылса, аьруьв болар эди. Казаншы таза кийинмеге керек. Солай тувылма, Асантай?

– Солай, акай.

– Олар кайзаман бараяклар экен? – деп сорады Малек.

– Эрген турып, бирсигуьн.
– Олай болса, аруув. Эрген баьрин де этип аьзирлермен, – а бугуьн ол уьйде сувга туьсер, – деди Малек. – Тек...
– Не зат? – деп Межит тынышсызланды.
– Не зат болсын, сабыным йок.
– Гмм... Кайгырмас. Сувга сабынсыз туьсе койсын. Уьстин ювмага мен Аминаттан тилеп карарман. Эрген эргенъ мен аькелермен.

Межит пишеси мен эм улы ман аманласты да, уьйден шыкты. Ол асыга эди: кеше кырга пишен аькелмеге кетпеге керек эди.

Сыякта туншык. Авыл уьстине, эрте тувган юлдызлар коьринедилер. Кобаннынъ авыр эситилип, куьшенип шыгатаган шорылдавы келе эди, туншык Кобаннынъ озине де эркинлик бермегендей болып сезилетаган эди. Межит озининъ Асантай акында ойланып бара эди. Энди де бир-эки йыл кетер эм Асантай шынты куллыкшы аьдем болар. Ол заманда Межит эм онынъ хатыны тыншаймага болаяклар.

Байы шыгып кеткен сонъ, Малек пешке тобан ягып, сув йылытып баслады.

– Биз тавда неше куьн тураякпыз, абай? – деп сорады анасыннан Асантай. Малек озине белгили болган затлардынъ баьрин де улына айтып берди.

Шалгышылар тавда бир ай кадер турмага деп соьйлесилинген эди. Озининъ эткен куллыгы уьшин Асантай бес маьнет акша ман эки кой тери алаяк эди.

Ама ата-атадан калып келетаган бир аьдет бар эди: соьзге салынган кыйынактан баска болып, казаншы шалгышылардынъ сойып еген баьри койларынынъ терилерин эм куллык кутылынганы сонъ баьри казан-аякты озине алатаган эди. Элбетте, шалгышылар бир айдынъ ишинде аз кой сояк тувыл. Ама Асантайга тек эки кой тери береек болып соьйлесилген эди. А казан-аяк акында бир зат та айтылынганы йок эди. Сол ери Асантайды бир аз ойга салатаган эди. – Белки, сенинъ яс экенинъ уьшин, соьйтип эткен боларлар, – деди Малек. – Сен тек он доьрт ясындасынъда. Оннан сонъ – казаншы болып сен бас деп бараятырсынъ, яным. Оны да эсапка алган боларлар. Ким биледи оларды.

– Он доьрт ясымда болсам, не болады экен? Казаншыга коьп терилер эм болган казан-аяк берилетаган аьдет ше.

-- Билмеймен, шыракшым. Ол аьдетлердинъ толтырылмаган йоллары да болады. Тек сен оны уьшин кайгырма. Алла сакласын, ол затлар акында тавда, уьйкенлер арасынд, айтып олтырма. Сен оларга тынъламага керексинъ – олар сеннен уьйкен.

– Йок, абай, – деди Асантай, – мен оны тек сага айтаман. А анда мен куллыгымды аруув этермен, сен бир де коркпа.

«Мен коьп алаякпанма, аз алаякпанма – онысын акай ман абай озлери биледилер. Олар разы болганларма – эм сондай боларга керек экен», – деп токтасты ишиннен Асантай.

Бир куьннен сонъ кишкей Асантай тавга кетти.

3.

Тав дегени де мене. Тавлар акында Асантай коьп эситкен эди. Бирер уьйкенлер биревдинъ уьйининъ авызы касында орамда олтырып, тавлар, агашлыклар, онда болатаган туьрли затлар акында хабар айтатаган эдилер. Асантай бу хабарларды айлак сукланып тынълайтаган эди эм ол шакларда

ога тавлык деген – онда тек бирер наьсипли кисилер болмага болатан, ер юзиндеги бир еннет болып коьринетаган эди.

Ашык куьнлердинь эртенлигинде эм кешлигинде авылдан карасань, ак шашлы Карлытавдынь эки оьркешли басы эм ога япсарласын эки якка созылып кететаган Кавказ тавларынынь коьгилжир-ак шынжыры коьринетаган эди. Асантай коьп йолларда бек узак заманлары кубыла бетке коьз салып туратаган эди, эм ол заманларда балалыктынь фантазиясы тувдыратаган ойлар, муны, маьнесин аньлап болмайтаган, алыстагы узак якларга ушырып аькететаган эди. Ол оьзининь ойында энип коьринетаган бийик тавларга йоргалап, олардынь басларына минип, йогарыдан эректе созылып яткан йылгаларга, калын кара агашлыкларга, тоьменде шорылдап агатаган тав шокрыакларына карайтаган эди.

Ама коьз алдавыш зат бирден йок болып кететаган эди. Ол заманларда, коьринип турган затлардынь бирден шашылып кеткенине ашувланып, Асантай йыламага аз калатаган эди. Сол эртегилерде айтылгандай сейир эм алыстагы тавларда оьзининь бир заманда да болалмаяк экени Асантайды айлак бек кыйнайтаган эди.

Болган уьшин, яшав деген зат Асантайдынь балалык ойларын толтырмага суьйди, эм Асантай, акыйкатлай да, тавга келди. Асантай энди, оьзине янъы болган дуняга бек куваныш юзли болып карай эди. Ол энди, бир заманларда болгандай болып, ойында тувыл, а шынтысында коьз илиндирип болмаган алыслыктынь кийик ярасыклыгына суьйгени кадер карамага болаяк.

...Тоьгерек якта, иргеленип, карлыгаш канатын ыс баскан калын кара агашлык туры. Йылгалар эм йыранаклар, тоьбешиклер эм шонькырлар коьп турган кырларды эм тоьслерди ак, коьк, сары шешекейлери мен бийик, койы коьгоьлен каплаган. Онь кол бетте, агашлыктынь алыска кете барып карагошкыл туьсин алып баслайтаган ягында, оьткир ушлы тавлар коьтериледилер, тик каялар агарадылар, оьткир куба эм кара кызгылт таслар йиньшишке ушланып тередилер.

Асантай турган терен йылгадынь туьбинде кувнак шорылдап куьмис туьсли шокрыак шабады. Асантайдынь эсине атасынынь, тав шокрыакларынынь сувы эртенъги шыктан таза эм буздан сувык болатан, деп айтканы эсине туьсти. Уьйкен йылга аьри-бери бургаланып алыска кетеди. Онынь бавырларында, аз-аздан тав бавырлары ман агашлыкты каплап ала барып, койы сыгылган суьт туьсли тыман йылысып юреди. А эш бир такыйкадынь оьзине де токтамайтаган кус йырлары ша? Олар мунда калай коьп эм калай аьруьв йырлайдылар! Агашлык уьстинде аьйт деп куслар калкып юредилер. А оннан да йогарыда, коьктинь коьгилдим туьсинде, коьзге тегаран илинетаган кара таплар болып, карагуслар ушып айланадылар. Мунда оьзи кайдай салкын, авылдагындай исси тувыл. Бу куьнлерде авылда кайдай исси, кайдай туншык эм шаньлы, мунда шыбынлардынь оьзлери де ол кадер лебиз тувыллар.

Тавда кайдай завк, кайдай аьруьв эм кайдай кенълик бар! Асантай мине сосында казаншы болып куллык этпеге керек эди.

Шалгышылар мунда буьгуьн эртенъликте келдилер. Келискендей бир ер сайлап алып, булар он доьрт аьдемге болгандай этип, кенъ кос салдылар. Косты бир неше адым ерде теренлигин бир аршин этип доьрткилендирип шонькыр

каздылар. Шонькырдынъ эки ягына баслары айыргыш болып эки казык кагып, олардынъ уьстине, бир эски арбадыкы болып, коьшир агаш яткарып салдылар. Бу Асантайдынъ казан асаяк ери эди.

Кешкиликте шалгышылар коска йыйылысып, уйлерииннен алып шыккан азыкларыиннан калганын кешки ас этип ашадылар эм астан сонъ аннан-муннан хабар айтып басладылар.

Орта ясларына келген, сары мыйыклы, коьк коьзлери эм каты сусы болган тамада уьндемей олтырган балага буьгуьн уьшинши кайта карап, булай айтты:

– Эртен биз, балам, пишен шалып баслаякпыз. Сен де мунда тойга келмей, бизим казаншымыз болып келгенсинъ, яным. Шалгышыдынъ куллыгы айлак авыр куллык. Ол сага сабаннынъ куйрыгыиннан ыслап юруув тувыл, ат тырнавышка олтырып, пишен тырнатып юруув де тувыл. Сен оны билип кой, ясым. Шалгышыдынъ тамагы ток болмага керек. А ол аш болмавдынъ коьрин ким коьрмеге керек? Казаншы коьрмеге керек. А сен сол казаншыдынъ оьзи боласынъ, балам. Солды да, ясым, сен оьзинъ не зат этпеге керек экенинъди аьруув этип билесинъме?

– Казан асаякпан, – деди алмай-салмай Асантай.

Шалгышылар пырх эттирип куьлеп йибердилер. Асантай айлак бек уялып, кирпичендирип кунысты. Ол оьзин эсабында болмаган бир ойсыз соьз айтып йибергенлей коьрди.

– Дурыс айтасынъ, – деди тамада. – А уялмага керек тувылсынъ. Бизим билуьвимизге коьре де, сен бизге казан аспага керексинъ. Ама мине соьле сеннен соралатаган зат: онынъ кайтип асылатаганыиннан сенинъ анълавынъ барма? Кайзамаан эм куьнине неше кере аспага керек экенин сен билесинъме?

– Йок, билмеймен, – деди Асантай, балаларша туврасын айтып, эм бир кесек уьндемей турганыиннан сонъ, бир аз йигерленип: – Ама коьрсетсенъиз, анъларман, – дегенди косты.

– Эне солай, ясым. «Анъларман» деп айтувынъ – ол дурыс. Билмеген затынъ акында дурысын кесип: «билмеймен» демеге керек. Оны аьруув этесинъ. Оны уьшин сени мактамага да болаяк. Солай болатан болса, мен соьле ол затларды сага аьруув этип анълатайым, балам. Асты, ясым, сен куьнине доьрт кере аспага керексинъ, – деп тамада Асантайга онынъ этеек куллыкларыин айтып баслады: – Бек эрте этип, танъ сес берип баслайтаган вакытта – ол биринъ; уйкен куслык заманда – ол экинъ; уйле авганнан сонъ, куьннинъ коьзи уйле вакыты ман батаягынынъ орта йолына турган заманда – ол уьшинъ; эм доьртинши керек – ол куьн батып, кас каралган заманда. Анъладынъма, йигит?

-- Анъладым, - деди кеде.

– Анълаган болсанъ, кала айтып береш. Сенинъ кайтип анълаганынъды тынълаяк, – деди буга тамада.

Бала тамададынъ айткан затларыин соьз соьзи мен кайтарып айтып берди.

– Аьперим сага, ясым, – деп тамада муны мактады, эм калган шалгышылар да куьлемсирей берип, тамада ман бир ойлы экенлерин билдирдилер.

Мактавага уйьренмеген Асантай уялгансып басын тоьмен салды, а тамада десе соьзин бардыра берди:

-- Ол, ясым, куллыктынъ бир ягы. А кайдай ас этпеге керек экенинъди биз сага аьр дайым айта барармыз. Энди сувдынъ акында. Мунда, оьзин коьресинъ, авыл тувыл. Авылда кырлар тегис, йоллар аьруув. А мунда ол зат йок. Бу тавлык.

Мунда сувды арба ман аькелип болатан ер тувыл. Оны, колга шелеклер алып, шелеклер мен яв тасымага керек. Бизим сол кол бетимизде уйкен йылга бар. Онынъ туьби мен шоькырак агады. Оны Янбек сага коьрсеткен болар. Солайма, Янбек? – деп тамада Янбек деген шалгышыдан сорады.

– Коьрсеткенмен, – деп беркитти Янбек те.

– Эне сол шоькырактан сен, Асантай, сув аькелип турмага керексинъ. Ковзинънен коьрип турман: «неше кере аькелеекпен», деп сорайсынъ. Онысын мен сага айталман. Кыскасы – ас этпеге де, ишпеге де еткени кадер аькелмеге керексинъ. Кос сувсыз калмага керек тувыл. Аньладынъма, балам?

– Аньладым.

Тамада юмырыгын авызына ювыклатып, йоьткирип алды, тоьмен асылып турган узун сары мыйыкларын бармаклары ман сыйпап, эки якка айырды эм, ас ишкеннен сонъындагыдай этип, авызын суьртти де, соьзин бардыра берди:

– Онан сонъ. Сол йылгадынъ иши мен бир шаькырым кадер тоьмен барсанъ, кос коьрерсинъ. Ол кос бизим иемиздинъ косы эм онда онынъ малшы ыргатлары яшайдылар.

– Мен ога косты да коьрсеткенмен, – деди Янбек.

– Бек аьруув. Эм сен, Асантай, сол костан бизге айран аькеле тураьксынъ. Айранды куьн аралатып аькелмеге керексинъ. Тулык пан аькелеексинъ. Тулык бизде бар.

Тамада токтады. Артынсыра бу тагы да балага карап:

– Оьтпек писирген йолынъ болганма? – деп сорады. Асантай уялганнан кызарып, басын тоьмен туьсирди. Эр аьдем оьтпек салув авылда бек уятлык зат деп саналаган эди. Оны билселер, ондай аьдемге «пишекей» деген ат тагып, онынъ куьнин коьрсетпес эдилер. Соннан себеп тамададынъ сораган заты Асантайды уялтты. Тамада баладынъ неге кызарганын аньлады. Онынъ неге кызарганын калган шалгышылар да аньладылар.

– Сен бир де уялма, Асантай, – деди маштак бойлы, юкатлак коьсе аьдем Шокай. – Мунда казаншы аьдемге ол аттынъ бир уятлыгы да йок. Кайтарасына, оьтпекти салып билген киси мунда мактав алмага болады.

Калган шалгышылар да Шокай ман бир тилли болдылар.

– Шокай дурысын айтады, – деп тамада да онынъ соьзин йоьпледи эм тагы да Асантайга бурылып: – Эгер сен, айтайык, мараз яде колы ялгыз ананъа ярдам этип оьтпек сала болсанъ, ол зат тап авылда да уятка саналмага керек тувыл. Аьруув аьше, сенинъ ондай зат пан каьр этпегенинъди мен коьрип турман, – деди тамада.

-- Оьтпек салмаган болсам да, – деди бирден Асантай, – онынъ кайтип салынатаганын мен билемен.

Булай да Асантайды тамададынъ танъ соьзлери эм шалгышылардынъ да коьнъил авлап соьйлегенлери йигерлеттилелер.

– О, сен бизде обсы да йигит бала экенсинъ, – деди танъ шырайлы болып, куьлей берип, тамада. – Карт Межиттинъ мине шынты аьвлетин коьрип турман. Тап билмеген заманында да сага онынъ кайтип этилетаганын коьрсетерлер. Бир де тоьмен болма, ясым, сен ят кисилердинъ ишинде тувылсынъ, мундагылар баьриси де оьзинъдикилер. Солай тувылма? – деп тамада шалгышыларга карады.

– Солай, солай, – дедилер шувылдасып шалгышылар.

-- А отын ша? – деп сорады тамам йигерленген Асантай.

– Да, отын акында, – деди Арун. – Отынды биз оьзимиз кезуьв– кезуьв аькелип тураакпыз – мунда агаш туьбимизде. Арба ман аькелермиз. Да, мутып коймага аз калдым, «арба» дегенде эсиме туьсти: сен, ясым, оьгизлерди де карай турмага керексинь, олар костан эрек кетип олтырмасынлар. Алла оны бермесин, оьгизлерди боьри еп яде аюв йыгып олтырмага болар. Сак болмага керексинь.

Бу ерде Асантайдынъ атасынынъ аюв акында айтканы «сып» деп эсине туьсти эм ол сейирсингенин билдирип:

– Мунда аюв барма? – деп сорады.

– Раса турадылар, – деп кыскасыннан явап берип, Арун соьзин бардыра берди: – Солды да, ясым, энди сага айтаягым сосы, сен аьруьв этип тынъла: асты заманында болдырмага керексинь – ол баьриннен де артыгы – эриншек болма. Эгер, отка якпага агашты оьзинь яралмасань, бизге айт, биз ярып берермиз. Эне сол, балам, сенинъ мунда бизге этеек куллыгынь. Йигиттей болсань – суьермиз. Эриншеклик этип басласань – бизден танълык куьтпе. А эгер бизим айтканларымызга тынъламасань – сокпага да болармыз. Анъладыньма, ясым?

– Анъладым, анъладым, – деди яс казаншы.

– Казаншы бир де болмагансынъ болар, деймен? – деп сорады артынсыра тамада Арун.

– Йок, болмаганман.

– Кайырмас. Бир эки-уьш куьнге дейим Янбек сага коьрсетип турар. Солай тувылма? – деди тамада, йолдасларына карап.

– Дурыс айтасынь, Арун, дурыс айтасынь. Коьрсетпей болмас, – деп шалгышылар разы болдылар.

Янбек те коьрсетип турмага разы болды.

– Бир зат та тувыл, кардаш, – деди Янбек Асантайдынъ ийниннен кага берип, – уйренермиз, баьри де бизим колымызда. Энь кереклиси – басты тоьмен салма эм оьзинь йигиттей бол.

Асантай ога сенимли куьлемсиреви мен явап берди.

Сол арада кешединъ тынлыгын «аууу, ууу, уааа...» деген, юрекке коркыныш салатан, бир давазлар буздылар. Бу даваз каяктан эсе де агаш ишиннен эситилип келе эдилер.

-- Караш, оьгырсызлардынъ ярылатаганын, – деди, кулагын давазлар келетаган якка салып, тамада. – Оммаган йолыксын оларга соьле.

Асантайдынъ коьзлери балтылдап ян-якка шапкыладылар. Ол сораган шырайланып шалгышыларга карай эди. Ама шалгышылардынъ бири де буга эс бермеди. Баьри де давазларга кулак сала эдилер.

Тек Янбек куьлемсирей берип, Асантайга карады.

– Не ди, йигит, корктынъма? – деп сорады баладан.

– Аьше, – деди ясырмай Асантай. – Олар не зат ты, Янбек?

– Кала, Буралкыды эсинье алаш, – деп Янбек кылыпсып коьз кысты.

– Ва-а, соларма? – деп Асантай коьзлерин батлатты.

– «Соларма» дегининъ не ди?

– Боьрилерме?

– Тап солай, кардаш. Эситип турган давазларынь -- шынты боьри давазлары. Улуйдылар.

Асантай тагы да бир зат айтаяк болып эди, ама булайда Арун сойлеп баслады.

– Оьгизлер кайда ды? – деп сорады бу.

– Мунда, – деген явапты берди шалгышы Амин. – Мен оларды костынь туьбине кагылган баганага байлаганман.

– Бьрилер мунда кайдан келе койсын, – деди шалгышылардынъ биреви – Аскер.

– Оны билуьв кыйын, – деди тамада. – Бетсиз туьк яклы арсыз болатанган. Сак болмага керек. Оларга сеним йок.

Бьрилердинъ соьйтип бирден улып йибергенлериннен шыгып кетип, аннан-муннан алынган уьйкен хабар куралды. Шалгышылар, биревлерининъ соьзлерин биревлери бузып оьзи билген эм коьрген затлар акында хабар айтып басладылар.

Кос иши шалгышылардынъ ишкен туьтинлерине толган эди, эм айлак туншык болды. Майшырактынъ онсыз да карувсыз ярыгы туьтин арасыннан тегаран бир оьтип, куьнъирт ярык береди. Шалгышылардынъ бирерлери аякларын астыларына буьклеп салып олтырган, баскалары шыганакларына таяна берип янтайган эдилер. Асантай да Янбектинъ касында орынласкан эди. Ол уьйкенлердей этип аякларын астына буьгип салып, онъ колынынъ шыганагын тизине таяп эм егин аясына салып олтырган.

Уьйкенлердинъ айтатаган хабарларын Асантай тынысын тындырып тыньлай эди.

– Бу зат бек эрте болган эди, – деп тамада оьзининъ бир хабарын айтып баслады. – Мен, туврасын билмеймен, бир он доьрт яде он бес ясларымда болар эдим. Муна бизим Асантайдай болып, мен сосында, тавга, казаншы болып келген эдим. Бизим косымыз уьйкен дегенде уьйкен агашлыктынъ тувра шетине салынган эди. Сол агашлык ишинде аюв бар деп айтатаган эдилер. Болган уьшин биз бир аювды да коьргенимиз йок эди.

Бир эки-уьш куьннен биз авылга кайтпага керек эдик. Сол куьнлердинъ бирисинде мен бир кайта колларыма эки шелекти алдым да, сув аькелмеге кеттим. Бизикелер пишен шала эдилер. Заман, эсимде, уьйлеге ювыклап келген эди. Соны ман мен шелеклеримди толтырып сув алдым да, йылгадан шыгып коска келдим. Сувды аькетип теректинъ салкынына салдым да, оьзим, неге экени соьле эсимде тувыл, кос ишине киреек болып йоьнедим. Меним де коска кирейим дегеним бир болды, карасам, я яным аллам, костынь ишинде бир уьйкен куба аюв ятыры. Мен аювды коьргенлейим, турган еримде каттым да калдым. Ал не этпеге керек: кашайымма экен яде кыймылдамай тураимма экен? Коркканымнан эм сасканымнан не этпеге керегин оьзим де билмеймен. А аюв, огырсыз сенинь, коьзлерининъ оты янып, саргылдым уьйкен тислерин ыржайтып, аз-маз да ырылдай берип мага карайды. Мен десенъиз, оьли де тувылман, тири де тувылман. Соьйтип ол мага, а мен ога тигилип карап бир кесек турдык. Бир заманда мен эсимди йыйып алдым да, каргып артыма тайдым, эм эки аякка куьшти сен бер деп менде бир кашув бар. Меним кайтип шапканымды, кайтип бакырыклаганымды сиз бир коьрген болгай эдинъиз. Эм куьлки, эм йылав. Соны ман тынысым битип шавып, шалгышыларга келдим. Келсем келейим, коркканнан тилим куьрмелип, буларга бир зат та айталмайман. Булар мени курсап алып: «Не болган ды? Не кан явган ды?» – деп сораидылар. А мен, сувягага тасланган балыктай болып, коьзлерим батлап, бир де тынысым-

ды алалмайман. «Анда... ан... анда аюв...», – дедим мен сонъында тегаран бир. – Кайда? Не аюв оззи? Айттагы?» – деп булар мени ян-якка тарттылар. – «Анда, – дедим ахырында мен, – кос ишинде».

Хабарынынъ сол ерине етип, Арун токталды. Бармаклары ман сыйпап мыйыкларын яна эки якка айырды, авызын суъртти?

– Оннан сонъ ша? Сонъы не болды? – деп шыдамсыз болып сорады Асантай.

– Не болсын, – деп тамада хабарын тагы да баслады, – шалгышылар мени анълаганлары ок куллыкларын таслап, шаптылар. Мен де олардынъ артыннан шабып йоънедим. Биз де коска ювыкладык, кос ишиннен шыгаятырган аювдынъ уйкен басы коьринди. Ва, наьлет сенинъ, эш бир асыккан яде корккан да этпейди. Аьдемлерди бир бес каьпикке де санамай, акырын шардайып юрип барады. Сол барувы ман бу агаш ишине кирип, коьзден тайып кетти.

– Соны ман кеттима, аьше? – деп сейир этти шалгышылардынъ биреви.

– Кетти аьше, – деди тамада. – Ога не колынънан келеек? Колда мылтык болса, бир баска эди. Бизикилерде мылтык та йок эди. Куры шалгы ман ога кимнинъ берлиси шабаякты? Соьлегиндей болып эсимде турады, ол айлак уйкен аюв эди, тап танадай демеге де болаяк. Соны ман, -- деп тамада хабарынынъ ызын баслады, – биз коска келдик. Ва яным аллам сени, ол костынъ ишин сиз бир коьрген болгай эдинъиз. Коста болган затлардынъ баьрин де кыйыр-шыйыр етип, астын уьстине авдарган. Янъы соьылган болып бир сав койдынъ эти бар эди. Наьлет, оны кесек-кесек етип йырткышлап, ерге авнатып, эт сыпатын алганды... Эне сондай зат болган эди, балам, меним сендей ясымда.

– Аюв мунда да бар болар, э? – деп, тынышсызланып, сорады Асантай.

– Расады. А дурысын айтсак, ким биледи оны: барма экен яде йокпа? Ким биледи, – деди тамада.

Боьрилер яна улыдылар. Ама энди олар кайда эсе де бир эрек якта эдилер.

Шалгышылар тагы да бир аз олтырдылар. Ахырында баьрин де уйкы енъип баслады. Ким эсе де бирев созып эсинеди.

– Ал аьше, кардашлар, – деди Арун – энди тыншаймага ятсак та болаяк. Танъ каранъасыннан куллыкка шыкпага керекпиз.

Шалгышылар аьр кимиси оззине орын салдылар да, уйкладылар. Яс казаншы

Янбектинъ касында ятты.

4.

Янбек ол кадер уйкен шеберликти излемейтаган казаншы болув куллыгына яс казаншыды уьш куьнге дери уьйретип барды. Ол затты шалгышы ога бакырмай-екирмей, не затынъ кайтип этилетаганын аьруьв етип туьсиндирип айтып эм коьрсетип, бир озз атасындай болып уьйретип турды. Туьбине еткерип аьли де билмеген болса да, Асантай энди, артык излевлери эм ас сайлавлары болмаган шалгышыларды кайтип разы этпеге керек экенин билетаган эди. Ол ун ийлеп эм оны ашытпага салып, эт асып, ералма сорпа, туьйден баста эм уьйре, бийдай уннан быламык етип уьйренди. Оьтпек салувга да эм ералма кувырувга да тез ара ок уьйренди, куйрык майдан, соганнан эм шибжийден жибжиймай аьзирлеп те билди.

Шалгышылар – ас сайлайтаган халк тувыл. Олар разы болар уьшин ас ший болмаса эм тузы артык оьткин болмаса – тамам. Дурыс, Асантай коьп куллык этпеге керекли болатаган эди. Ама ол зат артык кыйналдырмайтаган эди. Оны

баска зат кыйнайтаган эди: ол, Янбектинъ калган шалгышылар ман бирге пишен шалмага кетип, коста оъзи ялгыз калаяк куънининъ келеек шагын бек тынышсызланып куътип туратаган эди.

Эм сол куън келди. Юмадынъ сонъында бир кере эргенъликте, куллыкка кетеегининъ алдында, Янбек Асантайдынъ касына келди де, колын онынъ ийнине салып:

– Ал, кардаш, – деди, – энди оъзинъ йигиттей бол. Сенинъ мага хаътеринъ калаяк тувыл болар деп билемен. Энди мен де пишен шалып басламага керекпен, кардаш.

Янбек басын тоъмен салган балага сол соъзлерди айтты да, оны ман аманласты эм куллыкка шыгып бараятырган шалгышылардынъ артыннан йобнеди.

Аъдемнинъ яшавында бирерде мунадай зат болады: сен бир аъдемге байланып, ога сол кадер бир уйренип каласынъ, эгер ол аъдемнен айырылсанъ, дуныяда яшавдынъ сага маънеси де йок болаяктай болып коъринеди. Эм мине бир куънлердинъ биринде сондай айырылысув куъни де келеди. Ол заманда сага кайдай авыр, кайдай кыйын болады! Тап дуныя бирден каранъа туынге батып кеткендей болып коъринеди. Асантайга да сосы яхшы битимли, айлак танъ эм аър заманда да сабыр кылыклы, мазаллы кисиди балаларша айлак бек суыйди. Янбектинъ аъдемге ийгилик сагынып туратаган коъзлерининъ танъ болып, баскадынъ юрегинде не бар экенин анълап каравы баладынъ коънъилин коътерип туратаган эди, эм куллыгында баъри зат та арууъв болаяк экенине сеним тувдыратаган эди. Касында Янбек болса, Асантайдынъ юреги тыныш тавып, куллыгы кайнап баратаган эди, эм оъзи де туънуулуъв деген затты билмейтаган эди. Янбек Асантайды казаншылыкка тап оъз атасындай болып, аър заманда да арууъвин айтып, коънъилин авлап уйретти. А буъгуън ол, Асантайды ялгыз калдырып, пишен шалмага кетип барды. Бу куън яс казаншыдынъ коънъили айлак тоъмен эди. Ол оъзин сав дуныя юзинде яппа-ялгыз калгандай сезде: энди оны таслаганлар, энди ога сав дуныя юзинде эш бирев танъ шырайлы болып карамас, энди ога сав дуныяда эш бирев «кардаш» деген уйренип калган йылы эм танъ соъзин айтпас. Бу куън баладынъ юрегин кара тумандай каплап алган авыр ойлары эне сондай эди.

Кене болса да Асантайдынъ Янбекке хаътери калмайтаган эди. Янбектинъ баска бир зат та этип болмаяк экенин Асантай анълайтаган эди: айтаман-айтаман дегенге, Янбек мунда Асантайдынъ ярдамшысы болып келгени йок та. Калганлардай болып, ол да пишен шалып, бир аз акша туъсирмеге келген. «Йок, йок, – дей эди бала оъзи оъзине, – мен ога коътере де оъпкелемеймен. Ол дуныяда болмаган арууъв аъдем. Ондай танъ бир ерде де йок...»

Эм Асантай казанды оъзи ялгыз асып баслады.

Куънине доърт кайта ас этууъв, терен йылгадан эки шелек пен баъленше кайта сув шыгарып аъкелууъв, куън аралатып байдынъ косыннан уйкен тулык пан айран аъкелууъв, якпага агаш ярув, бир ерде токтап турмайтаган оыгизлерди карай турув – бу затлардынъ баъри де энди уйкен авырлык болып Асантайдынъ яс ийнине артылдылар. Шалгышылардынъ береек болып айткан бес маънет акшалары ман эки кой терилерининъ баасы айлак авыр куллык пан тоъленмеге керек эди.

Бас деген куьнлеринде Асантай куллыгын аьруьв аькетип барды. Дурыс, онынъ узын-узын тилимлер этип сыпырага салатаган оьтпеги бирерде шийли-писли болып олтыратаган эди, а баска бир йолда шалгышыларга беретан бастасынынъ ишинде аьруьв болып кайнатылмаган тири туьйлер расатаган эди. Болган уьшин, шалгышылар оны уьшин ога артык шамланмайтаган эдилер, тек ойнай берип бир-эки авыз соьзлер айтып коьятаган эдилер.

Ама тез аралардан шалгышылар яс казаншыга уьшини мен шамланмага керекли болган бир куллык шыкты. Дурыс, бу куллык Асантайдынъ онъыннан келмей олтырган куллыгынынъ бас дегени эди. Ама бу зат шалгышылардынъ алдында, боьтенде, Асантайдынъ сый беретан эм бираз да коркатаган тамадасы Арун алдында басын айлак бек кемитти.

Куьннинъ коьзи эриншек заманына ювыклап келе эди. Бу вакытта шалгышылар эртенъликтен алып уьшинши кере ас ишетаган эдилер. Асантай ералма ман эт туврап кувырдак этти. Энди ол туьйден баста этип туры эди: кувырдакты шалгышылар баста ман йийтаган эдилер. Асантай айлак бек асыга эди. Асыкпай да болмаяк эди, неге десе арыган, тамам ашыккан шалгышылар коска эне келедилер, мине келедилер деген заман этип кутылган эди. А булайда хайырсыз от та, бакыл эткендей болып, бир яман янады. Казаннынъ астына салынган ший агашлар, Асантайга арамлык сагынгылары келгендей болып, пысылдап сув шыгарып, бир де янгылары келмейди. Коьгилжир туьтин коьзди ашытып, тамакты кырады эм туншык-тырып йоьткиртеди.

Асантай бастады болар-болмас этип казаннан доьрткил такта подноски авдарып, оны кайтип болса да бир баста этип бириктирмеге баслаганы да бир болып, коска шалгышылар кирип келдилер. Бир затын да билмеген шалгышылар, ас ишеек болып орынластылар. Бир аздан сонъ Асантай буларга кувырдак пан баста салды.

Бастадынъ кырлы тувыл экенин аьдемлер сол саьатлей билдилер.

– Бу не баста ды оьзи? – деди биринши болып тамада эм кабакларын туьйип, коьк коьзлерин Асантайга тикти.

Костынъ авызына таянып турган Асантай уьндемеди. Уьндеп, ол не зат айтсын экен? Баста этип билмеймен десинме экен? Ама бу заманга дери ол эткен ди де. Эм аьруьв этип эткен. Етисе алмадым десинме экен? А онынъ етисе алмаганы кимге калганды?

– Тьфув! – деп туькирди бирден бет сьуеги шыгып турган тоьгерек юзли, кыйшык аяклы Азамат. – Ва навы коьтере де баста тувыл. Навы тип– тири туьв, уьйи соьнмегир!

– Уьшини мен де, буьйтип неге болган ды? – деп тамада яна бир сорады.

– Етисалмай калдым, – деди Асантай, тоьмен салган басын йогары коьтермей.

Булайда Асантай, Янбек кеткен сонъ оьзине кайдай кыйын болган экенин айтаяк болып аьзирленип эди, ама ашувы шыккан тамада ога соьз бермеди.

– «Етисалмай калдым» девинъ не д иол? – деди тамада, ашувдан ютлыга берип.

– Ма сага керек болса! – деп шалгышылардынъ биревин – Шокай колларын яйды. – Эситесизбе: етисалмай калдым, дейди. Асты аьзир этпеге етисалмагандай, сен не каьр эткенсинъ?

– Токташ, Шокай, – деп тамада ога колын силкти де Асантайга карап,

давазын да артык коьтермей, ама бек каты этип: – Булай этпеге ярамас, Асантай, – деди. – «Етисалмай калдым» деген затты сен эки– меки мага эситтирме. Етиспеге керек. Аньладыньма?

– Аньладым, – деди давазын тегаран шыгарып Асантай.

– Эне солай, йигит, – деп тамада балага каныгувын койды. Калган шалгышылар да бу затка разы болмаганлары акында бир аз куьбирдендилер де, сонъында токтадылар.

А Янбек юмган авызын да ашпады. Онынъ Асантай уьшин бир аз уялатаганы коьрине эди. Сол зат Асантайды баьриннен де бек кыйнай эди. Ама баьри де тынып олтырганларынынъ арасында Янбек «бир зат та тувыл, кардаш, яшавда не зат та болып олтыратаган» деп айтатаган аьдемдей болып куьлемсирей берип балага караган заманда, Асантайдынъ юреги тыншайды, эм мол ишиннен оьзи оьзине: «Янбекти энди оьмир-оьмиримде уятка калдырман», – деп соьз берди.

Шалгышылар мырт-мырт этселер де, бастады таьвесип едилер. Астан сонъ бир аз тыншайдылыр да, сонъ пишен шалмага кеттилер.

– Асантай, – деди балага, куьлыкка кетейтырып Янбек, – ол кадер бек кыйналма. Болган уьшин сен бу затты эки-меки этпес уьшин шалыспага керексинъ.

Кешке тура шалгышылардынъ коьбисининъ ишлери бузылды. Булар эм куьле эдилер, эм оьзлерининъ азабына шуьшли болган казаншыды азарлай эдилер. А Азамат, иши бек бурап йибергенде, алгасап кетип шалгысына суьринип, онъ аягынынъ шынатайын кестирди. Бу ашувланып, Асантайды бир-эки туьймишлеп алды. Шуьшли экенин билген Асантай туьймишлевди уьндемей кеширди. А кеште тамада Асантайга, мундай зат энди де бола калса, кыйын акынъды кемитермиз, деди.

5.

Бу якларда бек сийрек болатан бир исси куьн эди. Тоьгерек як тып-тынък эди. Булыты болмаган коьк туьсли коькте, оьзлерине азык излеп, карагуслар ушып айлана эдилер.

Асантай отка уьйкен казанды илди де, оны толтырып сув куйды, а оьзи колына эки шелек алып, сув аькелмеге кетти. Шоькырактан сув алып, бу йогарыга шыкты эм бир аз тыншаяк болып, яр басында олтырды. Олтырган еринде тоьгерек ягындагы тав табиатынынъ ярасыклыгына бек заркылып эм сукланып карап баслады. Уьйкен терен йылга эрекке кеткени сайын тар бола берип, сол колга бурылып бара эди. Онынъ ана беттеги каснагында бир тоьмен туьсип, бир йогары шавып коьтерилип Асантайдынъ айран аькелгенинде юретаган сокпагы барады. Мунынъ олтырган ериннен сол колга табаган бир неше юз адымлар ерде йылга бирден бурылып керуьв бетке карап кетеди. Сонда, йылгадынъ каснакларында коьгемликлер карашыкланып коьринедилер, а коьгемликлер арасында ер-ерде агаш алма ман агаш кертпе тереклери япалакланып коьтериледилер. Йылгадынъ керуьв бетке бурылып кететаган ериннен алыста болмай бир тоьбе коьринеди, эм сол тоьбединъ тоьгерегинде, ана тавыктынъ касындагы шипийлердей болып, кишкей-кишкей тоьбешиклер яйрап ятырлар. Сол тоьбешиклердинъ бирисининъ басында коска усаган бир зат коьринеди, а ана уьйкен тоьбединъ бираз сол бетине табаган капшагайлап

тоьмен туьсип кететаган бир ашык ерде, бир бирлерининь артларыннан кала берип, тизилип коьп аьдемлер пишен шаладылар. Олардынъ да аргы бетинде тав бавырына ябысып биткен агашлык карашыкланады.

Заркылуьвга бийлеген Асантай оьларга коьмилип кетти. Ол оьлар Асантайга тав сувынынъ каты агынындай болып атылып куйылдылар да, муны эректеги оьз авылына алып кеттилер. Асантайдынъ эсине атасы туьсти: ол соьле кайда эсе де Боранбайдынъ кырында бир ерде куллыкта болар. Баладынъ эсине юмсак юрекли, коьнълешей, яны суьюьвге толган танъ анасы да туьсти. Ол оьзининъ баьрисине де танъ болып туратаган, не авырлыкка да эм не кыйынлыкка да уьндемей бойсынып юретаган, куллыктан коллары оьмир-оьмиринде бос турмайтаган, авыр яшавына бир заманда да йьланмайтаган карт анасын бек аяйтаган эди. Асантай оьзининъ юрегинде коьптен бери саклап бир мырат юргистетаган эди: кайзаман болса да бир заман Асантай эр йигит болар, эм сол заманда ол анасынынъ ога эткен яхшылыкларынынъ баьрин де кайтарар. Асантай оьзининъ тенъи – Айтекти де эсине алды. Онынъ сол кенъ, ашык манълайлы, тири янлы, оьмиринде куьлемсирей берип юретаган, шымдай кара коьзли тенъи соьле кайда экен? Соьле ол не зат этип турады экен?

Асантай оьз оьларына сол кадер бир алданып кетти, ол оьзининъ кайда экенин де эм кайда баратаганын да мутты.

Соннынъ арасында бирден бирев муны артыннан кушаклап алды да, коллары ман коьзлерин япты. Сол саьатлей ок Асантайдынъ эсине тамададынъ аюь акында айткан хабары келип, ол:

– Акай-ав, акай! – деп ышкынып йиберди де, алдындагы шелеклерди де тоьгип, тоьмен карап кашты.

– Ва токта! Токта яв! Кайда кашасынъ? – деген даваз эситилди мунынъ артыннан.

Давазды эситкенинде, Асантай суьрине берип токтады да, бурылып артына карады. Бас дегенде, юреги кабыннан шыгып турган Асантай оьзининъ коьзлерине оьзи ыйнанмай, лап-лап эттирип кирпичлерин какты. Соньында юрегин бир аз басып, коьзяс туманластырган коьзлерин енъи мен суьртип аьруьв этип караса, ярбаста шеги катып куьлеп Айтек туры эди.

– Ва-а-а! – деп кышкырып йиберди Асантай бир йорыкка эм суьйинип, эм уялып. – Айтек! Ва, сен кайдан шыккансынъ?!

Асантай тармасып янма-ян йогарга шыкты да, тынысы биткеннен соьз айталмай, тенъин кушаклады.

– Ва, калай бек корктынъ? – деди, куьлей берип, Айтек. – Коьтере йойтылып кетпеге аз калдынъ да. Э?

– Берли экенсинъ сен, – деди Асантай, тенъи мен бирге коьгоьленге олтыра берип. – Уьйтип этсенъ, ким де коркар. Сен экенинъди мен кайдан билейим?

-- Кимдей коьрдинъ, Асантай?

-- Кайдан билейим мен, – деп Асантай туврасын айткысы келмеді. – Аьдемнинъ сувын да тоьктирдинъ, – деп бу бос шелеклерди тургыстып салды.

Айтек хахалатып куьлди.

– Сув да карзына болганма сага? – деди ол. – Эне шоькырак – мынъ шелек керек болса да ал, сага бирев уьндейтаган болса коьрермен. Ва, сосы сен не аьлемет болып турасынъ? Я деймен де, мени мен расканынъа оькинесинъме?

– Не зат дединъ? – деп Асантай тенъине карады. – Оны да тилинъ барып кайтип айттынъ? Мен оькиниппе?

– Аьше сув-мув деп неге бас авыртгып тербейсинъ?

– Кояш, Айтек. Сувды айта болсам, сен озинъ билесинъ, аннан эки шелек сув шыгарган тыныш зат тувыл. Мен сени айыпламайман. Тек озим айтып эдим.

Айтек турагалып, шелеклерге колын созды да:

– Аькел, мен сага сув шыгарып берейим, – деди.

– Кой, Айтек, – деп Асантай да турагалды.

– Неге «кой» болады? Бер мунда шелеклерди, мен сага янма– ян шыгарып берейим.

– Кел кояш, Айтек. Бос басты авыртгып тербемеш. Мен озим де аькелермен. Айткан болсам, мен арамлык пан айткан йокпан.

– Макул сеники, – деп Айтек колын силкти.

– Ва, кел кояш, сол хайырсыз сувдынъ хабарын! – деди Асантай да, колын силкип. – Онан эсе де, сен кайдан шыкканынъды айташ.

– А сен меним тавга кеткенимди билмейтаган эдинътагы? Куллык онда тувыл. А мине сен кайдан шыккансынъ? Эне соны айташ.

– Сенинъ тавга кеткенинъди билгеним ушин, сосы ерлерде болагынъды кайдан билеек эдим? – деп явап кайтарды Асантай.

– Аьруув, аьруув, онысы солай. А сен, мине сен мунда кайтип келгенсинъ?

– Казаншы болып келгенмен, – деди, куьллемсирей берип Асантай.

– Кет анда!

– А сен кайтип ойланган эдинъ? Ыйнанмайсынъма?

– Йок, неге ййнанмайым, ййнамаман. Кене болса да...

– Не «кене болса да»?

– Билесинъме, тувра ййнангынъ да келмейди, Алла акына. Биз экевмиз мунда, тавда йолгысармыз деп мен оьмиримде де билгеним йок эдим.

– Бил, билме – йолгыстык, – деп кышкырып, Айтек Асантайдынъ коькирегине колларын тиреди.

Булар тынысларын тегаран алып, коьгоьленге олтырдылар.

– А сен куьшли экенсинъ, Асантай, – деп Айтек тенъининъ ийнин, колын ыслап карады.

– Суьйинсенъ – куьшли де боларсынъ, – деген явапты кайтарды Асантай эм артынсыра: – Билесинъме, Айтек, – деп косты, – меним акам, «тав тав ман йолькпас, аьдем аьдем мен йольгар», – деп айтатаган эди. Солды да, мине биз йолгыстык. А ана эки тав, – деп Асантай кубыла беттеги агашлык уьстиннен баслары шыгып коьринип турган тавларды коьрсетти, – олар оьмир-оьмирде йолгысаяк тувыллар. Солай тувылма, Айтек?

– Солай, Асантай, солай. Дурыс айтасынъ. Сен ким алар ман келгенсинъ? Неше аьдем боласынъыз?

– Тамадамыз Арун, – деди Асантай.

– Исадынъ акасыма?

– Аьше.

– У-у-у. Шамланшак аьдем. Билемен мен оны.

– Йок, ол кадер шамланшак та тувыл, – деп Асантай тамадаларына якласты.

- Сен айткан да болсын. Тагы да ким алар бар?
- Янбек, Аскер, Шокай, – деп Асантай тизип баслады, – Амин, баъриси он бес боладылар.
- У-у-у, калай коьп боладылар ды? А бизикилер сегиз боладылар. Куллыгынъ авырма, Асантай?
- Авыр аьше. Болса да, мен алай-пылайлатып аькеталаман. А сен кайтесинъ?
- Мен бек кыйналаман, Асантай. Сен асты неше кайта асасынъ?
- Доьрт кере.
- Мен де доьрт кере этемен, – деди Айтек эм бир аз уьндемей турганыннан сонъ: – Сокпайдыларма? – деп сорады.
- Йок, согып сокпайдылар, тек бирерде шамланып аладылар. Бобген де тамада.
- Булайда Асантай тенъине баста ман болган хабарды айтты.
- Эне коьресинъме, – деди тенъин тынълап Айтек. – А сен келесинъ де, тамаданъызга якласасынъ.
- Йок, мен ога якласпайман, а туврасын айтаман.
- Кайтип «туврасын»?
- Бу ерде мен озим шуьшли эдим, а тамада туврасын айткан эди, – деди Асантай.
- Фув, – деди Айтек, – не этесинъ сен, баста аьруьв болып писпеп ти экен. Аьдем янъылысып та болмайдытагы?
- Йок, Айтек, бу зат янъылыс тувыл, – деп Асантай тенъи мен унаспады.
- Аьше не зат ты? – деп Айтек тенъин анълаялмады.
- Не зат болатан, Янбек айтады, сен озинъ аьруьв этип шалыскан йоксынъ деп. А Янбек аьр заманда да дурыс айтатанган киси.
- Белки, солай болмага да болар, ким биледи оны, – деп Айтек ахырында унасты. – А мага Алладынъ яраткан куьни сайын шамланадылар. А бир кайта Арап, бизим тамадамыз, сен оны билесинъ, мени тап тоьбелеп те алды.
- Тоьбеледи, дейсинъме?
- Аьше.
- Не зат уьшин?
- Бир кайта ералма кувырганымда, оны бир аз куьйгистип олтырган эдим. Эне соны уьшин тоьбеледи.
- Бек тоьбеледиме?
- Бегин– азын сен озинъ бил, сол куьн кешке дейим авырып юрдим, – деди Айтек.
- Йок, ювыгым, – деди ашувдан кызарып Асантай, эм онынъ онсыз да битик коьзлери, оларды бу шуькирейткен заманда, олар коьтере батып кетип, баладынъ сыпатын бир аьлемет эттилер, – йок, ювыгым, билесинъме, мен озимди тоьбелетпес эдим!
- Ога сенинъ не зат колынънан келеек? Озинъ билесинъ де, Арап кайдай мазаллы киси.
- Мазаллы тувыл, Али-дав да болсын, мен ога озимди тоьбелетпес эдим, – деди, ьйнатсый берип, Асантай.
- Не этер эдинъ?
- Кашар эдим.

– Кайда кашар эдинь? Мунда, тоьгерек ягынь тавлар ман агашлык болып турган ерде, сен йол табарман деп билесиньме?

– Болса болсын, мен кене де кашар эдим эм йолды да табар эдим.

– Болаяк, болаяк, Асантай. Бос мактанып тербеме. Оьзиньнинь басынъа келген заманда, кайтип эм кайда кашканынъды коьрермиз. Кел, сол хайырсыз Арапты кой да, мунда кайзаман келгенинъди айташ, – деп Айтек созди туьрлендирди.

Асантай тенъининь тислей кеткен соззлерин тынъламаган кисидей сыпатланып:

– Биз келгенли он куьн болды, – деди. – Сизинь косынъыз каерде ди?

Айтек косларын коьрсетип, Асантайдынъ ярбаста олтырган заманында коьретаган баягы косы Айтек алардыкы экен, эм ана пишен шалып юрген аьдемлер де Айтектинь аьдемлери экен.

Асантай бирден тынышсызланды:

– У-у-у, мен кешиктим, Айтек! – деп бу ушып турагалды да, шелеклерин сермеп алып, ойга шапты.

– Аьше мен де кеттим, – деп кышкырды онынъ артыннан Айтек те.

Асантай бир аз токтала берип:

– Сен кайда барасынъ? – деп сорады.

– Айран аькелмеге.

Соны айтып, Айтек ийнине арткан тулыгын коьрсетти.

– Айранды сен кайсы яктан аькелесинь?

Айтек Асантайдынъ баратаган косыннан баска якка коьрсетти, сонъ:

– Келеятырган юма куьн биз авылга кайтаякпыз, – деди. Оны эситкен Асантай кешиккенин де, сувын да мутып, артына кайтып келди де:

– Уьшини мен айтасынъма? – деп сорады.

– Уьшини мен айтаман.

-- Уьйтип неге тез болады? Сизинь келгенинъыз аьли де ай болганы йок болар, дейменди де.

– Билмеймен, Асантай, тек Арап, йырма бес куьн пишен шалсак, уьйге кайтаяк пыз дейди. А келеятырган юмага тамам йырма алты куьн толады.

– Токташ, – деди Асантай, колындагы шелеклерди аякларынынъ касына ерге салып, – неше куьн калады-ав?

– Буьгуьн дуьйсемби, дейдилер, эне санай кой, – деди ога Айтек.

Асантай куьн сабатлерин бармаклары ман санап алды да:

– Соны ман бес куьннен кетесинъызтагы? – деди ога Айтек.

– Солай болады, – деп явап берди тенъи.

Асантай ойлана берип басын тоьмен салды. Айтек мунынъ касына ювыклап келип:

– Не болды? – деп сорады.

– Бир зат та болгана йок, – деди Асантай, басын силкип алып коьтерип эм энди куьлемсирей берип косты: – Ал, Айтек, биз энди де йолыгысяк болармыз, а белки, йолыгыспаска да болармыз. Кайтсанъ, йолынъ яхшы болсын. Тезден биз де авылга кайтаякпыз.

Соны айтып, Асантай тенъине колын созды. Айтек онынъ колын ала берип:

– Билесинъме, Асантай, – деди, – мен куьн аралатып мене сосы заманларда

айран аькелмеге бараман. Сен эртен турып бирсигуьн булайга кел, эм биз тагы да йолыгысармыз. Аьруьвме?

– Аьруьв, Айтек. Келермен. Ал, яхшылык болсын.

– Яхшылык пан кал, Асантай.

Соны ман эки тенъ булайда айырылыстылар да, аьр кими оьз куллыгын этпеге кетти.

Асантай колларына бирер шелек сув алып, коска келген заманда, аьдемлер пишен шала эдилер. Ама куьннинъ коьзи уйле шактан авып кутылган эди. Тезден шалгышылар ас ишпеге келееклер. А ас аьзир болганы йок. Не этпеге керек ти? Не?

Асантай калтанъ-култанъ этип кос ишиннен оьзининъ ун ийлейтаган уйкен ез аягын шыгарды. Онынъ ишине сув куйып, бир увыс туз таслады да, сувга ун карыстырып ийлеп баслады. Сонъ ийленген унды такта подноска авдарып алып, кап-каты этип тавлады эм оны кутылганы сонъ от тутандырып баслады. Ол энъ алды ман отты ягып болып, оннан сонъ сув кайнагыша дери ун ийлемеге керек эди. Болган уьшин, аьдем алгасаса, ол этетаган затларын терисиннен этеди. А Асантай алгасайтаган эди. Алгасаганда да, кайтип алгасай эди!

Буьгуьн уйле астан сонъ куллыкка кетейтырган заманында, тамада Асантайга эт сорпа этерсинъ, деп айта кеткен эди. Болган уьшин заманды озгарган Асантай быламык этеек болып токтады, неге десе ол ас коьп каьр этуьвди излемейтаган эди. Ахырында сув кайнады.

Асантай колына каты этилип тавлангаи бир кесек унды алды да, казаннынъ касына барды эм уннан кесек-кесек этип уьзип алып казанга таслап баслаганы да бир болды, арыганнан кабаклары туьйилген шалгышылар шыбырысып коска келдилер. Астынъ аьзир болмаганын коьрип, тамада ашувын тегаран тыйып:

– Э-э-э, йигит, – деди, – сенинъ ислеринъ аьруьв тувыл экенин коьремен.

Соны айтып, бу отяга касына келип, Асантайдынъ колындагы кесек унга, оннан сонъ басын энъкейтип казаннынъ ишине карады. Ястынъ этип турганы быламык экенин коьргенинде, тамада тагы да бек тутты:

– Неге быламык этесинъ? Эт сорпа неге этпейсинъ?

Асантай уьндемеди. Тамада тагы да бек алынды.

– Неге, э? – деп бу Асантайга таьжелдей тигилди. – Мен сага эт сорпа этерсинъ, деп айткан йок эдимме? Э-э-э, яным, бу затынъ мага ярамайды. Кимге яряк экен бу! Булай этип, бала, болмас. Алдын мен сага айткан эдим. Энди сеннен бу яравсызлыктынъ айыбын алмага керек болады. Калай коьресинъиз? – деп тамада шалгышыларга бурылып карады.

Олардынъ биреви де бир соьз де айтпады. Баьриси де каранъа шырайланып уьндемей тура эдилер. Тек ялгыз бир Шокай атылып алдыга шыкты да, синъир тамырлары батлап турган арыкай колларын булгалаклап:

– Элбетте, айыбын алмага керек, – деди. – Бу не деген зат ты оьзи? Аьдемлер арып-талып куллыктан келедилер, а бу огырсыз келеди де асты янъы асып баслайды. Болган уьшин, Шокайдынъ соьзин бирев де йоьплемеди. Шалгышылырдынъ ясты шуьшине йолыктыргылары келмейтаганларын коьрип, тамада оьзинше этти:

– Аьруьв, – деди ол, – энди де бир йол кеширип караяк. Ама бу сонъгы кайта болсын. Эсинъде болсын. Туьсиндинъме?

Тамада давазын коьтермесе де, айлак каты этип айткан соьзлери Асантайга азарлавдан эм бетлевден авыр болып тийдилер. Онынъ акында энди Янбек не ойланады экен? Ол неге уьндемейди-ав? Неге куьлемсиремейди? Асантай озин тувра батпакка тапталып калган аьдемдей этип сезди, эм онынъ тоьгинип йылагысы келди.

Ахырында быламык болды. Шалгышылар, мырт-мырт эте берип, асларын иштилер. Астан сонъ аьдемлер бир аз тыншаймага деп янтайган заманда, Янбек Асантайды костан бир аз эрек аькетти.

– Бу зат кайтип болды, кардаш? – деп сорады ол Асантайдан.

Булайда Асантай уялганнан тутлыга берип, озининъ Айтек пен расканы акында айтты. Янбек мунынъ соьзин тынълап болды да, коьзге тегаран илиндирип танъ шырайланды, ама булайда каты сусланды да:

– Ол зат сага, кардаш, – деди, – сени кеширип болгандай сылтав тувыл. Сенинъ эткенинъ, кардаш, аьруьв зат тувыл. Мен, Асантай, сени анълайман: не кадер айтсанъ да тенъ, йолыгысув. Онда бир хаьте де йок. Болган уьшин, муна оьмирлери кесилип пишен шалатаган аьдемлер сизинъ йлолыгысканларынъыздан себеп, эт сорпадынъ орнына кешигип болдырылган быламык ашамага кереклерме? Сенинъ куллыгынъ енъил тувыл, мен оны бек аьруьв билемен. Болган уьшин, шалгышылардынъ куллыклары да авыр тувылма?

– Мен энди уьйтип этпен, Янбек, – деди йыламага еткен Асантай.

– Аьруьв, – деди Янбек. – Тек берген соьзинъди тутып билмеге керексинъ. Тутарсынъма?

– Тутарман.

– Эне суьйтсенъ, аьруьв болар, кардаш, – деди Янбек энди танъ шырайланып куьлемсирей берип. – А соьле барып казан-аягынъды ювып, йыйыстыр.

Асантай турган ериннен кыймылдамады.

– Неге турасынъ, Асантай? Бар, кардаш, бар.

– Янбек, – деди сонда Асантай эм онынъ енъиннен ыслады.

– Не зат, кардаш?

– Биз уьйге кайзаман кайтаякпыз?

Янбек бек уьйкен сейирге калып, сийрек эм агылжыр касларын йогары каргытты.

– Не ди, кардаш? Уьйинъди сагындынъма?

Асантай «аьше» деп айтаяк болып эди, болган уьшин Янбектинъ коьзинде куьлемсирев сезип, ол селеке этетагандай коьрди:

– Йок, – деп каты этип явап берди.

– Аьше неге сорайсынъ?

– Оьзим... булай.

– Не «булай» ол оьзи? Оьзи оьзиннен бир зат болмайтаган, кардаш.

Яс, бир зат та айтпай, коска карап йоьнеди. Онынъ артыннан карап калган Янбек: «Айлак каты кылыклы бала. Йок, дейди, а оьзи уьйин кайтип сагынады. Куллыгы авыр языктынъ, кыйналады. Бир зат та тувыл, аьдем болар», – деп ойланды. Артынсыра бу туьтин туьбин ерге таслап, артыннан туькирди де, кос бетке карап йоьнеди.

Уьшинши басы

1.

Арап алардынъ кубби тавдан кайтып, авылга келди. Авылга Айтек те кайтып келди. Йолдан тыншайган да этпей, Айтек, уйлерине кирип, бир аз турганлай, шавып Асантай уйине кетти. Муны Малек йолыгып алды. Ол Айтекти оз улындай этип кушаклап, оббип коьп суьйди. Асантайы эсине туьсип, бир аз йылап та алды. Айтек оззининъ тавда Асантай ман расканы акында айтты. Хабарын айта барып, ол Асантай ман эки-меки йолыгыспаганына айлак бек кайгыра экенин билдирип соьйледи. Асантайдынъ дени савма, авырмай-нетпей турама, шырайы кайдай ды, авылын, уйин сагынмайма, куллыгын кайтип этеди экен, шалгышылар ога шамланадыларма, сокпайдыларма, уьсти йыртылганма, деп Малектинъ сол эм оннан да баска токсан туьрли сорауларына Айтек кайта-кайта явап кайтармага керекли болды. Ахырында соьйленмеге болаяк затлардынъ баьри де соьйленип эм айтылып кутылынды.

Айтек орныннан турды.

– Мен кайтайым, – деди бу, Малекке карап.

Малек Айтекти тагы да бир кушаклады, манълайыннан оьпти эм, уйине йибере берип:

– Бар, меним алтыным, бар, яным-ав, – деди.

Айтек Маржан деген бир эрсиз пишединъ ялгыз улы эди. Ол атасын билмейтаган эди. Атасы оьлетаган заманда Айтек тек алты айдынъ баласы эди.

Айтектинъ атасы Эльдар сабыр кылыклы, алал юрекли бир танъ аьдем эди. Сондай кылыгына да карамай, ол айлак баьтир юрекли, туврашылыкты суьетаган болып айырылатаган эди. Явырыны яйдай яйылган, узын бойлы, яхшы битимли мазаллы йигит эм акыллы экенин коьрсетип турган кап-кара коьзли, юзинде мини болмаган Эльдар – аьруьв аьдем эди. Оны тек авыл байлары суьймейтаган эдилер. Олар оны акыллылыгы уьшин, туврашыллыгы уьшин, озин эркин эм бойсынмаслы юргисткени уьшин суьймейтаган эдилер. А Исхак-молла ога «явир» дегени болмаса, баска ат пан атамайтаган эди. Авыл байларынынъ уьрилип-суьртилип, басларынан сыйпалып, наьзиклендирилип оьстирилген уллары ога куьнлеп эм арамлыкка толган юреклеринде ашувлык саклап карайтаган эдилер. Эльдардынъ ашув тилли эм оьткир соьзли киси экенин билип, онынъ баьтир экенин коьрип, олар оны ман эриспеге батпайтаган эдилер.

Ол затлардынъ баьриси акында да Эльдар билетаган эди. Ама бу йигит байлардынъ оннан куьшли экенин де билетаган эди. Олар оьзлерининъ байлыгы ман куьшли эдилер. Болган уьшин Эльдар ол огырсыз кавымлардынъ алдында кор болмас уьшин, орыс куьтирлерине кетип, сонда орыс байларында ьргат юретаган эди.

Пишеси ул тапкан заманда, Эльдар ьргат юруьвин бир аз заманга койды. Увак-туьек куллыклар этип, ол авылда яшайтаган эди. Бу куьнлерде аьруьв аьдемлердинъ ишинде энъ аьруьви, йигитлер арасында биринши йигитке терезелериннен ясырынып карайтаган яс кеншеклер эм кызлар аз тувыл эдилер. Эне сол куьнлердинъ бирисинде Эльдардынъ душпанлары – авыл байларынынъ коян юрек уллары – Эльдар кырсызлык пан яшайды деген хабар шыгардылар. Олардынъ айтып яюуларына коьре, Эльдар биршемекейдинъ бир затын урлап ты экен. Оны айтувларында, Эльдарды тувра уьстиннен ыслаганлар, онынъ

урлаганын эки коьзлери мен коьргенлер бар деп бир аты-тукымы болмаган, белгисиз биревлерди коьрсететаган эдилер. А Эльдар эм онынъ тенълери хабардынъ шыгатаган ерин излеп басласалар, онынъ урлаганын коьрген аьдемлер де, оны уьстиннен ыслаганлар да, сувга баткан тастай, йок болып кететаган эдилер.

Эльдардынъ акында айтылатаган сосы оьтирик, онынъ басын кемитетаган хабар барганнан-барган сайын янъыланып эм бескосланып бек тез яйылып барды. А бирерде бир кесек заманга койылса, сонъында биртоьнекей сылтап табыла калса, янъы куьши мен яйылып кететаган эди.

Эльдардынъ каралдысы Исхак-молладынъ каралдысы ман тийисип туратаган эди, олай дегеним Исхак-молла ога конъысы болып туратаган эди. Болган уьшин, я Эльдар моллага, я молла Эльдар уьйине келмейтаган эди, туьби, булар, тап бир яв аьдемлердей болып, катнаспайтаган эдилер. Олар тек конъысылар болып саналатаган эдилер, а бири акында бири бир зат та билмейтаган эдилер.

Бир кайта бир белгисиз кырсызлар кеше Исхак-молладынъ амбарынынъ эсигиннен киртин юлкып алып, бир мешок ун ман бир эски камытты урлап алып кеттилер.

Эртеси куьн молла кармакланып буьгилген бармагы ман Эльдардынъ уьйин коьрсетип:

– Ол явир болмаса, бирев де эткени йок, – деди.

– Баска бирев де тувыл, – деди мунынъ касында турган улы Келемет.

Келемет авылда бир копар, оьтирикши эм ишкиши бирев эди.

– Ол бетсиз болмаса, ким болаяк ты? – деди молла, ялагайланып ян– ягына карап.

– Бир шек те йок, – деди яна Келемет.

Эм соны ман канатлы хабар ушып йоьнеди...

Бир саьаттен бу хабар сав авылды айланып шкты.

– Эситтинъме? – дер эди соьз кувып юрген бир авьлие оьзиндей баска бир авьлие мен раса калса.

Ана биреве де, эрген ахырзаман айланаяк деген хабарды эситпеге авьзирленген кисидей болып:

– Не зат? – деп сорап, коьзлерин батлатар эди. Бириншиси, бек уьйкен ясыртын зат айтаятырган аьдемдей болып, ян-ягына каранып:

– Эльдар Исхак-молладынъ уьйин соьндиргени йокпа, – дер эди.

Экиншиси, доьмбек пен басына берилген кисидей, коьзлерин балтылдатып, авьзын ашып калар эди.

Бир куьннен сонъ Эльдарды ыслап кападылар. Тагы да бир куьн кеткен сонъ, оны Пашинскеге алып кеттилер.

Бир юма озды. Эльдар аьли де тутнакта ята эди. Экинши юмада болмага керекли зат болды. Авыл ярлыларынынъ юзлерине ярык сенип, дуныяга дурыс-лык калкып шыкты. Уннынъ калганы ишинде болган мешок пан эски камыт коьптен бери авылда яшайтаган бир курдашы туьрктен табылды.

Оннан:

– Сен бу затларды кайдан тапкансынъ? – деп сорадылар.

– Сатып алганман, – дед иол.

– Кимнен?

– Исхак-молладынъ улы Келеметтен.

Сосы бет ашкан маскара куллыкты явып калдыраяк болып, молла баьри

амалларды жа этти. Болган уьшин, бизди мешок ишинде ярысып тургыстып болмаяктай, акыйкатлыкты да халктан ясырып болмас. Авылшылар бу куллыктын кайтып болганынын баьрин де билдилер.

А ол зат булай болган эди: Келемет каьрт ойнап, тенълерине йьрма бес аьнет акша утгырыпты экен. Болган уьшин, акша мунынъ янында болмапты. Атасынынъ бир каьпик акша уьшин аьдем оьлтirmeге болаяктай сык экенин билетаган Келемет, оннан акша тилемеге батпаган. Не этпеге керек? Бу коьп ойланып турмайды да, бир кешелердинъ бирисинде оьз амбарларынынъ киртин юлкып алады эм колына туьсе калган бир мешок ун ман эски камытты урлап шыгарып, курдашы туьркке он бес маьнетке бир тенъиннен, эрте- бирсигуьн кайтарарман, деп ант этип борышкага алган он маьнетти косады да, борышын тоьлейди. Келемет сондай наьлетлик этеди, а Эльдар тутнакка туьседди.

Бу затлар белгили болганы сонъ оьтирик хабар яювшылар тындылар. Энди Эльдардынъ тенълери – ярлылар соьйлеп басладылар.

– Ма сага Алладынъ куллыкшысы – молла керек болса! – дей эди бир ярлы баска бир ярлыга.

Баскасы, куьлей берип:

– Моллага конъысы болсанъ, ялгыз койынъды соьрсинъ, койынъды соьмсанъ, ол сенинъ оьзинъди соьр, деп халк босына айтпаган, – дей эди.

Эльдар энди тезден уьйине кайтар деп, онынъ тенълери суьйине эдилер.

Ама олар босына суьйинген эдилер. Эльдарды, сосы затлар болганлы ок куьн болды дегенде босатып йибердилер. Болган уьшин, алдын бийдайдай боьрткен мазаллы йигиттинъ соьле бир заты да калганы йок. Тутнакта тоьбеленгеннен онынъ коьгермеген, сиспеген ери калган йок эди. Ол, ишине ел толтырылган тулыктай болып, сискен эди. Белиндеги тесилип кеткен сисиктен токтамай кан араласкан ирин келетаган эди...

Бир юмадан сонъ Эльдар оьлди. Авыр кайгыды коьтералмай, тез арадан онынъ карт анасы да оьлди. Эльдардынъ яс пишеси колында алтыайлык бала-сы ман ялгыз калды.

Айтек доьрт ясына шыккан заманда, Маржан экинши байга барды. Экинши байы ман ол тогыз йыл яшап, кыз эм ул тапты. Болган уьшин, олар шешек болып авырып, экеви де бир йылдынъ ишинде оьлдилер. Коьп куллыктан кендири кесилип, Маржаннынъ экинши байы да оьлди.

Энди Маржан он доьрт ясына келген улы Айтек пен бирге эрсиз яшайтаган эди.

Малек уьйиннен кайтып келеятырган заманында, Айтек Боранбай алардынъ уьйлери касыннан озып кетпеге керек эди. Орамда кишкей авыз касында Азиз туры эди.

– Мунда келеш, бала, – деп Азиз бармагы ман ымлап касыннан озып кетятырган Айтекти оьзине шақырды.

Айтек мунынъ касына келип токтады.

– Сен кимнинъ улысынъ? – деп сорады Азиз.

– Маржаннынъ, – дегенди айтты Айтек.

– Э-э-э... Соьле не зат этесинъ?

– Бир зат та.

– Кайтип «бир зат та?» Мундай йигит бир зат та этпей юретагантагы? Аьвлие болып юрмеге ярамас.

– Мен авълие тувылман, – деди йигерли этип Айтек. – Мен тек буьгуьн кайтып келгенмен.

– Буьгуьн, дейсиньме? Ясыртын болмаса, кайдан келипти экенсинь?

– Тавдан. Биз онда пишен шалып куллык эткенмиз.

– Тавдан? Сен де пишен шалдынъма? – деп сорады, куьлей берип, Азиз.

– Йок. Мен казаншы эдим.

– Э-э-э, солай экен. А соьле бир зат та этпеймен, дейсиньме?

– Аьше.

Азиз батлап тыска коьбип шыгып турган тоьгерек коьзлерин балага тигип, бир аз ойланып турды, сонъ колын онынъ ийнине салып:

– Ис надай, бала, – деди. – Куллык эткинъ келеме?

– Билмеймен, – деди, бир аз уьндемей турган сонъ, Айтек. Азиз уьйкен сейирге калган шырайлы болды эм соннан себеп онынъ онсыз да тоьгерек юзи, тап толы айдай, тоьп-тоьгерек болды.

-- Не «билмеймен» оьзи? – деди ол. – Аьше ким билеек ти?

– Абайдынъ айтканына коьре.

– Сенинъ абанъ унамастай сол кадер байма?

– Йок, биз бай тувылмыз, – деп Айтек бел берип баслады. – Эм мен куллык этпеге де керекпен.

– Аьше кереги не ди? Куллык табармыз. Мен сени оьзиме аларман. Барасынъма?

– Кайдай куллык? – деп сорады Айтек, йигерлене берип.

– Койшыдынъ ярдамшысы болаяксынъ. Ашлямды таныйсынъма?

Байдынъ койларын багып юретаган Ашлямды Айтек билетаган эди. Ол оьмири Боранбайда койшы болып келеятырган бирев эди.

– Таныйман, – деди бала.

– Таный болсанъ, эне соны ман бирге кой багып турааксынъ. Калай коьресинъ, разысынъма?

– Билмеймен, – деди яна бу.

– Тагы да «билмеймен!» Куллык этпеге керекпен дейсинъ де. Мине куллык та табылып туры. Басынъа таз керекпе?

– Абайдан сорап карайым, ол не айтар экен, – деди Айтек.

– Тьфув, бир дуьнькей зат экенсинъ! – деп Азиз шалынып кетти. – «Билмеймен», «абай», эмбек-тоьмбек дейди де тербейди. Бар мага сол бирев хайырсыз абанъды йибер, – дегенди айтып, Азиз балады ийттеп йиберди.

...Экинши куьннен баслап Айтек Ашлямнынъ ярдамшысы болып, Боранбайдынъ койларын багып баслады. Болган уьшин уьш куьннен сонъ Азиз Айтекти койдан алып, баска куллыкка салды. Энди ол оьзининъ тенъи Асантайдынъ атасы Межит пен бирге кырдан пишен тасып баслады.

Бир кере Межит пен Айтек экеви бирер арба ектилер де, кешке табаган кырга шыктылар. Булар кеше кырда конып, эртеси куьн кораздан турып пишен тиеп, авылга пишен алып кайтпага керек эдилер. Айтканларындай этип, булар каранъа намаздан турдылар да, эки арбага йыгып пишен тиеп, авылга карап йол алдылар. Алдыдагы арбады Межит, арттагын Айтек айдап келе эдилер.

Уьйкен дегенде уьйкен кып-кызыл шар болып куьн тувды. Агылжыр-кызгылт коькте шоькеторгайлар – кенъ кырлардынъ оьмирлик йьравлары – айлана эдилер. Уянып келеятырган кыр уьстине агылжыр був тоьселлип келеди. Куьннинъ коьзи горизонт уьстине бир хыйлы коьтерилип шыккан заманда,

Боранбайдың ыргатлары авылга туьсирип аькететаган йолы болган тоьстинь уьстине ювыклап келдилер де, тик йолдан тоьмен туьсип басладылар.

– Телбегиньди тартып ысла, ясым, – деп кышкырды Айтекке бу ерде, арба уьстинде артына бурылып Межит.

Межит оьзи аман-эсен тоьменге туьсти де, атларды токтатып, Айтекти саклап турды. Айтек телбегеди бек этип тартып ыслап, юреги яс эмликтей тебинип, акырын тоьмен туьсип баслады. Йолдың ортасыннан тоьмен бетине табатын келген еринде бир капшагай эм ойлы ер бар эди. Сол ерге еткен заманда, Айтектинь арбасы бирден, бесиктей болып, ян-ягына тербетилип эм бектен-бек онь бетине туьешышкандай болып, пишеннинь алды бетиндеги сол муьйсине конькайып олтырды. Бир каза болаягын юреги сезип, Межит шапты. Болган уьшин Межит кешигип кутылган эди. Айтектинь арбасы бирден янына янтайды да, авып кетти. Авада баладың ушып кеткен кевдеси коьзге илине калды...

2.

Бири бирине усаган куьнлер авысып бара эдилер. Я атып келетаган кызыл-ала ярасык таньга, я аьдемнинь коьнйилин кувнак этетаган аьруьв кешки шакларга, я коьгерип яткан эректеги тав басларына карап тургандай Асантайдың заманы йок эди. Ястынь тыншаймага да заманы йок. Ол тав таньынынь салкынына тойынгандай, коьп куслардың туьрли йырларын тыньлагандай мырсат таппайды. Асантай оттан бир казанды туьсирип, онынь орнына баска казан илип турады. Яс отка писип, кара терге туьсип, оьмири кесилип, соьйтип казан асып баратаган эди. Эртеньликте ол баьриннен алдын туратаган эди, неге десе шалгышыларды куллыкка эртеньги шайларын иширип йибермеге керек. Кеште ол баьриннен сонь уйкламага ятатаган эди, неге десе аьдемлер асларын ишип болганнан сонь, ол казан-аякты ювып, оны йыйыстармага керек эди. Куьнлер бири бириннен баскалыгы болмай, айлак ялыклы болып озатаган эдилер. Асантай, боьтенде бек теньи Айтек авылга кайтып кеткеннен сонь, айлак мыдах болды.

Бирерде Асантай отка казан илер де, ога сув куйып эм эт туврап таслап, ол кайнагышай оьзи бир салкынлы ерге бир аз тыншаймага янтаятаган эди. Ол буьгуьн де соьйтип этти. Уьйкен куслыкта бу аьдемлерге асларын иширди эм олар куллыкка кеткени сонь, отка казанын илди де, оьзи костынь салкынына янтайды. Мунунь коьзлери аз-маз шуькирее берип коьктинь коьгилжир, туьпсиз алыслыгына карай эдилер. Басында токсан туьрли ойлар сыгылысады. Уйклап кетип олтырмайым деп, Асантай окын– окында узын шашлы басын силкип алып, коьзлерин уйкалай тура эди. Болган уьшин артынсыра ок, тап коргасы куйылгандай авыр кабаклары оьзли-оьзлериннен ябылып кетип, Асантайдың сав кевдесин бир таьтли, баьрин де енйип алатаган арыганлык каплайды. Соьйте-соьйте турып, бир кесек заманнан сонь, кайтип болганын оьзи де билмей калып, яс терен уйкыга коьмилип кетти.

Мунунь туьсине энмеген зат калмады. Мине ол йылгадан сув алып келеятыр экен. Бирден буга, кайдан шыкканы белгисиз болып, уьйкен дегенде уьйкен, бир ябагы юнли аюв расады. Асантай бакырып йибереек болады, ама бир де давазы шыкпайды, бу кашаяк болады, ама аяклары тап бир ерге битип калгандай

болып, бир де коьшпейдилер. Аюв бирден оькирип Асантайга шабады да, оны уьйкен тырнаклы аякары ман кушаклап алып, сыгып баслайды... Сол арада отка илинген казандагы сув кайнап, коьпиршиги агарып тасып баслайды... А Асантайдынъ туьсине энетаган аюв десе, муны бектен-бек сыга береди... Баладынъ тынысы битип, яткан еринде ынъыранады. Аюв бирден Асантайды сыгувын койып, колына бир уьйкен доьмбек алады да, согаяк болып атылады...

Ястынъ туьси сол ерге еткен заманда, шалгышылар коска кайтып келдилер. Карасалар: казандагы сув кайнай-кайнай курыган, казаннынъ туьбинде куьйик ийиси шыгып тыртайып-тыртайып кесек этлер ятыр, от та соьнип, акырын уьретаган енъил ел ак куьлди ошактынъ тоьгерегинде айландырады. А казаншы шалкасыннан туьсип костынъ касында ятыры. Онынъ бас дегенде яткан ери салкынлы ер болган болса, соьле куьн тийип, ястынъ кара тери шыккан манълайын, ашылып турган коькирегин писирип туры. Мунынъ бир ябагыдай бырыккан шашы ишинде уьйкен-уьйкен кара кумырскалар ювырадылар, танавлары астына, эринлерининъ шетлерине шыбынлар уьймелескенлер.

Бу затларды коьрген тамада ашувдан ярылып кетпеге аз калды. Бу ашувыннан калтырай берип, казаншыдынъ касына келип бир аз энъкейди де, онъ колын артына таслай берип, уьйкен, кат баскан, ултандай каты аясы ман баладынъ бетине шалды. Асантай акылы авыскан аьдемдей, ушып турагалды да тамададынъ сокканын туьсинде коьрип турган аювдынъ доьмбек пен сокканындай коьрип, «аюв...доьмбек...от...» дегенлерди бырыктырып, ян-ягына атылды. Артынсыра бирден янына бурылды да, шабаяк болып ымтылды. Ама бу ерде артыннан тамада сыгып ыслады да, силкип оьзине бурды.

– Сенинъ энетаганынъ не зат ты, огырсыз?! – деп кышкырды бу, балады силкишлеп.

Тамададынъ силкишлегениннен Асантайдынъ уйкысы таркап, эси келди. Эси келгенлей эм баьри болган затты анълаганлай, ясты бек яман коркув каплап алды. Эм бала, бар кевдеси мен дирилдеп, капканга туьскен боьри баласындай болып, тамададынъ берк этип сыгып ыслаган темир колында аьри-бери юлкынды.

– Ас кайда ды? Кайда ды ас? – деп екирди тамада эм бар болган куьшин салып, Асантайды оьзиннен ийтеп йиберди.

Асантай эки колын алдыга берип артына коьше кетти де, барып шалгы тапталатаган сандалга суьринип, ялп деп йыгылып, шалкасыннан туьсти. Ама бу сол саьатлей ушып турагалды да, ашувдан эм суьймевден от болып янып кеткен кара коьзлерин тамадага шаншып карады.

– Меним атам бар! – деди бу ашувдан бугынып. – Ол мага, ол бармагын да тийгиспейди. А сен... сен меним кимим боласынъ? – Эм Асантай ишинде кайнап турган ашувын тьялмай, сыгынып йылап баслады.

– Не зат дединъ?! – деп сырылдады да, тамада ашувдан калтырап турган эриндеги сары мыйыкларын йыбырдата берип, балага ювыклап баслады. – Бармагы ман да тиймейди, дейсинъме? Сенинъ атанъ аьруьв этеди деп билесинъме? Э, ийттен тувган! Сенинъ атанънынъ басында акыл йок.

– Меним атамнынъ тувыл, а сенинъ оьзинънинъ басында акыл йок! – деди Асантай, бир де кайтпай.

Шалгышылардынъ бирерлери сейирге калып, бирерлери ястынъ соьзин макул коьрмей, бирерлери де онынъ йигитлигин мактап баркылдастылар.

- Караш сен ога...
 - Көркпайтаганына...
 - Аьруьвимизди айтып, яманлыкка уьйреткенмиз...
 - Айлак юреккли экен...
 - Кышыткан ман кыздырмага керек оны...
- Асантайга тек бир Янбек якласты:
- Койынъыз энди соны, – деди ол шалгышыларга, сонъ тамадага бурылып:
 - Сен де, Арун, аьруьв этпейсинъ. Ал уйкап кете койып ты экен. Не болган ды? Бала тувылма?
 - Бала дейсинъме? – деп тери шыгып, кып-кызыл болган тамада Янбекке бурылды. – Меним онынъ бала экенинде ишим йок. Биз ога ак тоьлеймиз!..
 - Оьзинъе калдыра кой сол акты! – деди, йылавын койып, Асантай.
 - Коьресинъме, коьресинъме, ол шошкадынъ айтатаганын. Ол кабан, оьзининъ шуьшли экенине де карамай, оьзиннен уйкенге соьз кайтарады. А сен, Янбек, ога шамланаягынъ орнына, якласып яманлыкка уьйретесинъ.
 - Кой, Арун, болмаяк соьзлерди айтып тербеме. Меним оны бир яманлыкка да уьйретуьвим йок.
 - Уьйретесинъ, Янбек, уьйретесинъ! – деп екирди тамада.
 - Оллахый, аьлемет аьдем экенсинъ, Арун, – деди Янбек те ашувлана берип.
 - Ал аьше оьлтире кой балады.
 - Оьлтиремен деп бирев де айтпады.
 - Аьше не этеексинъ?
 - Йонамага керек ол шошкады. Эки-меки уйкамас. Эне солай! – деп тамада кабагынынъ астыннан Асантайга карады.
 - Болмаяк зат айтасынъ, Арун, – деп Янбек колын силкти. – Йонап оннан не алаяксынъ? Ол языктынъ йонагандай куьши де йок. Бир сокканнан калмаяк, арыган балады йонаяк боласынъ.
 - Соны айтып, Янбек Асантайдынъ касына барды. Бала ашувдан ма, яде баска бир заттан ма, дир-дир этип туры эди. Баьри де уьндемей Янбек пен яс казаншыга карап турдылар.
 - Юр, кардаш, – деп Янбек Асантайдынъ колыннан ыслады, – йыламага ярамас. Сендей йигитке йыламага уят ты.
 - Мен йыламайман, – деп Асантай Янбектен колын юлкып алды. – Бир якка да бараяк тувылман. Керек болса, асты тамада оьзи этсин.
 - Болмаяк затты соьйлеп тербеме, кардаш, – деди каты этип Янбек эм яна мунынъ колыннан ыслап, казан асылатаган бетке аькетти.
 - Шалгышылар бу йол пишен шалмага аьдеттегиннен бир сабат кадер кешигип шыктылар. Болган уьшин, тамададынъ каныгып айтувы ман Асантайдынъ эки кой терисин энди бирев эттилер.
 - Куллыкка шыгып кетейтырган заманында, Янбек Асантайга.
 - Басынъды тоьмен этпе, кардаш, – деп айта кетти. – Йигиттей бол. Коьпке даянган, азга да даянар. Тезден биз авылга кайтаякпыз.

3.

Бир исси дегенде исси куьнлердинъ бириси эди. Енъил туьсли куьнъиртлик каплап алган агылжыр-коьк болып коьринетаган коькте эш бир булыт йок. Куры дегенде куры эм туншык авада акырын юзип, бырыгысып оралыскан

ак шымылдыклар бара эдилер. Авыл иши тып-тынык. Дукныяда баъри зат та авыр, аъдемнинъ уьстиннен басатаган туншыклыкка коьмилгендей болып коьринетаган эди. Тек окын-окында «шайтанар кыз акашып», буралып коькке коьтерелип куйын эсер де, столбалатып шанъ коьтерип, каралдылар иши мен, уьлер тоьбесимен, тереклер уьсти мен шабын баратаган эди.

Авылдынь бир авлак эм бос болган кубыла шетинде оьксиз секленип ерге бир эски уьй ябыскан. Коьптен бери ширип кутылган, коьп заманнан тамам кара болып калган тобан тоьбеси астында бу уьй, тамам картлыгына еткен курткадай болып, аьлсизленип тоьмен шоьньккен эм, арт бетине янтая берип, эне опырайды, мине опырайды деп туратаган эди. Бир заманларда бир, уьйдинъ иеси яс йигит болып, онынъ бир аз болса да колайы болган шакларда, уьйдинъ каралдысы тоьгерегине мазбак тартылып салынган эди. Сонъ Межит – соьлеги уьйдинъ иеси – уьйленди. Бара-бара ол аьелли болды. Аьр бир уьйкен аьелли ярлыдыкындай болып, Межиттинъ яшавы да авырланып, кыйын болып баслады. Ама бир кесек йыллардан сонъ, Межиттинъ де тынысын эркин алгандай куьни етти: онынъ уьйкен улы Рамазаннынъ ясы етти эм ол аьелде атасына ярдамшы болды. «Энди меним де картлыгымда таянгандай аьдемим бар», – дейтаган эди, ишиннен улына мактанып, Межит. Болган уьшин, мунынъ суьйиниши коьпке бармады. Наьсиптинъ келгениндей болып, кеткенин де билип болмас деп, Межиттинъ суьйиниши тез арадан уьйкен кайгыга айланды...

4.

Рамазан Исхак-моллада ыргатлыкта юретаган эди. Язлыкта, мунынъ ыргат юруув болжалы биткен заманда, Рамазан, оьзине тийгенин алаяк болып, бир куьн моллага келди.

– О, Рамазан, – деди танъ давазы ман молла эм, оьзининъ коьсе сакалын колы ман сыйпай берип, намаз кылып турган аьдемдей болып, коьзлерин авдарды. – О, Рамазан, сенинъ куьнанъды еп болмас – сен бек аьруув куллык этип юрдинъ. Мен разы болгандай, Алла да разы болсын сага. Мени айтсанъ да, сени ынжынткан йок боларман. Солай тувылма, улым?

Болган уьшин, молладынь юмсак эм танъ давазы да, онынъ тыртык бетинде ойнап турган оьтирик алаллык та Рамазанды алдаялмадылар. Молладынь оьзининъ коьсе сакалып сыйпай турган колынынъ домбык бувынла бармакларынынъ коьзе тегаран илинип калтыравы Рамазанга коьп затлар акында айта эди. Кыскасы, Рамазан бу аьдемнен яхшылык коьрермен деп билмеге керек тувыл эди. соннан себеп Рамазан артык та бел бермей:

– Солай да болсын, – деген явапты кайтарды.

Молла, кылыйыннан Рамазанга карай берип, тынды, артынсыра давазын, дува окыган аьдемдей, йьрландырып:

– Солай болатан болса, – деди, – сен, йигит, менде энди де бир азга куллык этип юрсенъ калай болра эди? Айтпага, куьзге дейим.

– Йок, – деди катырып Рамазан. – Айып этпенъиз, молла, ама мен сизде артык куллык этеек тувылман.

Исхак– молладынь юка, кансыз эринли авызы яхшылык аькелуьвге усамай кыйшайды.

– Неге экен, Рамазан? – деп сорады бу. – Не затка разы болмайсынъ? Я деймен де, менде яман яшадынъма? Явабынъды сен, белки, ойланмай айтып олтырган боларсынъ, э?

– Йок, мен ойланып айтканман, – деп Рамазан дегениннен таймады.

– Босына, босына, улым, уьйтип айтасынъ. Не амал, макул сеники.

Суьймеген бал да емейди. Эртен кел – кыйын акынды аларсынъ, – деп молла Рамазан ман соьзин битирди.

Экинши куьн эртенъ мен Рамазан яна келди. Исхак-молла буга каралды ишиндеги амбар касында йолыкты. Онынъ артында, келгенин суьймеген конагына коьзлеринъ астыннан карап, онынъ улы Келемет туры эди.

– Эртелетип келдинъ-ав, йигит? – деди молла Рамазанга бурылып. – Яде мени бир якка кашып кетер деп корктынъма?

– Эрте турганнынъ наьсиби артык, деген атайлар, – деди, куьлей берип, Рамазан.

– О, сен соьзге де уста экенсинъ. Болган уьшин мен билип аьр заманда да эрте турасынъ, кене болса да сенинъ байыганынъды мен билмеймен, – деп тиследи молла Рамазанды.

– Наьсип тек байлыктатагы? – деп Рамазан да моллады тиследи.

– Тагы да не затта ды? – деп сорады, атасынынъ артыннан шыгып Келемет. Эм Рамазаннынъ аз-маз саьспеклеп кеткенин коьрип, бу: – Белки, яс йигиттинъ басына анадай боьрк конганда болар, э?

Рамазан оьзининъ басындагы кырпувы туьлеген боьркин туьзетип кие берип, кып-кызыл болды.

– Йок, Келемет, – деди бу бир аз уьндемей турганы сонъ, – ол, белки, наьсипке саналмай да болар, ама уят затка да саналмайды. Яс йигиттинъ басындагы эски боьрк онынъ намысын кирлеп алмас эм тамам сондай болып яманнынъ басындагы янъы боьрк те онынъ юрегининъ кирин юва алмас.

Энди Келемет кызарды.

– Сенинъ оны ман не айткынъ келеди? – деп сорады Келемет, ашувын тегаран тыйып.

– Эситкенинъди айткым келеди, – деди бир кыйналмай Рамазан.

– Сен, аьллевшиннинъ улы, билесинъме, не аятаганынъды, билип соьйлесенъ аруьв ди! Тилде суьек йок болса да, орнын билмеге керек, – деп Келемет давазын коьтерди.

– Кой соны, Келемет, – деп булайда молла тыгысты. – Ол буьгуьн макулында коьринмейди. Эртенъги асын ишкен йок болар. Аьше сен кыйын акынды алмага келдинъме? – деп молла Рамазанга бурылды.

– Тап солай, – деди Рамазан.

– Бек яхшы. Соьле биз санап караяк та, сага не зат тиетаганын айтайык. Сен менде бир йыл куллык эттинъ, дия?

– Бир йыл, он куьн, – деп косты Рамазан.

– Онынъ он куьнин не этесинъ энди. Ол бизди састырар, биз оны таслай коьряк, – деп молла, он куьнди алып шетке булактырган аьдемдей, колын силкти.-- Солды да, бир йыл дейик. Оны уьшин мен сага он маьнет акша, бир козы эм ол пуд наьртуьк береек болганман. Соьйтип соьйлескен эдикпе?

– Соьйтип аьше, молла.

– А энди сенинъ меннен не алганынъды санап карайык.

Рамазан кырлы зат болмаягын сезип, сакланды. А молла колларын эрек этип алдыга соьзып, уьстинде саргылдым туьги болган йинъишке, узын бармакларын артлы-артыннан буьге берип, санап баслады.

– Соны ман соьйтип, былтыр мен сага эки шарык сатып алып бердимме?

– Бердинъ, – деди Рамазан. – Болган уьшин, сен ол заманда шарыклар кыйын ак ишине киреек тувыл деген эдинъ.

Сол явапты кайтарган Рамазанның кара коьзлери моллага тигилдилер.

Исхак-молла юрегине арамлык салган шырайланып куьлемсиреди.

– Э-э-э, улым, – деп созды бу, – соьз бен айтпага болатан. Айткан да боларман, тек болган ушин, соьле де кийип юретаган шарыкларынь шарык болып калувын йойганы йоклар. А оларды сатып алар ушин, меним шыгарган акшам ша? Ол акша да кайтара меним кисеме кайтып келгени йок, сайсы. Солтта, Рамазан, сен бир заманда бир айтылып озган соьзге карама да, истинь маьнесининь туьбине кара. Ким биледи, белки, ол соьзди мен айтпаган да боларман, оны сен соьле яныннан шыгара боларсынь. Ким биледи?

Рамазан уьндемеди. Ама мунынь ишинде тутанып турган от бектен бек яна берип баслады. Мунынь авызынынь иши кепкен эди, юреги дуьньк-дуьньк эттирип тоьбелейтаган эди. Онынь арасында молла:

– Соны ман, – деп соьзин айта барды, – ол шарыклар эки маьнетке олтырсынлар деп санаяк. Элбетте, олардынь басын артыкка да санамага болаяк эди. Аьруьв, эки маьнет те болсын. Мен, бир кесек аьдемлердинь улларындай сык тувылман, – деп молла Рамазанга тийгисте берип айтып, ога коьзлерин тигип карады да, сонь: – Ол бири, – дегенди айтып, сол колы ман онь колынынь шынагайын буьгип салды. – Энди, кыста мен сени ун тарттырмага терменге йиберген заманымда сен ана уйкен брезентти йойтып келдинь. Солай тувылма?

– Солай, – деди, кабагын бектен-бек туье берип, Рамазан.

– Оны мен, – деп молла яна соьзин баслады, – оьз заманында Невинкеден бес маьнетке сатып алган эдим. – Болган ушин, мен Алла алдында куьнали болгым келмейди. Онынь несин ясырайым, соньгы йыллар ишинде биз оны кулланып, бир аз эскирткенмиз. Соннан себеп оны тек уьш маьнетке олтырып санаяк. Ол экиншиси, – деп молла шынагайыннан соньгы бармагын буькти.

Рамазан уьндемеди мен уьндемей тура берди.

– Кара кыста, – деп Исхак-молла да соьзин бардыра берди, – мен сага оьзимнинь тыскы коьйлегимди бердим.

Бу ерде Рамазан, даяналмай:

– Сол эски шиберекти де коьйлекке санайсызба, молла? – деп, соьзин тис арасыннан шыгарып, сорады.

– Э? – деп молла шоршып алды. – Не зат дедин? Шиберек? Эски шиберек дединьме? Сен аьруьв шиберек тавыпты экенсинь? Меним оны тек бир йыл кийгенимди сен билесиньме? Йок, улым, ол эски шиберек тувыл эди, а бек аьруьв эм энди де айлак берк коьйлек эди. Эне коьрип тураман, ол соьле де сенинь уьстинде. Тек сен, Рамазан, коркпа, мен оны ушин сеннен коьп алаягым йок, -- уьндемей турганыннан сонь, санавынынь соньын шыгарды: – Акша болып ысланаягы, улым, эне сол. Энди санаяк: эки маьнет коьсак, ети болады. Соны ман баьриси ети маьнет болады. Энди онавдан етев шыгарсак, уьшев калады. Эне сол уьш маьнет сага тиетаганы. Акшады алмага болаяксынь – деп молла узун кара шепкенининь этегин айландырып артына таслады да, калтырап турган колын кень ыстанынынь кисесине йиберди. Рамазан калтыр-

култыр этип алгасайтаган моллага суймеген коьзлери мен карап турды. А неге эсе де кабагы-касына кан явган молла, бир затка разы болмай куьбирдене берип, коьпке дери кисесин тинтти. Ахырында, ол ашувлы болып туькирди де, бос колын кисесиннен шыгарды эм, шепкенин туьзете берип:

– Сеннен ысланып калынаяк зат оны ман да кутылмайды, сым, – деди.

Рамазан тамам кепкен тамагын туькиршиги мен сувлап:

– Тагы да не ысланаяк ты? – деп сорады.

– Соьле билерсинь, – деди молла. – Сенинь анань бизден коьп кере аяк-аяк этип бийдай ун ман наьртуьк ун алып турганын сен оьтирик дейик тувыл боларсынь. Онынь туьй мен ногыт та эм ералма да алган йоллары болган...

– Токташ, токташ, молла, – деди ашувдан шатламага турган Рамазан, – бу затларды сенинь пишень абайга оьзи берип турган. Меним анам оннан тилеп алганы йок. Сенинь пишень аяп берген. Оннан сонь меним анам...

– Дурыс айтасынь, тилеп алганы йок. Дурыс, оны Оьлмес оьзи берип турган. Болган уьшин, тегин бир зат та берилмейди. Бир аяк яде эки аяк болса, бир баска эди. А ол куьн сайын алып турган. Йыл ишинде коьп куьн бар. Эне солай, Рамазан.

– Болган уьшин, меним анам да сизде коьп куллык эткен.

– Э-э-э, Рамазан, кой, яным, бос затларды айтып тербеме, – деп молла эки колын да булгалаклады. – Ога, куллык эт деп тилеген аьдем йок. Ол оьзи разы болып эткен.

– Ва-а, акай, соны ман неге коьп соьйлеп калгансынь? Онынь боьри коьзлерининь кайтип сугалакланып янатаганын коьрмейсиньме? «Аш кисиге токлы берсень де, тоймадым» дегенге усап, ол сенинь баьри байлыгынды алса да, канагат этпеек.

– Дурыс айтасынь, Келемет, дурыс айтасынь. Ол яхшылыкты билетанган аьдем тувыл. Соны ман, айтаягым, онынь баьрисин мен эки пуд наьртуькке санайым. Ол доьртиншиси, – деп молла доьртинши бармагын буькти.

– Уялмайыньма, молла! – деди бугынып Рамазан. Болган уьшин молла юреги юмсаятаган аьдем тувыл эди.

– Сен, йигит, Аллага карсы болып баслайсынь, – деди ол, акыл уьйретип.--
– Аьруьв этпейсинь, яс. Аьруьв этпейсинь.

– Кайтип ассы боламан?

– Кайтип болатанган, оьзиньнен уьйкен биревге соьз кайтарасынь, – деди молла, айлак бек разы болмаган аьдем шырайланып. – Кайтип болатанган, неше йыллардан бери Алладынь кулы болып куллык этип келеятырган аьдемге сен акыл уьйретеек боласынь...

Соны айтып, молла бир затлар ойлана берип, тынды. Соньында:

– Да, коьресиньме, мутып йибермеге аз калдым, туьнегуьн сенинь атань Межит меннен он куьреньке ералма алып кетти, – деди.

– Алган болса, тегин алганы йок. Ол сага тавык кедеш салып береек.

Молла кишкей, кан баскан коьзлерин шуькирейтти.

– Э-э-э, йок ясым, – деди. – Сенинь атань колыннан келмеек затты этеек

болады. Аьвелги Межит энди йок. Ол картайган, яным. Ол тавык кедеш кайдан салсын?! Йок, йок, йигит, мен оннан эсе де ералмадынъ орнына сага берилеек наьртуьктен ыслап калдыра коййым. Соьле ералма бек баа, онынъ бир куьренъкесине доьртер куьренъке наьртуьк санасак, тап-тамам боляк. Ол бесиншиси, – деп Исхак-молла ахырында санавын яде ярлыды тонавын кутылды да, бас бармагын да юмып, Рамазанга суьеклери шыгып турган уьйкен юмырыгын коьрсетти.

Рамазан энди озин артык ыслаялмады.

– Алладан корк, молла! – деп кышкырды бу. – Сен мени куьппе-куьндиз тонайсынъ...

– Мен сени тонайманма?! – деп молла шоршып баслады. – Сен ол затты, тилинъ барып кайтип айттынъ, явир? Коьктеги Алла оззи коьреди меним куьнализ экенимди, меним юрегим таза экенин. Эм Аллага шуькир, ол мени мутпайды.

– Ол сени мутпай болса, сен калганларды мутасынъ, – деди ога Рамазан. – Ярлы кисидинъ акын ийисинъ. Мени буьйтип тонавынъ уьйкен куьна тувылма, молла?

– Я Кудайым Алла, – деп молла коьзлерин авдарып, коллары ман бетин сыйпады. – Баьрин де коьрип, баьрин де билетаган Аллам! Муна явирдинъ айтатаган затын эсит. Келемет, эситесинъме муна бетсиздинъ, муна берли атадынъ наьлет аьветининъ айтатаган соьзинъ?

Келемет суьймеген коьзлери мен Рамазанды ягып алып:

– Эситемен, акай, – деп атасына якласты. – Эситемен эм сенинъ сол кадер бир даянатаганынъа сейир этемен. Кувьп йибермеге керек оны. Елкесине туьймишлеп кувмага керек. Ол бетсиздинъ бетсизи! Эне солай, акай.

Рамазан юмырыкларын юмып, тислерин кыршылдатты.

– Бетсиз мен тувылман, а сенсинъ, – деди ол ашувланганнан дир-дир этип. – Сен эм сенинъ атанъ бетсиз. Эне солай!

Мазаллы иекли Келеметтинъ созапа бети тагы да бек созапаланып, ап-ак болды.

– Не зат дединъ? Кала, энди де бир айташ!

Келемет соны айтып, алдыга адым басты эм сол саьатлей, кыныннан сувырып алмага турган аьдемдей болып, кынжалынынъ сабыннан ылады. Булардынъ ашувдан янып турган коьзлери бир-бирине кадалдыар. Болган уьшин Келеметтинъ оз атасынынъ айлак сык кылыгын озине коьширип алганыннан баска болып, бек коркак, коян юреги де бар эди. Соннан себеп, ол Рамазаннынъ айлак сабыр, ама бек каты эм озининъ дурыс этеди экенин билген каравын коьтералмады. Ол коьзин тоьмен туьсирде де, артына тайды. Сонъ колларын артына салды да, уьйкенсип басын кайкалатып, Рамазанды аьдемге санамайтаганын эм оны ман илинисип басты кемитпеге суьймейтаганын билдиретаган турыс алды.

– Айтканынъ эсинъде болсын, – деди ол бек ашувлы болып.

– Мутпан, – деди Рамазан да. – Этегинъ бар болса, бир де яман коьзинъе.

– Кой сол яман ман илинисип, басынъды кетирме, Келемет, – деди улына акыл берип молла. – Ол аьруьв аьдем тувыл. Алла соксын оны.

Рамазан озин тегаран бир ыслай берип:

– Көп соьзден пайда йок, молла. Кутыла кой сол санавынды, – деди.

– А мен кутылганман, – деди молла. – Соны ман соьйтип, акша болып сага берилеги уьш маьнет, а наьртуьк тиетаганы да ети пуд болады. Юр, мен сенин акынды берейим. Хайырын коьр, яным. Кисидики бизге керек тувыл. Аллага шуькир, оззимиздики де болаяк.

Болган уьшин турган ериннен коьгалмаган Рамазан яна алынып кетти:

– Меннен ыслаган акшаньыз бан, наьртуьгиньыз бен тоймаган ериньыз тойсын. Сонын калганы ман ана береек болган козынды бериньыз. Муна юртка мен эки-меки аягымды баспан. От шыксын сизинь юртыньыздан!

– Йиттинь уьргенин ел аькететаган, йигит, – деди молла. – Сени шақырып турган киси йок.

– Молла, басты авыртып тербеме де, калган акша ман наьртуькти эм козымды бер, мен кетейим, – деди Рамазан.

– Э? Не дединь? – деп молла бир аьлемет болып кунысты. – Ол да не козы оззи?

– Не козы болатоган, береек болган козынь, – деп Рамазан энди де бир яманлык барын сезип, юреги тепти. – Оннан да кайталак боласынма, молла?

– Сен, акай, ога уйкен кой берип йибере кой, – деп Келемет селеке этип куьлди.

– Токтап тураш, Келемет, – деп молла улына колын силкти. – Дурыс айтасынь, йигит. Козы сага берилеек болып соьйленген эди. Дурыс. Болган уьшин, кала айташ мага: ана куьзде боьрилер еген бузавды мага ким кайтарып береекти, э? Оннан сенинь хабарын барма, яс?

Рамазан басына соьгылган кулдай болды. Ол не зат айтаягын да таппай калды.

Куьздинь бир булытлы, явынлы яман куьни эди. Коькте акырын авыр шырайлы булытлар йылыса эдилер. Сол куьн Рамазан авырып ятатаган эди: туьнегуьн ол кырга пишен аькелмеге барып, явын астында калып, оны сувык алган эди. Куьн батып, кас каралган заманда, Исхак-молладынь бузавларынынь бириси уйге кайтпады. Молла мараз болып яткан Рамазанга келип, барып бузавды тавып алып кел, деди. Ама Рамазан туралмады. Тынышсызлык тувдырган туьн озып, тань атты. А эртенликте авылдан бир шақырым кадер ерде коьтерилип туратаган тоьбединь касында молладынь боьрилер еген бузавынынь тек суьеклерин таптылар...

Энди, кыйын ак алаяк заманда, бу затты молла иске карыстырар деп Рамазаннын эсинде-туьсинде де йок эди. Соннан себеп, Рамазан айтпага соьз таппай, уьндеместен тура берди.

– Неге уьндемейсинь, э? – деп молла яна сорады. – Бузавды мага ким кайтараякты? Айташ.

Шырайы ак айран болган Рамазан, каты ашув шапкан коьзлерин молладынь тыртыклар сызгышлаган бетине тигип каратып, бир аз уьндемей турды, сонь озин сыгып ыслап турган бир заттан босатынмага ымтылган аьдемей болып, бар кевдеси мен силкинип алды.

– Бетинье наьлет сенинь! – деди ол бугынып. – Сен молла тувыл, йылансынь! Тьфув!..

Ыргат болып юрген аьдемнинъ оз тилин сосы кадер эркинине йибегенине ашувдан ярылып кеткен Келемет:

– Не зат дединъ? Не зат, зинадан тувган! – дегенди кышкырып, кынжалын шыгара берип, Рамазанга шапты.

Болган ушин, бу бетсиз молла ман онынъ огырсыз улы беттен не яманлык та болмага болаягына аьзирленип турган Рамазан, арттан айландырып алып Келеметтинъ иегине сокты да, дуьрс эттирип артына йыкты. Сонъ анталап ян-ягына атылып турган Исхак-молла бетке каратып туькирди эм каралдыдан шыгып кетеек болып йоьнеди. Ол Келеметтинъ согылган иегин эм ерден колы ман ыслай берип коьтерилгенин коьрмеди. Онынъ ашувдан сесин шыгаралмай, касында ерде яткан бир уйкен тасты алганын эм оны увылдатып озине йиберилгенин де коьрмеди.

Рамазан «ах» деген сести шыгарды да, туьбиннен кесилген теректей болып, авыр ялпылдап ерге йыгылды. Келеметтинъ йибеген тасы мунынъ тувра бас елкесине тийген эди.

Ушинши куьн, кайгыдан аьдем сыпатсызланып калган карт Межит улын коьмип, мезардан кайтты.

Сол кайгысын мутар-мутпас болып, Межиттинъ он алты ясындагы кызы Айшат оьлди. Сосы аьдем коьтерип болгысыз авыр казалар Межит пен онынъ пишеси Малектинъ такатларын таьвесип, замансыз картайттылар. Сосы затлар болганнан бери ети йыл озган эди.

Ызгы йыллардынъ ишинде Межит емеге тапса, киймеге таппай, киймеге тапса – емеге таппай, яз кийгенин кыста шешпей, кыс кийгенин язда шешпей, аьелин тегаран бир асырап юрди. Каралдысынынъ тоьгерегине тартылган мазбак кора аз-аздан сийрекленип баслады эм сонъалыкка калганда савлайы да отынга кетти. Энди тоьгереди ашылып аядай болып калган эм алабота баскан каралдыды, аьри-бери кескишлеп, эски эм янъы туьскен сокпаклар оьтетаган эдилер.

Бийке КУЛУНЧАКОВА

«ЙЫРДЫР МЕНИМ ЯШАВЫМНЫНЪ ТЕРЕГИ»

деп айткан атаклы Дагыстан шаири Анвар Аджиев оззининъ яратувшылык иси акында.

Баска бир ятлавында шаир бу яваплы эм кыйын ис пен не ушин каър шегетаганын анълатады:

**Кул болып мен йырга куллык этемен,
Ол да этсин аьдемлерге куллык деп.**

Соьйтип, кул болып ислеп адабиятка Анвар Аджиев 30-дан артык китаблерин кумыкша эм орысша шыгарган. Ызгы йылларда кедеси Багаутдиннинъ аьрекети мен дережели шаирдинъ иси 4 топ болып баспаланган.

Элине эткен куллыгы ушин уьш кере Оькимет орденлери мен, эстелик медальлер мен, Сый грамоталар ман савгаланган.

Анвар Аджиев – Дагыстаннынъ халк шаири, С.Стальский атлы баргыдынъ иеси.

Анвар Аджиев Хасавюрт районнынъ Костек авылында 1914 йыл тувган. Биринши китаби 1934 йыл ана тилинде Дагыстан китаб баспасында шыгады. СССР язувшылар Союзына 1944 йыл алынган. ЦК КПСС-тынъ йогары партшколасын Москвада битирген. Дагыстаннынъ оькимет телерадио комитетин биринши болып уйыстырган эм оны коьп йыллар басшылаган.

Анвар Аджиев Махачкаладынъ бас майданы янында Гвардейский переулок деген орамда коьп йыллар аели мен яшаган. Сонъында ол орамга Анвар Аджиевтинъ аты берилген эм уьйи адабият музейге айланган. Ол музейде баьри де белгили Дагыстан язувшыларынынъ китаблери эм суьвретлери орын тапканлар. Коьбиси бу яшавдан кеткен болса да, эткен ислери сыйланып турады. Солай ок музейде Кайсын Кулиевтинъ (балкар шаири), Мустай Каримнинъ (башкир шаири), белгили орыс коьшируьвшилердинъ (Москвадан) китаблери, суьвретлери коьз кувантады.

Шынты шаирдинъ юреги кенъ эм ашык, географиясы уйкен, межелери йокка эсап болады. Анвар Аджиев те миллетлер ара дослыгын беркитуувде коьп куьш салган. Мысалы, Уллы Аталык согысынынъ баьтирлери Александр Матросовка, Валентин Эмировка, Магомед Гаджиевке, Ханпаша Нурадиловка, солай ок космонавтларга, ис ярысында коьрим коьрсеткенлерге ятлавларын, поэмаларын багыслаган эди. Мине бир неше сырады шайытламага боламыз:

**Ердинъ астын-уьстин коьрген яска,
Акылы – ойы дурыс яска,
Гагаринге, орыс яска,
Мактав, дослар, мактав бизден!**

Оьрметли шаирдинъ эстелиги тенъиз ягасындагы паркта мрамордан ясалган.

А.Аджиевтинъ яратувшылык исине бизим республикадынъ аьлимлери, язувшылары коьп йыллардан бери оьз бааларын бередилер. Олар шаирдинъ аьр мерекесине Махачкалада илми конференцияларын озгарадылар. Атаклы аьдемлерин сыйлаган республика баска кыраллар алдында оьзи де атаклы болып коьринеди.

Оьрметли шаирдинъ эстелиги тенъиз ягасындагы паркта мрамордан ясалган. Онынъ касында окувшылар, язувшылар, шаирдинъ тувган куьнине багыслап, адабият кешлигин оьткередилер.

Оьрметли шаирдинъ яратувшылык йолын эскеруьвимнинъ маьнеси бар. 2021 йыл Дагьстаннынъ белгили язувшысы Багаудин Аджиев атасы акында эскеруьвлер китабин язган эм баспалаган. Ол китаб «Анвар Аджиев» деп аталады. Китабти бу йыл язда, музейдинъ залында, язувшылар, аьлимлер, журналистлер йыйылып, тешкерип карадылар эм тийисли баа бердилер. Анвар Аджиевти автор бала заманыннан алып эскереди, бас герой ман бирге Костек авылды, онынъ аьдемлерин, сонъ Аксайды, ондагы мектеблерди талаплы кепте суьвретлейди. Кызыклы ерлери коьп. Мен болсам «Анвар эм Расул» деген боьликти орысшадан ногайшага коьширип бермеге токтастым.

Багаудин АДЖИЕВ,
Дагыстан халк шаири

АНВАР ЭМ РАСУЛ

Мен атам ман Расул Гамзатовтынъ байланысы эм дослыгы акында айткым келеди. Олардынъ катнасын бала заманнан коьрип турдым, олар экеви де бир эпохадынъ аьдемлери эди. Шынты дослык араларында болганын туьрли миллетли язувшылар, шаирлер, аьлимлер озьлерининъ эскеруьвлеринде белгилегенлер. Сол язувларга коьре, Гамзатов пан Аджиев районларда эм калаларда озатаган йолыгысларда бирге юретаганларын, бирге олтыратаганларын коьргенлер. Мен де тек коьргенимди, билгенимди эскермеге суьемен, бир зат та озьимнен коспай.

Меним атам Расулды яслай таныганга, онынъ шаирлик йолы кайтип озьскенин, не ерлерде яс шаир ислегенин, кайтип олар яшаганын эм экеви ара дослыгын эсинде саклайтаган эди. Атамнынъ айтысына коьре, Расул 9 ясыннан алып ятлавлар язып баслаган. Гамзат Цадаса кедесининъ яратувшылык иске ымтылысын билгенде, суьйинген дейди: «Онынъ заманы баска, канатлы юрегиннен бир де айырылмасын!» деп айткан экен.

7 классты битирип, Расул Гамзатов Буйнакск каладагы педучилищеге туьседи эм окув йыллар ишинде коьп ятлавлар язады. Яс шаирдинъ биринши китаби «Пламенная любовь и жгучая ненависть» деп аталып 1943 йыл баспаланады. Экинши иси «Отголоски войны» деген ат пан 1945 йыл дунья коьреди. Уллы Аталык согысы Совет элинде юрип турган кыйынлы заманлар, баьри де сезимлерин яс шаирлер ятлавларына сала эдилер. Расулдынъ юрек оты айлак та куьшли экенин Анвар Аджиев те (ол Расулдан 9 яска уьйкен эди) эм баскалар да сезедилер.

1945 йыл Расул СССР язувшылар Союзына алынадыэм сол ок йыл Москвадагы М.Горький атлы Адабият институтына окумага туьседи. Адабият институты яс шаирге уьйкен дуньяга кень йол ашады. Оьзок та, ашылган йол да шанъ басып, кулланылмай калмага болады, эгер яс аьдем онынъ маьнесин анъламаса. Расул Гамзатовка, атамнынъ айтувына коьре, табиат язувга талап

бергенлей, коьп акыл да, ис суьерлик те, аьрекетлик те, берген экен. Шаир институтта Наум Гребнев пен эм Яков Козловский мен танысады, араларында дослык тувады. Соньыда ол эки шаир Р.Гамзатовтынь китаблерин орыс тилине бек усташа коьширгенлер. Олар меним атамнынь исине де кол салганлар. Айтып озайым, акыллы, талаплы коьшируьвши бизим миллет шаирге уьйкен савга. Коьплердинь ишиннен ондайды табув керек.

Расул Гамзатов окув йылларында Совет элининь, бас деп Россиядынь, атаклы язувшылары ман танысып уьлгиреди. Солай ок, Москвадагы журналлардынь эм газетлердинь баьри де редакцияларын таныйды, олар да Кавказдынь талаплы шаирин бек хош коьредилер. Бу ерде, Расулдынь язув талабыннан баскалай, келеекте абырайлы етекши болаягы, туьрли элдерде СССР атыннан соьйлеп бажараягы коьрине эдилер, деп белгилейди Анвар Аджиев.

Расул Гамзатов, янгы китаби шыкканлай ок, Анварга бас деп савгалайтаган эди. Мысалы, «Янады меним юрегим» («Горит моё сердце») деген китабининь басына булай деп язады: «Анвар! Янады юрегим сага алал суьйим мен», баска китабине «Аявлы Анварга, аданас суьйим мен» деп. Эки шаирдинь дослыгын Гамзат Цадаса да биледи эм хош коьреди. Солай болганга да, 1949 йыл Гамзат Цадаса, ога республика етекшилери уьй салмага деп берген ерди, Анвар Аджиевке бердиреди (соьле музей турган ер), озине болса баска орамнан алады.

1950 йыл Москвада Союзлар Уьйининь Колонный залында Дагыстан адабиятынынь кешлиги оьткериледи. Кешликти юритувьвши председатель Александр Фадеев биринши соьзди Гамзат Цадасага, экинши соьзди Анвар Аджиевке береди.

1951 йыл 11 шилле айда Гамзат Цадаса бу дуньядан таяды. Оны Ленин атлы орамнынь тап басында (майдан биткенлей ок) коьмедилер, сонь ол ерге эстелик саладылар. Атамнынь эскерувине коьре, аьдемлер коьп болган, Дагыстан язувшылары бири калмай келгенлер. Аьли биз сондай да осал болдык бир биримиз бен байланыска, шаир йолдасымыздынь оьлгенин де сезбеймиз эм йокламаймыз.

Бизим аталарымыз яс заманда дослыкты баалап болганлар. 1950 йыл мен тувганда, доьрт кыздан сонь бесинши бала эдим, Расул Гамзатов эки шаир мен косылып атамды кутламага келедилер. «Бизим аявлы Анварда кезде тувды, кайтип биз шетте турайык, хайырлы болсын айтпага келдик!» -- деп шынты куваньш коьрсеткенлер.

Мен тувган сонь атам Гвардейский переулукта (Гамзат Цадаса аьперген ер) уьй салып баслаган эди. Бир йылдан сонь янгы уьйге киргенлер (1951 йыл). Аьне сол заманнан алып Расул Гамзатов пан бизим уьйдинь байланысы мукаят та беркиген. Расул ман Анвар язда азбарда, кыста атамнынь кабинетинде олтырып хабарласадылар. Олардынь яшавы, коьп ойлары язув иси мен байланыслы эди. Коьзлери куваньп, юзлери ясарып соьйлей эди эки шаир адабият акында. Кайдай суьйим, кайдай наьсип бере эди олар яратувшылык исине! Олар язган китаблерден окувшылар сол куьшли сезимлерди оьзлерининь юреклерине ала эдилер. Не уьшин Совет элининь хатын-кызлары Расул Гамзатовтынь лирикали ятлавларын айлак та яратканлар? Суьйим сезимлерин юрекке тийдирип

суьвретлеген ушин, алал дослыкты баалап уйрети кени ушин! Ятлавлар йырга айлаганда айлак та куьшленедилер.

Тек мине шаирлерде баскалай барышлар да коьп. Йыллар ман бирге балалар да оьседилер, оларды окуьтпага, уйлендирмеге яде куевге бермеге керек. Соьйтип, бизим азбарда ызлы ызыннан аьптелериме, сонь мага той этилер. Баьрине де Расул Гамзатов эринмей келди. Той тувыл язувшылардынь тувган куьнлерине, Оькиметтен алган адабият баргыларына кутлав соьзин айтпага деп баратаган эди.

1957-нши йылдан алып атам радио эм телевидение Комитетин басшылады. Махачкалада туьрли адабият йыйынлары, байрамлары озгарыла калса, Расул Гамзатов бизим уйге узактан келген конакларды аькелетаган эди. Олар азбарда олтырып хабарласадылар, аьптелерим болса аьрекетлеп стол туьзедилер. Соьйтип, туьрли йыллар ишинде бизим азбарда Сергей Михалков, Чингиз Айтматов, Сергей Баруздин, Михаил Дудин, Давид Кугультинов, Мустай Карим, Кайсын Кулиев, Исхак Машбаш, Олег Шестинский эм баска атаклы язувшылар болганлар.

Расул Гамзатовтынь 50 йыллык мерекеси мен байланыслы болып, «Дагестанская правда» газетасы Анвар Аджиевке Расул акында статья язбага деп тиледи. «Вершина, освященная солнцем» деп аталган макалады атам язып берди. Онда мундай соьзлер бар эдилер: «30 йыл артта яс шаир бийик тавдан туьскен шаирлик исининь бийигине минмеге деп оьзиннинь биринши китабин шыгарган. Аьли онынь китаблери савлай дуныядынь коьп тиллеринде шыккан, миллионлаган аьдемлерге бизим республика акында хабарлайды. Расулдай этип бирев де Дагыстанды эртегиге усатып, кайсы ягыннан да коьрсетип, бир ийги аьдетлерин де мутпай суьвретлеген. Бу исти биринши кере тавдынь талаплы увылы бажарган.

Биз Гамзатовтай уйкен язувшы Дагыстанда тувганына, канатланып Ер юзинде ушканына бек суьйинемиз эм оьктемсиймиз. Ол бизим адабиятты абырайлы этип, йогары коьтерди, баьрине де коьрсетти».

Аьне соьйтип Анвар Аджиев Расулдынь исининь шынты баасын эм бийиклигин билетаган эди.

1991 йылдынь 21-нши увыт айында коьптен авырыган атам бу дуныядан кешинди. Расул Гамзатов биринши болып келди. Ол атамнынь янында коьп олтырды, сонь анамнан, меннен кайда коьмилеегин, кайдай коьмек керегин соьрады. Экинши куьн эргень Костек авылга йол шыгаягын биллип, аьзирлик коьрмеге кетти. Сол куьн ок та республикадынь етекшилери «Дагправда» газетке некролог язып бергенлер. Суьвретин эм атам акында билдируьвлерди Расул Гамзатов оьзи аьзирлеп элтеген. Экинши куьн эртерек Дагыстан язувшылар Союзынынь басшысы республикадынь етекшилери мен бизим азбарга келдилер.

22-нши увыт айында Костек авылында митинг оьткерилди. Костек авылдынь уйкени де, кишкейи де атаклы шаири мен аманласпага, оны ызгы йолга салмага оьликке келген эдилер.

23-нши куьн увыт айында да сав куьн азбарда турдык. Келгенлер Анвардынь кардашларына бассавлык йораганлай, Расул Гамзатовка да йорадылар. Соьйтип, бир неше куьнлер турдык. Эм бир йол Расул Гамзатов айтады: «Биз

уыйкен шаирди сырамыздан йойдык. Ол сав заманда бу азбарга йыравшылар, язувшылар, артистлер, алимлер, сувьетшилер келетаган эдилер. Бу уйдинь, бу азбардынь йылувы баьрине де ететаган эди. Мунда берекет куьшли эди Анвар досым барда. Мундай азбар мутылып калмага керек тувыл», -- деди ызында Расул.

Бир неше куьнлерден Дагыстаннынь язувшылар Союзынынь председатели куллыктагы язувшы секретарьлерди йыйып республика етекшилерине кагыт аьзирлейди. Гвардейский переулукты Анвар Аджиев атлы орам деп атамага, мемориал тактасын кырдагы тамга илмеге, Костек авылдагы «Октябрьге 20 йыл» деген совхозга Анвар Аджиевтинь атын бермеге эм азбардагы уйге ремонт этуьв уьшин карыж шыгарув деген тилеклер мен протокол да язып мени Дагыстаннынь Правительствосынынь Председатели Мирзабековка йибердилер. Абдуразак Марданович атамыздан тура келип ювыкларга бассавлык йораганын биле эдим.

«Анвар Аджиев» деген китабимди язып турганда, Расул ман атамнынь байланысын эм дослыгын туьрли главаларда кайта-кайта эскеретаган эдим. Нешевлер сол байланысты бузбага шалыстылар, дослыгын куьнлеп эки шаир арасында неше соьз де юриттилер. Бир йол мен Расул Гамзатовка айттым: «Сизди айырмага бек шалысадылар», деп.

Бизим басшымыз парахат явап берди:

-- Мен билемен. Биревдинь колыннан да келеек зат тувыл, -- деди.

МАГОМЕТ-АЛИ ХАНОВ

Юнус улылы Магомед-Али Ханов Дагыстаннынъ Терекли-Мектеб авылында 1962-нши йыл тувган. Шаир эм язувшы. Россия язувшылар Союзынынъ агзасы. Ногай тилинде «Оьмирлер арасында (2005 й.), «Эски данъыл» (2010 й.) эм «Дунья – тегершик» (2015 й.) деген поэзия эм проза китаблери шыкканлар.

ЭСКИ ЮРТТЫНЪ СУЪВРЕТИ

Емире ерге туьскен куьн,
Куьн алавы пискен куьн,
Ети тоьбе басына
Гуьрилдеп гуннлар туьскен куьн.

Ясыл отты япырып,
Яйып шатыр курган куьн.
Авлактагы албаслы
Шашын елге бурган куьн.

Сув иеси сувсылдап,
Камыслардан караган.
Кыр иеси кыймылдап,
Кызыл сакал тараган.

Танъир – коьктинъ кудайы,
Ак булыттынъ арасы.
Юмарт буюгуьн шырайы,
Йылы шувак карасы.

Тегис конган термелер,
Эски юрттынъ байрамы.
Ат уьстинде эрлери
Симиреди айранды.

Шувылдаган когасы,
Адыр бойын бийлеген,
Салкын йылга ягасы,
Сувга таллар ийилген.

Язлык куьннинъ ак тойы,
Тобесинде – турналар.
Тогеректе шат ойын,
Айланады балалар.

Томенинде – тас балбал,
Тобеде от янады.
Аьскер толган кень тогай,
Артта энди калады.

Хан йылкысын етеклеп,
Ян саклавы янында.
Кобьринеди этектен –
Кап тавлары алдыда.

Скифлер, гуннлар, сарматлар,
Шоьлдинъ данькын коьтерген.
Озды елдей тез олар
Кобьзден тайды, коьньилден...

СЕКЕРЛИ КОЬЛ

Ана Эдилде танъ сес берген заманда,
Ак булытынъ ак кервандай кайтады.
Секерли коьл. Айлак эски хабарда,
Бурынгылар болган деп те айтады.

Секерли коьл. Салкын яга, сабыр коьл,
Секер кимик бактынъ таьтли болмаган.
Туяклар ман тоьбеленген кула шоьл,
Бийигиньнен Шолпан бир де оньмаган.

Толкынларынь – кыз шашында ак пуллар,
Занъыраган таркамаган тойларда.
Кокк сувларынь – авыр аккан коьп йыллар,
Боз торгай ман бозлап тогай бойларда.

Таьтли атты таккан сага атайлар,
Сондай сезим юреклерге толганга.
Таьтли суьйим сакласын деп инсанлар,
Бу яшавда коьп ашшылык болганга.

Секерли коьл. Айланады ак кувлар,
Етим елинъ кыдырады кырларда.
Ана Эдилде оьмир суьрген заманлар,
Калган, багай, энди эски йырларда...

ЭСКИ ДАНЪЫЛ

О, сиз аьли шоьл согысын билмейсиз,
Эй, палванлар, тувган ердинъ диреги!
Ийнинъизге узын кылыш илмейсиз,
Бурынгы юрт бузылган да эндиги...

* * *

Авлагымнынъ алысында бар бир эл,
Ол туьзилген савлайы да сагыннан.
Бирер шакта онда эсер давыл ел,
Баска куьнде кулак тунар тынлыктан.

Эски данъыл озган данъкты эскерип,
Уянады мынь йылдагы уйкыдан.
Коккшил коькке мунълы муьйиз коьтерип,
Ойнайды ол ызын алып заманнан.

Коккиреклерге киедилер куьбелер,
Аьскершилер ер астыннан шыккандай.
Атларына саладылар ювенлер,
Яркыратып, тап юлдызлар яккандай.

О, бу эски данъылымнынъ куьнлери!..
Бир-бирине карсыласып узактан,
Туьзиледи эки аьскер куьплери,
Яз елемик сабыр эсе Яйыктан.

Тузиледи уйкен урыс таньында,
Эки аьскер – бир-бирине хас, душпан.
Яявлары токталады алдыда,
Атлылары тизиледи артыннан.

Сол аьскердинь бири келген камалап,
Бу яктагы юртгы басып алмага.
Экиншиси – тувган ерин коршалап,
Карсы шыккан явды бузып салмага...

АК ЮЛДЫЗЛЫ АТ МИНИП

Уьш яс деген аз тувыл,
Санап билсенъ сен, увыл:
Бу шагында ногайда,
Ат мингенлер тогайда.

Ак юлдызлы ат минип,
Болат куьбе сен кийип,
Баьтир юрттынъ байрагын
Коьтер, йигит, йогары!

Узын суьнъги колга алып,
Онъ ийнинъе яй тагып,
Оьткир окты санап ал,
Садагынъа онълап сал.

Баста – темир тувлыга
Коькиректе – салмасар.
Берилмессинъ сен явга,
Ога карсы тувра бар!

Кара согыс ишинде,
Кан тоьгилген оьзенде,
Билерсинъ дав кадинин
Шегип шыксанъ сен баьрин.

Баьтирлер мен тенъ болып,
Ак шатырда сен конып,
Нарт йыйынын тынъласанъ,
Акыл болар анъласанъ.

Белге илип алдаспан,
Берен-шерен, сен, палван,
Яв ортасын ярсань как,
Эркин болар бизим як.

Шагаласып аркада,
Кылышлар эм калканлар.
Йигитлер мен сырада,
Явды урсын йырлар да!

Даньклы йырлар авада,
Дав байраклар – даньылда.
Кобньиллерди коьтерип,
Абытлайды алдыда.

ТУРНАЛАРДЫНЬ УШУВЫ

Салкын куьздинь куьнлерининь биринде,
Кетип барган язды йылы озгарсань,
Бар ды сондай вакыт аьдем коьньилде,
Тыныклыкты тыньлап шоьлде олтырсань.

Уьнсиз коькте уьшкыл шынжыр турналар,
Ушувы ман сукландырган аьдемди.
Неше кайта тешкерсем де бу куслар,
Бир де бузбас мынь йыллардынь аьдетин.

Сыдырада аьр бир кустынь ери бар,
Тап яшавда озь йолындай аьр кимнинь,
Бактысы да кимнинь кень эм кимнинь тар,
Кысметиндей ер уьстинде аьдемнинь.

Сол ушувда – шынты обьнер, каьмбиллик,
Тувган ер мен аманласув аньы бар.
Бийик оьрге бек яраскан эркинлик,
Бу яшавдынь яньы аткан таньы бар.

Тегис шынжыр йылысады йыракка,
Куслар сеси сабыр эм де коьп муньлы.
Куьзги шоьлде йок ты сондай такыйка,
Турналардынь ушувыннан бек уллы...

ЗАМБЫ

Язгы куьннинь оты соьнди ягада,
Кешки таньнынь яркырады шалгысы.
Ызгы саьвле коьп куьрести даньылда,
Ушкын болып келди сама калгысы.

Энь биринши оьр коьринген юлдыз бан,
Сыбызгысын замбы алды колына.
Коьнъилиме тийген йылы ызы ман,
Бу айваннынь мунъы конды йолыма.

Шоьлде туьннинь сыр-сыбыры тыйылган,
Сарнап шыккан сазды тыньлап акырын.
Ерден коькке замбы сеси яйылган,
Таньга дейим тап неше юз шақырым...

АЛЫС ЯКТА

Алыс якта коьк салкынлар саркканлар,
Калай узак болмаганман мен онда.
Ак булытлар ак кувлардай калкканлар,
Ойлар тувып, оьткен йыллар акында

Алыс якта бир кишкей уьй коьринген,
Босагада – яп-яс атам эм анам.
Азбар толып куьн саьвлеге коьмилген,
Ак тереклер шагаласкан узактан.

Кийгизлерге синьген онда эртеги,
Мысык калгып юмсак йырын йырлаган.
Саьвлелердей энген йыллар керидеги,
Кызыл яллы дув кулыншак ойнаган.

Бав ишине синьген онда курткашык,
Тогьгерекке тоьгип юлдыз ийисин.
Бутақларда коньыравдай таньгы шык,
Заньыраган шашып шаньлы куьмисин.

Меним онда бебей туьсим шатланып,
Яркырайды терезединь коьзинде.

Енъил сагын ел уьстине атланып,
Елпилдейди куьнъирт коьктинъ шетинде...

* * *

Сисе туьсли эм йинъишке авада,
Конъыравы отлы шыктынъ занъырар.
Сен кетерсинъ босагадан ак танъда,
Елемикли сокпак шоьлге созылар.

Сени кырлар кушагына аларлар,
Оьбер ярык яс шешекей эрнинънен.
Эм анъсыздан коьнъилинъе саларлар,
Йылларыньды оьткен тувган еринъде.

Шакырганда таныс тавыс алыстан,
Баьрин мутып алгасарсынъ сен ога.
Тынык сувдан, сыбырдаскан камыстан,
Уьйкен куьндей сен шыгарсынъ кенъ йолга.

Сонъ йырларсынъ йол шетинде олтырып,
Сукландырып ашык ясты эм кызды.
Табиатты таьтли ойга толтырып,
Сейирсинтип танъгы Шолпан юлдызды...

НОГАЙДЫНЪ КАСИЕТИ

(«Ногайдынъ уьйи» деген китабтен бир кесеги)

Касиет дегенинъ туърли аьдемлерде туърли-туърли болмага болады. Болса да, халктынъ коьбисине келискен, мынълаган йыллар канына-янына синъген касиети болады. Бизим халктынъ да тек ога калыпласкан озь кылыгы бар. Аьне сол затлар акында бир аз айтып озайым. Тек аьруув касиетлерди айта келип, кемшиликлерди де айтпасам толы болмас эди. «Кемшилигин ясырган элден бир эли тоьмен» деген акыллы соьз бар. Сол бирев ясырув деген тувылма бизим халкты коьп шырмавларга йолыктыратаганы. Халкынынъ онъганын суьетаган аьдем онынъ кемшиликлерин аз этпеге шалысады.

Касиетлердинъ кайсы бирерлери аьдемге тувганнан алып канында синъип келеди. Бизим халктынъ сондай касиетлери мине булар деп ойланаман: баьтирлик, таьвекелшилик, намыс-ырыз тутув, куллыкшылык, туврашылык, тапкырлык, шешенлик, тербиялык, уьйкенди сыйлав, алаллык, шуькир этуув, конакшылык.

Яшавда келген касиетлер: оьнерлик, шеберлик, окув-зат, ялганшылык, ырыяшылык, алдав-сувдав – аьдемге югадылар, неге десе инсан туърли аьдемлер мен катысады, ислейди, бир ойларын толтырады, бир сенимлерин алдыга ийтейди. Калай да болып кетеди, аьдемнинъ ниетине коьре. Кай бирлерге наьлетлик не этсенъ де юкпайды, ялганшылык келиспейди, баскага болса, ога тигилген коьйлектей, тез уйып калады.

Халкымыздынъ бас деп яланъ тоьслиги, ашыклыгы акында айткым келеди. Ногай аьдем айлак ашык. Эш те, сонынъ уьшин болар тоьгеректеги халклардынъ айтканы: «Сорамай хабар айткан бу ногай яшагай эди» деп. Бизим ногай баска халклардынъ аьдемлерин тыс какпайды, асын да, тоьрин де шекленмей береди. Бу энъ аьруув касиет. Болса да сол яланътоьслик бизди анъкылдактай коьрсетеди. Баскалар кай бирде озьлерин акыллыга санайдылар. «Ногайлар не айтсак та коьтеретаганлар» деп бизге басшылык этеек боладылар. Коьп мысаллар бар, тек мине мунадай затты айтайым. Биз, ногайлар, уьш-доьрт аьдем болып, арамызда баска миллетен бирев болса да, соны хатерлеп, озь тилимизде соьйлемеймиз. Элбетте, бу бизим тербиялык, тек оны да дурыс анъламайтаганлар расады. Бизди коркып, ялынып эткендей коьредилер, сыйлаганымызды анъламайдылар.

Ногай аьдем намыска, ырызга берк болады. Намысын йойытпас уьшин не кыйынлыкты да шекпеге разы. Сонынъ уьшин де ата-бабаларымыз айткан: «Намысым йойытылганнан эссе, озьим йойытылганым да

колай» деп. Ногай аьдем кайсы ерде юрсе де, кайдай аьлде болса да, сыйды, намысты, аьдетти тутпага шалысады.

Бизим халк – юмарт, кызганышлыкты билмейди. Баскага мингенин туьсип, кийгенин шешип, егинин боьлип бермеге аьзир. Конак суьер акылы да артык. «Конак атанънан уьйкен», -- деп конакты айлак хош коьреди. Асын-сувын келген аьдемге иширтпей турып, не этип юресинъ деп сорамаc. Ногай уьйдинъ эсиги дайым ашык турады.

Ногай – куллыкшы. Ялкув онынъ явы болар. Бурында ногай танъ ман турып, куьйтенъ-куьйтенъ этип, каранъа аксамга дейим шалыскан, мал караган, ер айдаган. Авьлетлерин балалай иске уьйреткен. Сол куллык суьер касиети соьле де яхшы сезиледи. Аьлиги заманда да 60-70 ясына келген картлар аьзир аска бисмиллахи деп турмайдылар.

Тек бир каьрди ногай аьдем суьйген йок. Ол не десенъиз – сатув-алув экен. Бурында сатув дегенди коьтере билмеген аьдемлер. Сонынъ уьшин де халкымыздынъ арасында «акша коьз» аьдемлер аз йолыкканлар. Коьплер оьзининъ оьстирген малын, артык аслыгын сатып билмегенлер.

А соьле халкымыздынъ касиети заманга коьре туьрленип турады, оьзок та, баска миллетлер тез туьрленип, тез алдыга шавып юрмеге коьптен аьзирлер, кайдай заманлар келсе де, оларга пайда болмай калмайды. Бизим халк яшав айлак кыстаганда кыпынълайды. Аьли ногайлар сатув-алувга да, уьйлер салувга да, акша уьшин узак ерлерге куллык излеп кетпеге де боладылар. Мундай туьрли бакты, элбетте, ногай инсанды баска яшавга уьйретеди.

Яхшылык этуьв халкымыздынъ бир деген касиети. Аьр заманда да халкы, эли уьшин ийгилик эткен аьдемге «мырзалык» этти дегенлер. Неге десе яхшылык этпеклик яхшы аьдемнинъ иси болады.

Ногайлар динди юрегинде берк тутканлар. Сонынъ уьшин де саваплык этуьвди оьзининъ бир деген борышына санаган. Ярлыга, пақырга, оьксизге садака берген, йол юрген мисаьпирди конак эткен. Карувсызга дем, аврыганга эм берген. Алла билер деп тилек пен келген аьдемнинъ каьтерин коьрген. Йьйган малынынъ-затынынъ оннан бир боьлигин зекатка, садакага шыгарган.

Эс этпей бир терислик йибере калса, ногай аьдем састым деп ойланып эм оькинип кудайдан кеширим тилеген. Оьзи кеширим тилеп билгенге, баскадынъ да янъылысын, терислигин кеширип бажарган. Юрегинде бугыз сакламаган. Оьш алайым деген касиети де болмаган. Эште, сонынъ уьшин де бизим халк Алла алдында юмсак юреккли, онынъ сыйына тийисли инсан. Неге десе кайткан, кеширген аьдемди Алла да суьеди.

Ногайды коркаш деп санаган янъылыс. Тиймегенге тиймес, тийгенге акын егитпес. Бурын халкта нешагы баьтирлер болган, олар акында кайдай коьп дестанлар, йырлар шыгарылганлар. Йигитлер болмаган болса, хабарлары да шыкпаяк эди. Халктынъ сабырлыгы, артын ойлавы – ол аьлиги заманга келисли кылык. Боьтен де, аз халклар яс-явкады саклап билмеге кереклер.

Айлежилик те бизим халктынъ касиетинде аз болар. Кобьбисинше, ногай аьдем айтаягын коьзине айтып салар. Юлдыртып билмейди, сога коьре де ол коьплерге ярамайды.

Халкымыз соьзге шебер, ишимизде такпаклап эм келистирип соьйлейтаганлар коьп. Сонынъ уьшин де халк авызлама байлыгы бизде бек номай.

Ногай аьдем айткан соьзине де берк болады. Айтканын этпеген инсанды халк аькис коьрген. Ондайга обтирикши деген, онынъ сыйы болмаган. «Соьзим оьлгишей, оьзим оьлейимтагы», -- деп ногай босына айтпаган.

Сол яхшы касиетлер мен бирге, несин ясырасынъ, халкымызга зарар аькелетаганлары да йолыгадылар. Мысалы, ногайлардынъ: «Мени шакпаган йылан мынъ яшасын», -- деген айтувын алып карайык. Яман аьдем сенинъ коньысынъа, халкынъа тийсе, а сен «мага тиймейди, мынъ яшасын» деп турсанъ аьруьвме? Элбетте, аьруьв тувыл. Халктынъ бирлигин бузатаган соьзлер. Аьр бир аьдем тек оьзин ойлап турса, онынъ ювыклары, халкы, эли боларма? Баьри халкларда да яманлык эткен яман болып саналады.

Халкынъды, элинъди яв басса, ол сенинъ де душпанынъ!

Бизим куьнлев касиет те баскалардыкындай тувыл, ногай оьз ногайын куьнлемеге суьеди. «Онда бар бас менде де бар, мен неге оннан кем боламан», деп куьнин туьн этеди. Бизим авылларда авылдынъ биреви басшы куллыкка туьсти десе: «Сен ким болгасынъ, сен де мендей атадынъ баласысынъ, коьп акыл уьйретип тербеме», -- деп коьпиредилер бирерлер. Соьйтип айтатаганлар не кадер билимлери, не кадер бажарымлыклары барын ойлап та, шегип те карамайдылар, тек быршав бермеге аьзирлик коьредилер. Кайратлы, оқымыслы басшыга коьмек этселер, оьзлери де ислеп, етекшилеп уьйренееклер. Ама коьмек орнына истен басы силип юрген аьдемнинъ артыннан да, алдыннан да соьз юритедилер. Бий экев болса, дав доьртев болатанын ондайлар эслерине де алмайдылар. Анавы да, мунавы да бас болса, халк кимди тынъламага керек экен? Ондай аьлде халктынъ, элдинъ бирлиги йойытылады, туьрли куьплер тувадылар. Бирлик болмаган ерде тирилик те болмайды.

Бу – бизим осал касиетимиз. Сол кылыгымыз тувылма бизим Ордамызды кесек-кесекке боьлгени, халкымызды ер-ерге тентиреткени, тыпаклыгымызды бузганы. Баска яктан бирев бизге басшы болып келсе, аталары ким экенин де сорамаймыз, оларга «Сен ким болгасынъ?» -- деп кадалмаймыз. Эм сол ят аьдемнинъ айтканын ерге туьсирмей этемиз. Сонынъ уьшин де бизге «Уьйге аьлек, кырга маьлек» деген такпак та келиседі.

Оннан сонъ бизим ногай биревдинъ бир терисин коьрсе, бас деп оьзин ойлайды: «Алла ондайдан эрек этсин», деп. Кайгырып билмейди: «Неге аьне кисі сол терисликті этті экен, халктынъ бетине уят болды», -- деген соьзлер мен. Тек кара басты ойлав дурыс тувыл.

Миллетлик оьктемлигимиз де баска халклардыкыннан эсе аздай коьремен. Оьз авылын, ямагатын, Элин, халкын сыйлап билмеген не ди оьзи. Миллетшилик ногайдынъ канында аз болганга, ол оьз тилин, оьз касиетин оьмирде де баска халклардыкыннан артык коьрмейди. Бирерлер баска тилге доьнмеге бек аьзир боладылар, балаларын амал болса ногай тилде оқытпаска шалысадылар, орысша аьруьв соьйлеген акыллыдай коьринеди оларга. Оьзок та, орыс тил бизде оькимет тил, биз оны билмеге керекпиз, тек бизге бирев де «оьз тилинъизди уьйренменъиз, оьз тилинъизде соьйлеменъиз» деп айтпаган. Биз оьз тарихимизди, маданиятымызды, саниятымызды сыйлап билмесек, биз кимге керек? Атасы-анасы, кардаш-тувганы, авылы, уьйи йок аьдемге усап, етимликти оьз колымыз бан излеймиз. Тек ондай ойсызлык биревге де абырай коспайды. Халк оьзи шыгарган бир айтув бар «Оьктемлик те керек зат» деп. Аьли де биз «халкымыз ногайша оқыды, тилин баалайды, маданияттынъ оьскенин суьеди, китаблерди сатып алады, кайсы язылган зат яхшы, кайсысы осал экенин де биледи» деп боп-босына оьзимизди алдаймыз.

Сосы ой ман байланыслы болып ногай авылларда кыдырганым эсима туьседи. Мен бир неше йыллар артта, деним сав заманларда халкымнынъ аьли-куьнин коьрейим деп туьрли якларда болдым. Эм сонда миллет оьктемлик Дагестанда яшайтаган ногайлардынъ кылыгында коьп экенин сездим. Бу бетлерде халк газетлерди, китаблерди оьз тилинде аьруьв этип оқыдылар, туькенлерде, Кобан ногайдардыкындай болып, язушылардынъ шыгармалары шанъ басып ятпайдылар, олар аьр бир уьйдинъ уьндиригинде. Мунда коьплер «мен ногайман» деп коькиректи согып калмай, халкынынъ тарихин, саниятын оьстирмеге ымтыладылар. Биз беттеги авылларда ногайша китаб оқыганды бармак пан санамага болады. Неге олай десенъиз, оьз тилимизди йок этпеге шалысканлар болды араларымызда, ногай тилин сыйлаганларды шет кагып турдылар.

Миллет оьктемлик Астраханъ ногайларда коьп йыллар йокка эсап эди. Ногай атларды да муттылар. Ондай аьлге баска бир миллет те шыдажак тувыл. Аьше неге бизим ногай сосындай маьнели исте дуьняда болмаган шыдамлык коьрсетеди. Соьйте турып, халкымыз оьз ара бир бирисининъ кемшилигин шыдамай, бармак пан коьрсетип турады. Ол заттынъ акында ойласанъ, ойынъ ойылып кетеди. Менимше, шашылаяк халктынъ энъ алдын миллет оьктемлиги йок болады, оннан сонъ тыпаклыгы кетеди.

Ногай хаьтер. Хаьтер эткен яхшы зат, тек бизим халк оны бирерде дурыс анъламайды. Биревдинъ кишкей яньылысын коьптиреди, баскадынъ уьйкен терислигин ясырады, биле турып, оны халк арасында яклайды. Булай зат ызында якласканды оькинDIRMEЙ калмайды, ах сени деп бармакты тислегенлер де болады. Сол истинъ акында атайлар: «Хаьтер коьрген кул болар», -- дегенлер.

Бизим мактаншак касиетимиз де йок тувыл. Сонынъ уьшин де болар баскалардынъ бизге «Ногайдынъ уьйин мактаган йыгар», дегенлери.

Айт деп боляк-болмаяк затка да мактанамыз, бир затты иште сакламайсыз. Бир кишкей яшавы байыган ногай коькиректи тиреп юрге суьеди, бир азганакай уьстинликке еткен аьдем соны таныслары ман, аракы ман белгилеп, мактанышлы соьйлейди. Оннан сонъ биз озган заманларды эске алып, алдынгы кадрларды «анавы директор, мунавы секретарь» болган эди деп, оьктемсиек боламыз. Тек олар аьким заманларында оьз ерлерине кайдай пайда эткен экенлер? Аьруьв ислерин саклар уьшин оьрдегилердинъ айт дегенин этип юрген инсанлар халкына не яхшылык этип бажарганлар, кене де яшав осал йылларда уьш кило наьртуьк уьшин бес-алты йыл ман авылдасларын туснакка йибергенлер. Соьйтип сакланган оькиметтинъ байлыгын эндигиси кимлер кулланып олтырлар? Сосындай мысаллар айтаяк болсанъ аз тувыл. Мен сизге бир биринъизди сыйламанъыз деп айтпайман, тек баьри затты да халкка этилэтаган пайда ман оьлшемеге керек.

Мине соьле айткан ойым ман байланыслы болып биз халк арасында шынты сыйлыларды айырып билмеге керекпиз. Кудайга шуькир, эл арамызда оьктемсигендей аьдемлер аз тувыл. Олар халк уьшин канын-янын аямай ислейдилер, элге абырай аькеледилер. Неге биз ондайларды баска миллетлер арасында мактамага тартынамыз? Неге биз олардынъ сыйын куьнлеймиз? Баьтирлер, усталар, аьлимлер, язувшылар, бажарымлы акылбалык етекшилер аьр элдинъ байлыгы, куьши, коьрки. Оларды Алла тек сый уьшин тувыл, ис уьшин яраткан, олар эткенди ким болса сол этип болмайды, аьне соны анъламага керек. «Наьсип кайда барасынъ, тили бирге бараман», -- деп халк оьзи айтув шыгарган.

Зухра МУСАУРОВА

БИЗДИ САЙЛАГАН ЙОЛЛАР

(биографиялы повестьтинъ кесеги)

Авыр болады, - деди юрек.

Мутылар, - деди заман.

Мутпага бермен, - деди эсим.

Астрахань областининъ калалардан эрек кетип ерлескен колхозын мен суьвретлегенде, сиз ойлаган боларсыз: «Кайдай берекетли ер экен!» - деп. Ушынлайын да, солай. Каьртеп, дуьги, ясылша, емис – топыракка шашылган баьри азык номай болып шыгады. Ол аз болса авылдынъ тоьгерегинде шайтан кулаклар оьседилер, ювыктагы йылгада балыклар шоршып ойнайдылар. Кудай коьп зат береди аьдемге, тек эринмесин. Озган берекетли заманлар ман буьгуьнги куьнлерди тенълестирип карайман. Не болган аьдемлерге?! Неге, эслерин сасып, олар баьри де калага коьшедилер, туькеннен сол азыкларды баьленше маьнетке аладылар. Суьттинъ, майдынъ шынты даьмин мутып та калганлар. Оьзок та, кай биревлерге, боьтен де ясларга, калада яшамага керек болар исине, талабына коьре. Мине аьли бизим ногайлар, авылларды таслап, район орталыгы Тереклиге коьшедилер. Бир заманда бизим шоьл ногайлар оьскен балаларын калаларда калдырмас уьшин бек шалысканлар. Сол себептен коьп талаплы яслардынъ йоллары оьрленмей калды. Эндиги авылларды тасламага себеп излейдилер. Соны анълап болмайман. Кай бир авылларда, мысалы, Карагаста, аьруьв яшамага баьри йосыклар да бар, ама олар да баскалардан калмайдылар. Булай енъил аьдетлер токтамаса, район ызында «Терекли – Мектеб» деген бир посёлокка айланып калайк.

...Биз турган авылда балалардынъ тукумлары бир ажеийип эди. Мысалы, бир класста Волков, Сорокин, Воробьёв, Медведева, Грачёв,

Богословский, Романов, Гладков, Некрасов, Есенин, Князев, Репин, Крамской деген окувшылар окыйдылар. Айлак атаклы тукумларга коьбиси келиспейдилер. Князев, Репин, Крамской атлы айлак ланькалы, Романов, Некрасов, Есенин, Богословский атлылар окувга бек осал эдилер. «Ондай тукумлы атларды алган сонъ, сол атаклы аьдемлерге усамага керек. Усамасанъыз, уятка калаяксыз! Мен сизди шеретлеп бу оьрметли аьдемлердинъ яшавы ман, элге эткен пайдалары ман таныстырарман», - деймен.

Соьзимди туттым, кайтип меним окувшыларым тыныс алмай тынълай эдилер Россиядынъ атаклы шаирлери, суьвретшилери, композиторлары, йыравшылары акында юритетаган хабарларымды. Романов атлы орыс патшалардынъ тарихин де оьз алдына бир дерис этип анълаттым. Школа бойынша «Композитор», «дирижёр», «поэт» эм баскалай атларды эситпеге болаяк эди, эм балалар, айлак та ланькалы кеделер, коьримли болмага шалыстылар. Аьлиге дейим де мутпайды сол класс саьатлерин бир окувшым, Слава Подопригора атлы кеде. Айлаганда тел согады. Ол Украинадынъ авиациясында инженер-математик болып ислеген, аьли Болгарияда юрист куллыгы ман каьр шегеди. Неге десе экинши кеспи де алган. Онынъ кедеси орыслар ман ногайлардынъ тарих байланыслары акында илми исин язады.

Айланганда Ногай районнан кыдырып кайнанам келетаган эди. Дайым да авылда яшаган хатын мундагы аьдемлердинъ ис суьер касиетин, ер мен байланысын, казанган кыйынды ойлап шыгарувын, тыншайып та болатаганларын тез эследи.

Алимханды бу колхозда партияга алдылар. Ол заман тек бир партия элимизде, ога туьсуьв кыйын эди. Туьскен аьдем исинде абырайлы, уьйинде коьримли деп саналады. Сога коьре баьримиз де, бизим аел мен байланыс тутатаган аьдемлер, Алимханды йылы кутладык. Мени де мектебтинъ директоры Зинаида Ивановна оьзининъ орынбасары этип беркитти. Тербия ислерин тергемеге керек эдим. Бас деп мен разы болмай турдым, ама директор коймады.

Бу авылда экинши кедем Арсен тувды. «Арсен» деген атты ога синълим Зульфира, атамнынъ иниси Куруптурсуннынъ кызы, берди. Декретке шыкканда Арсений Рутькодынъ «Пленительная звезда» деген романын оқып, авторга сол китаб уьшин бек разы болган эдим. Ол йылларда яс аьдемлер бир бирине хат язатаган эдилер, неге десе аьлигидей телефон йок биревде де. Мен де Зульфирага Арсений Рудькодынъ акында оьз ойымды билдирген боларман.

Аьли мен анълайман, кеделеримнинъ атлары: Руслан, Арсен, Тамерлан – айтпага тыныш. Олар коьп туьрли миллетлер мен катысадылар, танысадылар, сога коьре дурыс болды. Алдын таза ногай атлар бермедик деп ойланатаган эдим.

Яс заманымда мен тоьгерегимдеги яшав ярасык болганын суьетаган эдим. Мысалы, азбарым таза эм шешекейге толы, уьйимдеги алатлар баалы эм коьркли аьр боьлмеде китаблер, телевизор, мага катысатаган

кыймасларым акыллы, кеделерим мектебте тек 5-ке окыйдылар, куллыгымда баъри зат та дурыс. Мине соьйтип яшамага ниетлеймен, шалысаман... Аьли, сол ойларым эсима туьскенде, куьлемен.

Оннан сонъ мен ялгыз яшап болмайман. Меним янымда коьп аьдемлер, коьп таныслар эм дослар, болмага керек эди. Бобтенде, яс заманда.

Астрахань областиндеги биз яшаган авыл бек узун, табиат та бай: йылга, агашлык, сары, кызыл боьрикоьзлер оьсетаган данъыл. Дослар да бар тыншаймага, байрамлар оьткермеге. Берекет те мунда куьшли. Тек болса да бу авыл аьдемлери баска аьдетлер мен яшайтаганын мен сезбей болмадым. Айтпага, буьгуьн 1 май куьни. Язлыктынъ эм истинъ байрамы. Ногай районда, боьтен де Терекли-Мектебте, аьруьв кийинген аьдемлер эм балалар «Мир, Труд, Май» деген лозунглар ман тизилип стадионга йол аладылар. Онда митинг озгарылады, районнынъ уьстинликлери акында доклад тынъламага, сонъ байрамга багысланган концертти карамага болады. Авылдынъ шетинде ат шабыс та юритиледи. 7 ноябрь байрамы да сосындай болып озады. Тек Ногай район тувыл, савлай элимиз байрамшылайды бу кьнлерди.

Биз яшайтаган янъы ерде болса бир Оькимет байрамы да белгиленмейди, байрамга берилген куьнлерди аьдемлер оьзлери суьйген кепте кулланадылар. Ама дин байрамларын белгилемеге бек суьедилер. Мен ол йылларда, коьп Совет аьдемлериндей, атеист болып калгаман. Орыс тиллери де бир аьлемет, «Чи» деген байлавыш соьзлеринде коьп эди. Патшалык заманында оькиметке келиспеген аьдемлерди бу ерге айдаган дейдилер. Мага, ушынын айтсам, оьз аьдетлеримиз ярай эди.

«Тарих окутывшысы болган сонъ Ленин мен байланыслы ерлерди коьрмеге керекпен», деп неге ди ойлайтаган эдим. Сол мырад пан каникулларда бас деп Москва калага кеттим. Бек узун шеретти шыдап, Лениннинъ мавзолейине бардым. «Бородинская битва» деген Рубодынъ панорамасын коьруьв уьшин канъытар айда тонъып – катып сувык елде коьп заман тургаман. Театрга да барып уьлгирген эдим. А.Островскийдинъ «Доходное место», «Волки и овцы» эм В.Шукшиннынъ «Энергичные люди» деген пьесаларын карадым. Театрда аьдемлер аьруьв кийинген эдилер. Юрегиме, сосы уьмитлерим толган уьшин, йылы сезимлер оралды. 1976 йыл юрип туры эди. Оннан сонъ мен Москвада 1990-ншы, сонъ 2003-нши йылларда да болдым. «Лебединое озеро» деген балетти Уьйкен театрда карадым. Балет мага ярады деп айтсам, бир зат та сезбегендей болаякпан. Пётр Чайковскийдинъ анъы неге ди школада окып юрген йылларымды, анамнынъ яслай кетуьвин, бос азбарда эсетаган елди туьсиреди. Коьз ясларым да акырын агады. Бу куьшли анъ юрегимде бузлап калган кай бир куьнлерди иритип тазалай эди:

**Кимлер не деп айтса да,
Мендей мени ким биле?**

Кайдай бактым болса да, Меннен баска ким оьте? –

деген соьзлер Супиянат Мамаевадынъ бир ятлавыннан эсиме туьсип кеттилер.

Театрдан шыкканда ойлайман: «Уьйкен элдинъ шет регионларында, боьтен де авылларда, яшаган балалардынъ канында кайдай талаптар барын бирев де билмейди. Оьзлери де, коьбисинше, анъламайдылар, анъласа да маьне бермейдилер». Кертилей де, солай болады.

Театрдан сонъ музейлерге бармага токтадым. Кене де колымда Москвадынъ картасы бар эди. Алмаз фондты коьрмеге болаякпан, ол Оружейный палатадынъ меканында, тоьмендеги этажында ерлескен экен. Пётр 1, патшалык юриткен заманда, баьри баалы затларды бир ерге, уьш киртли уьйкен сандыкта сакламага деп буйырык берген. Уьш кирттинъ ашкышларын уьш аьдем саклаган. Аьр аьдемде тек бир кирттинъ ашкышы болган. Сандыктынъ сакланувына боярлар яваплы эдилер. Алмазлар Якутиядан экинен ашык язганлар.

Революциядынъ музеинде (аьли ок Тарихли музей) мен бир куьн туристлерге косылдым. Булардынъ етекшиси аьруьв анълатады. Мага Ленин эм уьш орыс революция акында коьп билмеге керек эди. Сонда эситтим, Ленинде тек бир савга болыпты – Хорезм Республикасынынъ ордени. Бир залда Лениннинъ туьрли авторлар ясаган суьвретлерин коьрдим. Суьвретши грузин болса, Ленин грузинге усайды, японец болса – японецке усайды.

Третьяков атлы галереяга кыймасым Зарбийке Мунгишиева ман бардык. Ойларымыз бан, сезимлеримиз бен боьлиспеге аьруьв эди. Карл Брюлловтынъ «Всадница», Валентин Серовтынъ «Девочка с персиками», Илья Репиннинъ «Бурлаки на Волге», И. Шишкиннинъ «Утро в сосновом лесу» деген авторлар оьз коллары ман ясаган суьвретлерин коьргенде, бир аьруьв уьмитим ерине еткенин анъладым. Авыл мектебинде окыйтаган заманыннан алып, Москвага, Ленинградка бармага, музейлерде сакланган суьвретлерди коьрмеге бек суье эдим. «Сол куьнлер мага туварма экен?» деп неше де ойлагаман. Яшав мага кай бирде коьп катылык коьрсеткен болса да, неше тилегимди ерине еткерди, неше куваныш берди, акылымды алмады, байлыгын аямады... Мине аьли оьзим суьйген суьвретлерди Москвада, атаклы Третьяков атлы галереяда коьрип турыман. Алтын ялатылган калын рамалар кийдирилген суьвретлер тамга илингенлер. Мен янында турып тиклеп карайман, коьргенимди, сандыкка салгандай этип, юрегиме беремен, ол канатланады, куванады. Сонъ мага керек заманда яркын эскеруьвлер этип береек. Бир аз аш болсак окта, ашамага мутпаймыз. Ама юрегимизди неше кере улытып, тилегенин бермеймиз, кене де ашшы ойлар ман ашытып яде акыл ман басп, куьн озгарамыз. Юрек суьеди йылы ойларды, озган

ийги заманды яде алдыда болаяк яхшылыкты, ярасык табиатты, ярасык суьвретлерди, аьруьв кийимди, обзине аьзиз болган аьдемлерди, иесин мактаганды, аьелде татымлыкты... Ызаланып дайым да, ашувланып, аьдемлерге яманлык этип турган инсанга юректинь куьши етип болама? Ол яде иесине усамага керек, яде, талшыгып, токтап калмага керек. Мен тез-тез ойланамаман юректинь иси акында. Неге ол иесин питнели соьзлерден, аьдемге зыян этуьвден токтатып болмайды? Яде обзи де сол балшыктан ясалганма? Бала шактан алып тань сезимлер, йылы соьзлер эситпеген уьшинме? Соравлар коьп, яваплар аз.

Соньында да, Москвага келгенлей, баска музейлерге бармага алгасайман. Мысалы, А.Рублёв атлы бурынгы орыс маданияттынь эм санияттынь музейине, Л.Толстой атлы Оькимет музейине, А.Пушкин атлы Оькимет музейине, Герцен атлы Дом – музейге шеретлеп бараман. 1977 йыл путёвка алып Ленинградка да йолландым. Эрмитажды, Петергофты айланып шыккан сонь, Лениннинь шалашын коьрмеге суьйдим. 1977 йыл юрип туры эди. Эм мен шалаш орнына музейли комплекс коьрдим. Комплекс мрамордан, граниттен эм сиседен ясалган эди. Бу ерде «Ленин» деп аталган 5 метрли бийик эстелик туры.

Лениннен тура мен Ульяновск калага да путёвка ман окувшы балаларды Астраханнен алып баргаман. 1981 йыл Ульяновск кала. Аьр орам, аьр уьй, аьр майдан, аьр аллея мунда Ленинди эске сала эдилер.

Каладынь бас майданында бийиклиги 15 метр болган Лениннинь уьйкен эстелиги туры эди. Ленин окыган гимназия, онда 1981 йыл 1 номерли мектеб ерлескен эди, Ленин юрген орам, Ленин яшаган уьй (онда энди музей) – баьри зат та бек аьруьв сакланган. Московская деген орам ман аьне барады таза кийинген гимназист Ленин. Бу орамды туьрлендирмей саклаганлар, кеште янатаган шыраклары да 19 юзйылыктан коьшкенлер. Эм эсима Сергей Михалковтынь ятлавы туьсип кетти:

**Бир каты куьн азбардан
Шыктым мен аьптем мен.
«Юр, барайык музейге!» -
Деди ол бебесине.
Оьтемиз биз майданнан.
Мине келдик бир уьйге,
Кызыл туьсли, ярасык.
Бир залдан бир залга
Юредилер аьдемлер.
Мунда Ленин яшаган...**

Окувшылар ман келген йыл Ульяновск каладан 20 шақырым ерде ерлескен Ивановка авылда болдык. Онда балалар уьйинде 1935-1939 йылларда Совет Союзынынь Баьтири Александр Матросов тербияланган.

Сакланган агаш мекенде энди музей уйгынланган эди. Онда биз Бабырдинь комсомол билетининь копиясын коьрдик.

Александр Матросовтынь суьйикли китаби «Чапаев» болган, оьзи де Чапаевке усамага уьмит эткен. 1940 йыл 7-нши классты кутарып, Матросов Куйбышев калага ПТУ-га окумага кетеди. Ол кеспи алганда Уллы Аталык согысы басланады. 1942 йыл Александырды ярым йылга стрелок-автоматчик билимин алулга деп аьскерлик училищеге йибередилер. Ама доьрт айдан, 1943 йылдынь 18-нши каньытар айында, училищединь ясларын Великие Луки каладынь янындагы 91-нши стрелковый бригадага элтейдилер. Сол куьн ок юрип турган согыста яслар катнасадылар.

Александр Матросов оьзининь кевдеси мен душпаннынь амбразура-сын япкан.

Онынь яркын коьримин 456 аьдем соньында алган эди. Олар баьри де, Александр Матросовтай болып, Уллы Еньюьв куьнин ювыклатар уьшин яс янларын эллине курман эткенлер. Музейдинь эстелик китабинде кетектен алдын: «Биз сени дайым да эсте саклармыз, сен яшавыньды биз уьшин бергесинь», -- деп яздык.

1987 йыл язда мен Красноярск крайга бир куллыгым ман кеттим. Красноярск калага самолёт пан келип, сонь Ангара йылга ман теплоходта 9 саьат юрип, язувшы Валентин Распутиннинь «Живи и помни» деген китабиннен коьп ерлерди коьрдим. Бу яктынь авыл аьдемлери мага коркынышлы болып сезилдилер. Куллыгымды битирип, Шушенское деген ерге самолёт пан уштым. Яз болса да сол куьн ямгыр ман кар араласып явады, сувык болганга бек тоньаман, ама бир уьмитимди ерине толтырмай, кайтпаяк эдим. Сол уьмитим – Ленин яшаган уьйди (аьли музейди) коьр- меге деп. Шушенское деген ерде (авылдан уьйкен, каладан кишкей) агаш уьйлер эм музей. Коьзге илингендей баска бир зат та йок. Музейдинь заборы бир аьлемет. Биз бетлерде ондай заборлар давдан соньы йылларда авылларда болган. Тувар азбарга кирмесин деп, сол шетен заборлар ман коралаганлар. Ама Ленин яшаган агаш уьй, 90 йыллар турады, аьруьв сакланган эди. Иши бек таза, колдан согылган яюв столда, терезеде де сондай пердеьв, агаш муьлк, полкада китаблер, столда газетлер. Ленин Зырянов деген ерли аьдемнинь уьйинде бир боьлмесин арендага алган, уьй иесине ашавы – яшавы ман, уьстин – болсын юьваны ман косылып 8 маьнет берген. Ленинге болса оькимет 20 маьнет пособие тоьлеген, ога куллык бермес уьшин. Шушенское авылга Уфа каладан Надежда Крупская келеди эм булар уьйленедилер. Бу хабарларды мен музей куллыкшысыннан эситип, уьмитимди толтырып, кайтпага алгасадым. Самолёт пан Красноярск калага уштым.

Бизим элдинь кайсы каласында болсам да, бас деп музейге баратган эдим. Заман эркин болса, театрга да йол аламан. Оьзок та, муьзейде сол каладынь яде элдинь тарихи, баьтирлерининь суььвретлери, язувшы-

ларынынъ, суьвретшилерининъ, композиторларынынъ яшав йоллары акында хабарлары болмага керек. Бир неше сабат ишинде нешагы билим алып шыгаяксынъ! Тарих дерислеримде сол билимлерди мен дайым да кулланаман.

Кызыксынув меним касиетимде тек билимге яйылып калмай, аьдемлерге де яйылады. Бек суьемен таныспага, досласпага. Мен аьдемлер акында эртеректен аьруьв ойлайман. Александр Пушкин аданасына хат язганда булай деп айткан: «Сен алгасама танысканлай ок янъы аьдемге ынанмага, кене де сескеншек бол, белки, яманлыгы ишиндедир. Янъы досынъ шынтысыман да аьруьв юрекли болса, сен суьйинеексинъ». Мен Пушкиннинъ маслагатына кулак аспайман, оьз юрегимди тынълап юре-мен. Сога коьре, кай бир аьдемлер мен катысканда оьзимди етимисли кисидей, алдыга енъил юретагандай, берк канатлыдай сеземен. Баска биревлердинъ касында бир себепсиз тоьмен боласынъ, акылсыздай менгиревге айланасынъ, наьсип те яшавынънан кашкандай болады.

Уллы Аталык согысыннан сонъ коьп аьеллер, боьтен де, исши халк арасында, осал яшадылар, коьп иследилер. Болса да, бары ман байрам этип, сутырлык, аьйлежилик деген кылыкты кулланмаганлар. Ондай аьелдинъ балары, аьдетинше, ойлаганын, коьргенин тувра айтадылар. Мен де сол туврашылардынъ бириси эдим. Кыймасларымнынъ шынты касиетин, оьзок та, билмей калмайман, ызында коьзлерим ашылады. Собьитип, бир неше кыймаслардан айырылдым, неге десе олар, меним сенимли танъ касиетим мен пайдаланып, мени керек ерде кулланып, ама артымнан ыршихатлап, оьзим айткан сырларымды халкка шашып юргенлер. Аьне сондай дослардан себеп яшавынънан наьсип кашады. Аньлаганда атып таслайсынъ, эсикти каты ябасынъ. Ондай аьдемлерден сонъ юрек яранъ тез бите коймайды. Ама «абдалды Алла онълар» деп халк дурыс айткан. Кудай алдаганга йойган уьстинликлерин береди, коьзлерин оьтकिр этеди. Курумсаklarды болса дембилейди. «Уьйренген кылыгымды кыйналсам да тасламан» дегенлей, ондай инсанлар эсин – басын йыйганда баскады алдатадылар. Сога коьре, бизим аьр бир янъылыс – ол яшав сулыбы, ол бизге акыл косады. Биревлерге сулып тувганда каны ман бериледи, ондай аьдемди алдатув кыйын.

Сулыбым да, акылым да коьпте оьскен болса да, аьли де йолда, больницада, кайдай да бир командировкаларда, калалардынъ конак уьйлеринде таныскан аьдемлер мен досласпага, байланысты беркитнеге боламан. Алгасавлы яшавда, табиат коьп этип берген дослык сезимлерим, юрек йылувым карыжланмай калып, оьзине таза йолдаслар излей болар. Ким биледи, аьр аьдемнинъ юреги – оьз алдына бир дуныя.

Районнынъ билим управлениесине берилген йылларым да кай бирде, ашув алдын, акыл сонъ дегенлей, оькинишли ойлар тувдыратаган эди. Мысалы, неден керек эди мага янып – куьйип басшылык этпеге, баьрининъ тилегине де маьне бермеге? Мен истен тайганда ок тоьгергимдеги

аьдемлер йок болып кеттилер. Сол заман мен аньлаганман: енъуьвдинъ дослары коьп, енъилгенде сен ялгыз етим. Он йыл арбага егилип, авыр юкти тасып юргеним не пайда берди мага? Окутувшыларга, окувшыларга яраганнан, районнынъ ала-кула соьйлейтаган басшысына, тек сонынъ ялгыз обзине, яраган болсам, болып калаяк эди.

**Ийгилигинъ, танълыгынъ,
Неше яхшы ниетинъ,
Бир яманнан бузылар,
Аьруьв кыйын мутылар, -**

деп айткан шеркеш шаири Ахмед Шоров. Ол баска себептен айткан болса да, шаир танымаган неше аьдемнинъ яшавына де келисеек соьзлер.

Мени мен болган ис басшылардынъ куллыгында дурыслык аз экенин коьрсетеди. Сен дурыс йол ман юрип, дурыс ислейсинъ, ама сенинъ исинъе дурыс баа берилмейди. Аз болса, сени ашыктан ашык куьнали деп санайдылар. Мен тайган сонъ районнынъ басшысы «бек парахат» яшады, онынъ соьзин йоьплеп юргенлер де мени танымагандай болдылар. Ама меним юрегим, зилдей оьпкеге толып, тынышлык таба алмай турды. Бир коьп заман кеткен сонъ, калайына да акыл юректи колга алды, баьри яшавыма да дурыс баа берди. Эм мен аньладым: кайдай маьнели исимди, балалар уьшин, окутувшылар уьшин эткен таза ниетлеримди, дурыс исим мен казанган абырайымды тоьмен этип юргеним уйкен яньылыс болган. Неге десе оьпкеден тувады ашув, ашувдан шыгады оькиниш. Оьсип келеген ясларга этилген пайдалы эм оьрметли ислеринъ уьшин оькинген уйкен куьна. Оьз бактынъды обзинъ сызып таслагандай боласынъ. Кайдай куваныш душпанларга! Кене де мен оьзимди аман акалдым. Энди озган йылларыма, боьтен де, окувшылар ман байланыслы бактыма, оьктемсип, йылы сезимлер мен карайман. Нешагы куьшимди, акылымды карыжладым балалардынъ билимин йогары дережеге еткерер уьшин! Неше окутувшыларды сыйлы атлар ман баргыладым, олардынъ бек яваплы ислейтаганын обзим коьрген сонъ! Окувшыларды илми ислерине, туьрли билим ярысларына, тыс эллердинъ тиллерин уйренуьвге, халкынынъ тарихин билуьвге, маданиятын сыйлавга, язувшылардынъ ислери мен танысып, сочинениелер язбага, ятлавларды уста кепте окымага, йыр, биюв, суьврет ясав кружокларына юргеде эм талаплы ясларды республика ярысларына шыгармага, спортка тийисли маьне бермеге эм сондай баска ислерди оьрлендирмеге куьш салып турдык. Меннен алдын да, меннен сонъ да шалысканлар болган эм болаяк. Тек дурыс баа беруьв керек.

Биз, билим Управлениеси, республика ярысларыннан озып савлайроссиялык ярысларда да неше ногай балаларды алдыга шыгардык. Яслардынъ билими, йигерлиги коьзге коьринмей болама?

Ногай районнынъ окутувшылары да куьшли, боьтен де, методикалы яхшыртувлары, методикады тергеп аьзирлевлери бизим республикада

эм Россия илми журналларында, газетлеринде баспаландылар. «Учитель года России», «Лидер образования России» деген педагогикалык базласуулар да бизге коьринмей озбадылар.

Бизим ногай балаларды эм окытувшыларды Москвада РФ билим министри, Москвадын кала басшысы, МГУ –дын ректоры кутлаганлар. Мени болса телевидениедин ОРТ каналында «Процесс» деген передачага шақырдылар. Россиядын куьшин коьбейтетаган эм беркитетаган регионлар акында хабар юриттим, регионларга маьне беруьв керегин де айттым. Ол заман «Процесс» деген передачады, аьли атлары айтылган журналистлер А.Соловьёв эм А.Гордон, юритетаган эдилер. Видеокассета да бизде сакланган.

... Бизим бир «атамыз» акында йылы эскеруьвлер этпесем болмайды. Ол – меним окытувшым Бальбек Аджибайрамович. Ол айтатаган эди: «Халк акында соьз шыкса, меним окувшыларымынын маньлайында лампочка янады», деп. Ол йылларда билим Управлениесине Министерстводан, кеспи сулыбын оьстируьв Институттан тергевшилер тез-тез келетаган эдилер. Конакларды Бальбек Аджибайрамович те карсы алады. Биз оны «Халкымыздын атасы» деп оьктемсип таныстыратаган эдик. Ол тергевшилер мен соьйлейди, керек соравларга явап береди, аньлатады коьп затты. Калай да, тарихшимиз конакларды билимлери мен сукландырады. Мен онын кай бир соьзлерине разы болмасам, ол оьзин бек сабыр юритер, оьпкелесе де билдирмес. Бир йол мен ашык сорав бердим: «Сиз мага оьпкелеген куьниньиз болама? Айтшыньыз дурысын», -- дедим. Ол мага: «Эсимде йок. Терислик этпегендирсинь», -- деди куьлемсиреп.

Зафира Магомедовады 40- йыллык иси мен кутлаганлар

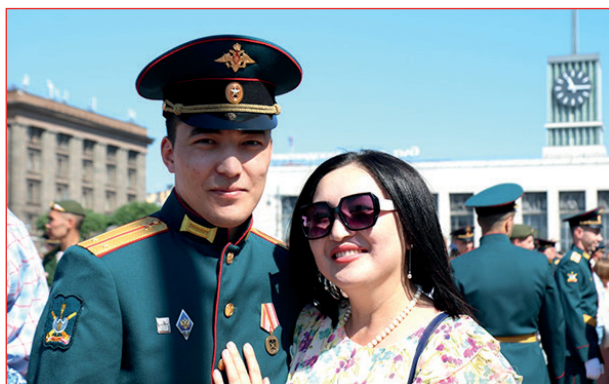

**РД Президенти М.Г. Алиевтинъ Ногай районга келуви,
2009 йыл**

Н.К. Мансуров йолдаслары ман Енъуьв куйинде

Кайтарбий Агалиевич Елманбетов

Кайтарбий анасы Альмира Юсуповна ман

Санкт-Петербург каладынъ MMA чемпионы